

**СОЦИАЛНИ ДИСТАНЦИИ И ЕТНИЧЕСКИ
СТЕРЕОТИПИ ЗА МАЛЦИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ**

Алексей Пампоров

Съдържание

Предговор – *Боян Захариев*

Въведение

1. Методология на изследването

- 1.1. Концептуална рамка: стереотипи и социални дистанции
- 1.2. Преглед на изследванията в България
- 1.3. Инструментариум на изследването

2. Социални дистанции

- 2.1. Пространствени дистанции
- 2.2. Трудови дистанции
- 2.3. Образователни дистанции

3. Уязвими етнически групи и пространствена сегрегация

4. Социални стереотипи

5. За митовете и недостатъците (вместо заключение)

Използвана литература

Приложения

Геометрията на съжителството

В последващото изложение към мащабното изследване на социалните дистанции, осъществено от социологическия екип на Институт „Отворено общество” – София, няма да се опитвам да добавям нови интерпретации на данните извън изчерпателните коментари в самия доклад и в рецензията към него на Антонина Желязкова. Единствената ми цел е да представя коментар на някои възможни приложения на подобни изследвания в разработването и прилагането на политики за интеграцията на етническите малцинства.

На първо място ще се опитам да коментирам различните видове стереотипи, които битуват в българското общество, от гледна точка на значението им за публичните политики. На тази база ще предложа вариант на отговор на въпроса дали стереотипите са устойчиви и дали могат да бъдат променяни със средствата на публичната политика. Това е свързано и с кратка оценка на ограниченията на антидискриминационната и интеграционната политика на държавата по принцип и във вида, в който е била прилагана в България досега.

Спорна е хипотезата, че стереотипите се променят с течение на времето, макар че някои стереотипи са удивително устойчиви, дори и да подлежат на известна промяна. По отношение на възможността да се въздейства целенасочено върху стереотипите обаче, т.е. по отношение на възможността да има политика за преодоляване на стереотипите, консенсусът е далеч по-малък.

От гледна точка на бъдещи политики за преодоляване на предразсъдъците трябва също ясно да разграничим позитивните от негативните предразсъдъци. Позитивните предразсъдъци могат да бъдат не по-малко необосновани, но поне за тях не се очаква да доведат до дискриминационно отношение. Освен това промяната на позитивните предразсъдъци рядко става обект на публична политика, затова в следващите коментари ще се концентрирам главно върху негативните предразсъдъци и групите, към които те са насочени.

От гледна точка на начина на формиране има два напълно различни вида стереотипи – едните са насочени към малцинства, които са по-многобройни, по-видими и с които често контактуваме. Предразсъдъците към тези малцинства са формирани както на базата на индиректно предадени стереотипи, така и на базата на „личен опит”, който също може да бъде много изкривен от предварително създадените очаквания. Тук на първо място трябва да бъдат посочени най-разпространените традиционни малцинства – турците и ромите. Стереотипите, базирани на „личен опит”, са много устойчиви и трудно преодолими и с по-голям потенциал за превеждане на стереотипа в реално дискриминационно отношение в различен социален контекст. Получава се така, че стереотипното мислене се самодоказва.

Един от механизмите на това самодоказване е порочният кръг предразсъдък-дискриминация-липса на инструменти за преодоляване на реално съществуващи проблеми-емпирично потвърждаване на предразсъдъка. Нека илюстрирам това с пример за превръщането на социалната дистанция, основана на предразсъдък, в реална физическа дистанция, която се спазва при общуването в различни социални ситуации. Желанието да държим определена група на разстояние е израз и на нашата оценка за

степенята, в която тя представлява заплаха за нас. За нашето последващо поведение на практика няма значение дали тази оценка е първоначално подкрепена от някакви факти или не, но то може да създаде среда, която постфактум го оправдава.

Да кажем, че аз и групата, към която принадлежа, решим за някого, че е опасен. Тогава ние можем да решим да го изолираме от всички сфери на социално взаимодействие – не желаем да работим с него, да общуваме, да му бъдем клиенти или той да ни бъде клиент, дори предпочитаме, доколкото е възможно, да не го срещаме на обществени места. Ако ние сме мнозинство и голяма част от обществената сфера е под наш контрол, въпросният човек, нарочен от нас за опасен, може да остане в почти пълна социална изолация, без работа, социални връзки и адекватни средства за съществуване. Тогава рискът той да стане опасен и така да потвърди нашите страхове нараства многократно.

В ежедневието се изискват определени усилия, за да разграничим „емпиричните“ данни в личен и обществен план от убеждението, че дадена черта е присъща на определена етническа група. Фактът за това, че честотата на кражбите в дадена общност е обективно по-висока, в определен момент лесно води до заключението, че членовете на тази общност са „крадливи“ – един типичен пример за фалшиво емпирично обосноваване на един предразсъдък.

Вторите стереотипи са формирани по опосредстван начин – чрез масовата култура и медиите – от вицове, анекдоти, повтарящи се „разкази“ на хора с конкретен опит, публикации в медиите, които възпроизвеждат тези познати и шаблонни обяснителни модели, срещу които журналистите също не са застраховани, а и защо да не предложат на аудиторията си това, което тя бездруго очаква да чуе. Малцинствата, които са обект на подобни стереотипи, са доста „по-отдалечени“ географски и в комуникационен план, т.е. от гледна точка на вероятността за личен контакт с тях. В своята рецензия Антонина Желязкова ги нарича „виртуални малцинства“. Предразсъдъците спрямо „виртуалните малцинства“ най-често сами отшумяват с навлизането в режим на по-интензивна комуникация.

Когато коментираме стереотипите на етническите българи, е важно да се има предвид също, че стереотипите по отношение на отделните етнически групи се формират от едно малко ядро. Във всеки конкретен случай между 20% и 30% от респондентите изказват мнение за конкретната етническа група, а почти половина от хората не посочват нищо за нито един етнос. Това означава, че една немалка група от хора отказват да мислят в рамките на модели на етническите стереотипи. Дори по отношение на ромите мнението се формира от 37% от респондентите, а останалите не посочват нищо.

Какво ни казват данните за социалните дистанции в практически план? Започвайки с най-интимните дистанции, можем да си зададем следните въпроси. Повишаването на броя на склонните да се оженят/омъжат за представители на даден етнос казват ли ни нещо за динамиката в честотата на смесените бракове? Дължи ли се подобно „отбягване“ на предразсъдък или на различно отношение към семейната институция и на различни модели на брака? Тъй като бракът определено е типична част от личната сфера, тук възможността за формулиране на смислени политики и за въздействие от страна на държавата е силно ограничена. На мен лично не ми е известен пример за българска политика за насърчаване на смесените бракове, но за сметка това в недалечното си минало можем да посочим една политика на тоталитарната държава за

наказване на тези, които не са встъпили в брак навреме (по преценка на законодателя) – ергенския данък. Не съм сигурен доколко този данък е спомогнал за повишаване на брачността или просто за повишаване на приходите в хазната и за стигматизиране на определен начин на живот.

Извън тоталитарния контекст в гражданскоправните системи на всички демократични държави има дефиниция, отразяваща определени разбирания на обществото за най-ранния момент, в който едно лице може да встъпи в брак – това обичайно е моментът в жизнения цикъл, който обществото е определило за начало на зрелостта. Добре известен факт е, че ромите като цяло създават семейство и имат първото си дете значително по-рано, като делът на официално регистрираните бракове е значително по-малък. В тази връзка А. Пампоров е един от изследователите, които предлагат политика на държавата в сферата на семейството, която се свежда до това да бъде узаконено съществуващото статукво, като държавата признае възможността за по-ранно встъпване в брак при определени еманципиращи условия и регистрира официално брачни съюзи, сключени по начин, различен от сега установения обществен ритуал на гражданския брак¹. Може би подобни мерки биха могли, наред с другите ползи да легитимират в очите на мнозинството различните брачни модели на ромите и биха намалили предразсъдъците спрямо тях? А може би не...

Освен нежеланието за създаване на родствени отношения чрез брак съществуват и много други форми на изолиране, отнасящи се до личната сфера, т.е. такива, които трудно могат да бъдат преодолені по друг начин освен чрез промяна на нагласите. Сред тях е нежеланието за встъпване във всякакви форми на личен контакт – интимни отношения, различни от брачните, познанства, приятелства, колегиални отношения извън формално регламентираната служебна йерархия и форми на взаимодействие и др. Това е много важно да се отбележи, защото има отношение към успеха или неуспеха на антидискриминационните политики, налагани по законов и административен ред. Например Законът за защита от дискриминация може да наложи представител на етническо или друго малцинство да бъде назначен или възстановен на работа при доказано дискриминационно отношение, но не може да направи така, че колегите да го поканят на лично парти, да се усмихват, когато му казват добър ден, и да оценяват по достойнство работата му. Дори законът да можеше да накара хората да правят подобни неща, винаги остава усещането дали това става автентично, или по принуда.

Законът за народната просвета, ако се прилага усърдно от регионалните инспекторати по образованието и общините, може да наложи да не бъде отказван по явен или скрит начин достъп на деца от малцинствата до училище. Но само законът не може да създаде гостоприемна среда, да спре тормоза между учениците и да създаде в учителите от днес за утре искреното (sic!) убеждение, че по-лошите резултати на ромските деца се дължат изцяло на определено съчетание от негативни социално-икономически условия, а не на етническия им произход. Всичко това може да звучи малко пресилено или прекалено абстрактно, но то има огромно значение в ежедневието и аз познавам немалко хора, които сами са напусkali определена среда (отивали са на друга работа или са премествали децата си в друго училище) заради нейната дълбока негостоприемност извън обхвата на закона.

---

¹ Pamporov, A. (June 2006). Roma/Gypsy Population in Bulgaria as a challenge for the Policy Relevance. Paper for the European Population Conference. Liverpool, p. 13.

По отношение на данните от изследването на Институт „Отворено общество”, които се отнасят до формите на съжителство в по-широкото обществено пространство - извън твърде личния институт на брака, - обществото и държавата имат много повече право да изискват определен тип поведение, да залагат определени универсални критерии за достъп и много по-разнообразни инструменти за легитимна намеса. Тук искам да направя според мен важно пояснение по отношение на едно много критикувано ограничение в скалата на социалните дистанции на Богардус, използвана в изследването на Институт „Отворено общество”. Когато се пита за готовността за сключване на брак или за съжителство в непосредствено съседство, в един и същ квартал, град или в една и съща държава, се предполага, че ако някой е склонен на „по-близки” отношения (в буквален и метафоричен план) с хора от дадена етническа група, той приема и всички по-дистанцирани отношения². Спорно е също доколко понятията за различни социални връзки имат едно и също значение в различна културна и социална среда. Например понятието „съсед” може да има много различен смисъл за живеещия в големия град и за живеещия на село и да се свързва със съвсем различна степен на близост. Същото важи за понятията за родствени връзки в атомарното и разширеното семейство.

Това основно допускане трудно издържа на интуитивна и емпирична проверка. Напълно е възможно например една жена да е съгласна да се омъжи за украинец и същевременно да не иска в града ѝ или в страната ѝ да живеят много украинци. Това ясно се вижда и от самото изследване на Институт „Отворено общество”, където респондентите не са ограничени да отговарят на кумулативен принцип.

С това мога премина от интимната към по-широката обществена сфера. Социалните или психологическите дистанции, изразени при отговора на въпроси за различни видове пространствено съжителство на споделена територия, изискват усилие, за да бъдат поддържани. Така индивидите и групите изработват свои модели за поддържане на „комфортна” социална дистанция. Тези модели попадат в два широки типа дистанции – отказване на достъп и бягство. Накратко: ако някой смята, че между неговата и друга група има отношение на несъвместимост, той може да се опита да ограничи съжителството, доколкото това е възможно, във всеки социален контекст. Данните за образователните дистанции ни показват, че нагласата за поддържане на такива е доста разпространена спрямо ромите и спрямо някои нови имигрантски малцинства - като китайци и кюрди, - както и спрямо малцинства, с които българинът е имал сравнително малко реален досег - като африканците от САЩ и ЕС, Латинска Америка и Африка.

Какви са моделите на поведение в подобни случаи? Например българинът, който не желае детето му да учи заедно с ромски деца (или с повече от определен „приемлив” брой или дял ромски деца), може да потърси училище, в което условията за прием (например труден приеман изпит по български език) или негласната политика на ръководството ще ограничат максимално достъпа на ромски деца. Ако това не стане, родителят може да избере стратегията на бягството, като премести детето си в друго училище. Разбира се, предварително той може да окаже натиск върху директора на училището чрез заплахата да използва стратегията на бягството, така че директорът да направи каквото е по силите му, за да ограничи достъпа на ромски ученици. В този случай можем да кажем, че родителят упражнява правото си на свободен

---

² Например Weinfurt, K.&Moghaddam, F. (2001). Culture and Social Distance: a Case Study of Methodological Cautions. *Journal of Social Psychology*, vol. 141, pp. 102-103, където освен подреждането на категориите се проблематизира изобщо възможността да се приравни значението им в различните култури, т.е. да се правят междукултурни сравнения.

потребителски избор или че „гласува с краката си” - в зависимост от това дали искаме да подходим към анализа на образованието от пазарна или от институционална гледна точка. И в двата случая резултатът от този избор не е добър.

Родителят може на теория и чрез вота си да оказва косвен натиск върху решенията на министрите на образованието, така че организацията на образователната система, подпомагаща сегрегираното образование, да просъществува устойчиво. Разбира се, и в този случай, както при училищния директор, не е нужно да се стига до реално наказателно гласуване – достатъчно е избирателят „да загатне” на вземащите решения за това си намерение - например чрез данните от социологически допитвания или по време на срещите между политици и групи граждани в различен формат. Тук няма да обсъждам много широката тема доколко подобно влияние върху образователната политика чрез гласуване е практически осъществимо или доколко се е реализирало в България. Пример в този смисъл е явната или неявна система за ранно разделение на децата според техните способности. Така онези, които произхождат от по-неблагоприятна социална среда, нямат равен старт в училище и още отрано биват насочени към „втора дивизия”, откъдето шансовете за излизане са минимални.

Подобен е случаят със съжителството в рамките на една територия – била тя малкото пространство на жилищна сграда, карето от комшийски дворове или цял квартал, село или град. Една нежелана общност може да бъде държана настрана, като бъде препятстван достъпът ѝ до жилища, особено ако групата се нуждае от инструментите на социалната жилищна политика и не може да си позволи наем или закупуване на жилище по пазарни цени. Изследването на социалните дистанции не може да ни каже какви са тези механизми, но и в този случай можем да допуснем, че натискът на обществените очаквания е достатъчно силен фактор при вземането на политически решения. Другата възможност е бягството - чрез продаване на жилището и закупуване на ново в квартал с по-желан етнически и социален състав на населението, макар че данните от настоящото изследване на социалните дистанции показват, че нагласата за преместване е минимална. И за двата модела на поведение могат да се намерят достатъчно примери по света. По този начин социалната или психологическата дистанция се превръща в реална физическа дистанция посредством сегрегирането на нежеланата група. За съжаление за разлика от образователната част на изследването тук няма въпроси, които да ни дават конкретна представа какъв е психологическият праг на чувствителност спрямо броя или дела на населението от нежеланите групи. Колко ромски семейства трябва да се преселят в моя квартал, за да се почувствам некомфортно?

Изследванията на социалните дистанции са един от много полезните аналитични инструменти при изработването на интеграционна политика, който обаче има и своите ограничения. За добро или лошо, в сферата на политиките въпреки предварителните прогнози и анализи на потенциалното въздействие последната дума винаги има реалното прилагане и наблюдението на резултата. Това е особено валидно в случая с оценката на нагласите, защото когато дойде време за реален избор, хората невинаги правят това, което са казали, че ще направят, и дори не това, което искрено са си мислели, че ще направят. Затова е важно в анализа да бъдат включени различни перспективи, като една от много важните е усещането на малцинствените групи за това до каква степен са жертва на дискриминация. Скорошното “Проучване на малцинствата и дискриминацията в ЕС”³ например показва за България относително ниски равнища

³ European Union Agency for Fundamental Rights. (2009). European Union Minorities and Discrimination Survey: Data in Focus – the Roma.

на споделената от самите роми виктимизация в сравнение с данни за страните от Централна Европа. Тези изследвания от своя страна също имат присъщи ограничения. При тях винаги остава трудно проверимото съмнение за различното разбиране за дискриминация и съответно за наличието на по-висок праг на чувствителност спрямо дискриминацията в някои страни. Такава проверка би могла да се направи и чрез допълване на международните изследвания за виктимизация с въпроси за социалните дистанции.

В началото на миналия век социологът Георг Зимел развива тезата за разнообразието на социалното пространство, в което - за разлика от физическото пространство - понякога две тела могат да заемат едно и също място по едно и също време⁴. Идеите на Георг Зимел вдъхновяват много от последващите теории за оформянето на социалното пространство, включително теорията за социалните дистанции, на която се опира изследването на Институт „Отворено общество”.

Сполучливата метафора на Зимеловата социална геометрия представя едно оптимистично състояние на света, в което различните групи не трябва непременно да се борят за отвоюване на свое пространство и да го защитят от другите с цената на всичко, както е било при създаването на националните държави. Етническите групи могат да обитават едни и същи социални пространства и да съжителстват в рамките на едни и същи общности. Стига да поискат...

В случая с българското общество въпросът не е в това дали разнообразието в етническия състав ще нараства. Вероятността през 2020 или 2050 г. българското общество да е по-хомогенно в етнически план отсега е много малка. За един толкова дълъг период от време делът на традиционните и новите малцинства твърде вероятно ще се увеличи, а е възможно и част от „виртуалните” етнически групи да започнат да присъстват все по-реално. Така че истинският въпрос е дали обществото ни ще успее да впрегне този процес за целите на собственото си развитие, или ще изразходва енергията си за издигане на ненужни прегради.

---

⁴ Wolff, K. (1959). Georg Simmel 1958-1918: A Collection of Essays with Translations and a Bibliography. Ohio State University Press, стр. 329. Виж също Fearon, D. Georg Simmel: The Sociology of Space на страницата на Центъра за пространствено интегрирана социална наука (Center for Spatially Integrated Social Science) на <<http://www.csiss.org/classics/content/75>>, последно посетена на 04.06.2009 г.

„Израсъл заедно с арменци, гърци и цигани, българинът не намира у евреите никакви недостатъци...” (Адолф-Хайнц Бекерле¹)

Въведение

В политическия жаргон на България често пъти с гордост се използва понятието „български етнически модел” като синоним на толерантност към етническите малцинства в страната. Собствената ни представа, че сме толерантни, се формира още от училищната скамейка с популярни цитати като този, използван за мото на настоящата глава. Нещо повече, на фона на острите етнически конфликти в Западните Балкани България основателно бива мислена като „остров на стабилността”, а спомените за т. нар. възродителен процес биват изтласквани и постепенно избледняват.

Представеното в книгата изследване има за цел да тества хипотезата за българската толерантност, като измери, съпостави и обясни социалните дистанции към някои от етническите групи и национални малцинства, живеещи в страната. Изследването ще се опита да провери доколко толерантността е присъща черта на българина и доколко - мит. Текстът задава два основни въпроса: 1) „Съществуват ли расови и етнически предразсъдъци, скрити зад маската на толерантността?”; и 2) „Ако българите са толерантни към т. нар. традиционни малцинства – турците, ромите, арменците, евреите (както може да се предполага от цитата на Бекерле), – доколко са толерантни към новите имигрантски общности, появили се през последните години?”

Предразсъдъците представляват антипатия, основана на погрешна, но устойчива обобщена представа за дадена група, на която са приписвани нежелани качества. В общия случай се проявява дадена негативна нагласа към отделен индивид или група от хора просто защото принадлежат към тази група (Allport, 1954). Предразсъдъците могат да се дължат на различни биологични или културни характеристики: пол, раса, език, религия, сексуална ориентация и т. н. Те са пряко свързани със съществуващите социални стереотипи за тези групи. *Социалните стереотипи* от своя страна представляват обобщени представи на дадена социална

---

¹ Цитирано по Коен, 1995: 223. От юни 1941 г. до септември 1944 г. Адолф-Хайнц Бекерле е пълномощен министър на Третия райх в България.

група по отношение на друга социална група, които може да имат както позитивен, така и негативен аспект. Те се основават на презумпцията, че съществуват общи характеристики, които всички членове на дадена социална група притежават. Обикновено индивидите заимстват социалните стереотипи „наготово” в хода на своята социализация в дадена общност. Всъщност една от основните причини за възникването и съществуването на стереотипите е липсата на преки отношения и лична осведоменост, която представителите на една социална група имат по отношение на друга. Липсата на информация насърчава категоризирането на непознатите индивиди по сходен начин (Tajfel, 1969). В социалните науки често се говори за погрешност на стереотипите. Причината за това е, че те могат да станат причина за дискриминационно отношение или да бъдат използвани като основание за дискриминационно поведение.

Понятието *социална дистанция* е въведено в социологията с цел да се намери термин, който най-добре описва и съпоставя расовите стереотипи и предразсъдъци. То касае степените на разбиране и близост както между отделни индивиди, така и между дадени социални групи. Предразсъдъците през тази призма са мислени като повече или по-малко спонтанна склонност да се поддържа социална дистанция (Park, 1924). В две последователни статии американският социолог Емъри Богардус откроява причините за възникване на социалните дистанции (1925a) и предлага скала за измерване на тези дистанции (1925b). Съгласно съществуващата практика на епонимия в науката този инструмент днес е познат като „скала на Богардус”. Самото понятие „социална дистанция” се оказва изключително ползотворно в сферата на социалните науки, широко използвано в изследванията на пола, на етническата, религиозната и сексуалната принадлежност, както и на класата и социалния статус. С падането на „желязната завеса” и ускорените процеси на глобализация след 1990 г. „социалните дистанции” се превръщат в един от водещите предмети на изследване в социологията, като годишно биват публикувани средно по около 60 статии в реферирани академични списания (Ethington, 1997).

Скалата на Богардус по същество представлява кумулативна скала (скала на Гутман) – съгласието с всяко следващо твърдение включва съгласие с предходното

твърдение. В същия момент обаче отделните позиции са представени в обратен ред – така, че да се започне с най-близката дистанция. В своя първоначален вариант от 1925 г. скалата включва следните седем слоя, които кореспондират на въпроса „*Бихте ли приели на драго сърце членовете на следните раси...*” (Bogardus, 1925b):

- като близки роднини по сватовство?
- като приятели във вашия клуб?
- като съседни на вашата улица?
- като работещи в същата професионална сфера в страната ви?
- като граждани във вашата страна?
- като посетители във вашата страна?
- не бих ги допуснал в страната си

В периода 1926-1966 г. Богардус провежда четири изследвания и прецизира скалата като инструмент от психологическа и статистическа гледна точка. Именно последната утвърдена матрица (Bogardus, 1959) става модел за редица сравнителни изследвания:

- Бихте ли сключили брак с...?
- Бихте ли имали като постоянен приятел...?
- Бихте ли работили рамо да рамо в един офис с...?
- Бихте ли живели в съседство с няколко семейства...?
- Бихте ли имали ... просто като познати, с които разговаряте?
- Бихте оставили ...-те да живеят извън квартала ви?
- Бихте оставили ...-те да живеят извън страната ви?

Една от основните критики към скалата на Богардус, особено към по-ранните варианти, е, че много добре улавя позицията на мнозинството към малцинствата и емигрантите, но не е достатъчно добре пригодена да улови адекватно социалните предрасъдъци и дистанции на последните спрямо мнозинството. Различните автори предлагат различни подходи за коригиране или допълване на скалата. Тъй като целта на настоящата книга не е методологическа, тук ще представя само няколко типологични случая. На първо място част от

авторите се опитват да намерят по-добра формулировка на твърденията и така вместо „постоянен приятел” се появява „гост в дома ви”, а вместо „бих оставил извън страната” – „бих изпратил на заточение”. В най-радикалните скали - вероятно под влияние на поредицата военни конфликти в Югоизточна Азия, както и поради убийствата на расова основа - е въведено и допълнителното твърдение „бих убил” като измерител на най-голямата социална дистанция (Dodd&Nehnevajsa, 1954). На второ място може да се поставят опитите за промяна на реда на въпросите или пълно обръщане на скалата, така че да се повиши нейната психологическа адекватност (Lee, Sapp&Ray 1996; Randall&Delbridge, 2005). На последно място, но не и по значение, трябва да се открият изключително интересните опити да се придадат физически измерения на социалните дистанции, както следва (Ethington, 1997):

• Брачен партньор	-	0 м
• Гост в домакинството	-	10 м
• Непосредствен съсед	-	100 м
• Съквартилец	-	1 км
• Съгражданин	-	10 км
• Сънародник	-	100 км
• Заточеник извън страната	-	1000 км
• [Заточеник извън региона	-	10 000 км]
• Умъртвен	-	10 000 км [100 000 км]

Изследването на социалните дистанции в България се утвърждава като практика и претърпява ускорено развитие едва след началото на преходния период. За кратък интервал от време скалата на Богардус бива приложена в цяла поредица национални представителни изследвания: 1992, 1994, 1997, 1999, 2000, 2003, 2005, 2007 (Томова, 1992, Иванов, Томова, 1994, Митев, 1995; Томова, 2000; Томова&Янакиев, 2002; Янакиев, 2003, Коен, 2005; Кънев, Коен, Симеонова, 2005, Митев, 2005; Пампоров, 2007). Почти всички изследвания обаче са посветени на

взаимоотношенията между основните етнически групи в страната и по тази причина в публикациите се говори за *етнически дистанции*².

Още първите академични опити се сблъскват с проблема за културните специфики в България и необходимостта скалата на Богардус, разглеждана като инструмент за набиране на данни, да бъде допълнително адаптирана. За съжаление това се случва по-скоро интуитивно и е наложено най-вече поради емпиричните данни от пилотните изследвания. На практика обаче липсват сериозни методологически и експериментални обосновки за дизайна, чрез който се прилага идеята за измерване на социалните дистанции. Въпреки това трайно се утвърждава следният порядък от категории социални дистанции:

„Съгласни ли сте:”

- да се ожените/омъжите за...?
- да поддържате приятелство с...?
- да живеете в един и същ квартал с...?
- да работите на едно и също място с...?
- да живеете в едно и също селище с...?
- да живеете в една страна с...?

За съжаление вероятно поради неправилно разбиране на същността на скалата въпросите в България са задавани като минипанели с шест въпроса, като по този начин е променен матричният модел на Богардус (Bogardus, 1959:31), който много повече разчита на бързината и спонтанността на реакцията на респондентите, за да се избегнат както отговарянето според социалната желателност, така и възможното изкривяване на отражението на колективния стереотип поради личен негативен опит с представител на дадена етническа група. Нещо повече, при подреждането на минипанелите етническите групи де факто биват ранжирани според своя социален престиж – започвайки с „българи християни” и завършвайки с „роми”, което също вероятно повлиява адекватността на резултатите.

---

² Самият Богардус използва понятието “расова дистанция”, но понятието “раса” в случая е приложено в твърде широк и по-скоро некоректен смисъл, за да обозначи идентичността на някои общности със запазена национална или етническа малцинствена принадлежност в САЩ – б. а.

От друга страна, за разлика от разгледаните по-горе корекции на скалата, които я разширяват, давайки възможност за по-голямо диференциране на дистанциите, в българските въпросници от 7 или 9 позиции скалата е редуцирана до 6, което намалява нейната чувствителност. Може да се предположи, че освен това съществува и проблем на превода. Въпросът за склонността да се работи beside³ в един офис е преведено неадекватно като „да работите на едно и също място”, което, от една страна, поражда объркване у респондентите, от друга страна, се разбира по-скоро като „в едно и също предприятие”. Така тази склонност в България емпирично отбелязва значително по-високи стойности от „съквартилеца”, защото фактически е променена призмата на физическото разстояние. Интерпретиран - като резултат от по-високата толерантност към етническото различие на работното място в резултат от организацията на труда по времето на социализма, - погрешно регистрираният емпиричен факт е довел до разместване на въпросите в българския вариант на скалата на Богардус.

На практика с течение на времето в България се натрупват данни, които имат три съществени недостатъка. (1) Утвърждава се модел на скала с шест степени (при 7 или 9 степени в международните изследвания), при която част от позициите са с разменени места. (2) Въпросите биват задавани на блоков принцип в минипанели с 6 въпроса, а етническите групи биват ранжирани според своя социален престиж – започвайки с „българи” и завършвайки с „роми”. (3) Стереотипът за престижа и значимостта на етническите групи води до стесняване на фокуса на изследванията върху трите основни етнически групи в страната (българи, турци, роми) или в най-добрия случай са включени групите на евреите (Коен, 2005) и/или на помаците посредством разграничаването на българите на християни и мюсюлмани (Митев, 1997). Нещо повече, поради големите социални дистанции спрямо ромите обикновено анализите са съсредоточени върху резултатите, които касаят тях и социалното им изключване (Томова, 2000; Томова&Янакиев, 2002; Коен, 2005; Митев, 2005; Пампоров, 2007). Важно е да се отбележи, че в това отношение се наблюдава интересна тенденция. В периода на най-голяма икономическа и социална криза в България (1997) се наблюдава

---

³ Преведено в този доклад като “рамо до рамо”.

увеличаване на социалната дистанция – тоест усилване на предразсъдъците спрямо ромите. Същевременно през последните години негативната тенденция – особено в най-отдалечените категории (като съвместното съжителство в една страна или в едно и също селище) – е преодоляна и в някои случаи са достигнати нива на приемане дори по-високи от тези от началото на преходния период (Таблица 1).

Таблица 1. Етнически дистанции на българите към представителите на ромската етническа група, 1992-2007 г.

Съгласни ли сте: (отговор „ДА” в %)	Година на изследването					
	1992	1994	1997	2003	2005	2007
да се ожените за...?	5	5	6	4	-	5
да поддържате приятелство с...?	30	30	27	27	33	33
да живеете в един и същ квартал с...?	52	40	32	28	37	41
да работите на едно и също място с...?	55	51	40	40	48	55
да живеете в едно и също селище с...?	61	61	50	55	-	68
да живеете в една страна с...?	66	66	60	69	73	76

Източник: Янакиев, 2003; Кънев, Коен, Симеонова, 2005; Пампоров, 2007

Присъединяването на България към страните от Европейския съюз, актуалните миграционни процеси и отварянето на границите и трудовите пазари обаче изискват прецизиране на изследователския инструментариум, така че да се повиши неговата адекватност, като бъдат преодолените очертаните по-горе недостатъци. По тази причина изследователският екип на проекта „Състояние на обществото” (декември 2007 г.) включи във въпросника на изследването скала за изследване на социалните дистанции, която максимално се доближава до оригиналната матрица на Богардус, като същевременно са отчетени тенденциите в международните разработки през последните години. За разлика от предходните изследвания в България в скалата са включени не шест, а седем позиции, което цели да повиши нейната чувствителност. Фактът, че четири от позициите са много сходни, позволява резултатите от изследването да бъдат сравнявани с данни от предишните изследвания в България. Съпоставка на позициите между двете скали е представена на фиг. 1.

	Скала на Богардус, прилагана в България 1992-2007		Скала на Богардус, приложена в „Състояние на обществото”
	<i>Съгласни ли сте:</i>		<i>По отношение на членовете на следните етнически групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили:</i>
1.	да се ожените/омъжете за...?	1.	децата ви или вие да сключите брак?
-		2.	да гостуват в дома ви?
2.	да поддържате приятелство с...?	-	
-		3.	да живеят непосредствено до дома ви?
3.	да живеете в един и същ квартал с...?	4.	да живеят във вашия квартал?
4.	да работите на едно и също място с...?	-	
5.	да живеете в едно и също селище с...?	5.	да живеят във вашето селище?
-		6.	да живеят във вашия регион?
6.	да живеете в една страна с...?	7.	да живеят в България?

Фиг. 1. Съпоставка на позициите между скалата на Богардус, използвана в изследването „Състояние на обществото”, и скалата, използвана при предишни ЕСИ

Източник: Пампоров, 2008

При графичния дизайн на въпроса екипът се отказа от блоковия принцип, използван в предишните изследвания, и бе приложен оригиналният матричен принцип на Богардус, представен на фигура 2. Подходът разчита на бързината и спонтанността на реакцията на респондентите, за да се избегнат както отговарянето според социалната желателност, така и възможното изкривяване на отражението на стереотипа поради личен негативен опит с представител на дадена етническа група.

Позиция	1	2	3	4	5	6	7
А							
В							
С							
Н							

Фиг. 2. Матрица за измерване на социалните дистанции

Източник: Пампоров, 2008

В сравнение с предишните изследвания на етническите дистанции в България фокусът на проучването бе значително разширен. От теоретична гледна точка освен българите бяха включени три типа етнически малцинствени групи, живеещи в България: (1) традиционни малцинства със значителни международни

диаспори – арменци, евреи, помаци и роми; (2) нови малцинства, формиращи се в резултат на интензивните имиграционни процеси след 1989 г. – араби, вьетнамци, китайци, както и руснаци и украинци, обединени в една позиция; (3) етнически малцинства от съседните балкански страни – албанци, гърци, македонци, румънци, сърби и турци, които също традиционно живеят в страната. Всички етнически групи, в т. ч. и българите, бяха включени в общ списък, подредени по азбучен ред, за да се избегне всякакво внушение за значимостта на дадена група.

Получените резултати показаха, че не ромите, а новите малцинства – араби, вьетнамци и китайци, се оказват по-отхвърлени както от българите, така и от населението на страната като цяло, т.е. те са най-уязвимата група от гледна точка на етническите предразсъдъци към тях (Пампоров, 2008). Понеже анализът даде индикации, че религиозната принадлежност и регионът на местоживеене имат съществено значение за социалните дистанции, но извадката и въпросите на изследването „Състояние на обществото” не позволяваха подобен анализ, скалата бе повторена експериментално още веднъж в рамките на изследването Open Bus 1 (февруари 2008). Повторното изследване показва устойчивост и надеждност на получените резултати (Приложение 1). По тази причина изследователският екип на Институт „Отворено общество” – София, реши да проведе по-комплексно проучване на съществуващите етнически дистанции и стереотипи в рамките на изследването Open Bus 2 (юни 2008).

1. Методология на изследването

Тестваната в предходните две изследвания адаптирана скала на Богардус бе приложена към 24 етнически и национални общности, разпределени в пет типологични групи: **(1) традиционни малцинства:** роми, помаци, арменци и евреи; **(2) малцинства от съседните държави:** турци, гърци, сърби, македонци и румънци; **(3) имигранти от страни, които най-често кандидатстват за българско гражданство**⁴, невключени в първите две групи: бесарабски българи (обикновено жители на Молдова и Украйна), украинци, руснаци и албанци; **(4) имигранти от Югоизточна Азия:** японци, китайци и вьетнамци; **(5) имигранти, които са широко разпространени в ЕС:** араби, кюрди и негри⁵ от Африка. За да проверим възникналата в хода на предишните две изследвания хипотеза, че вероятно се наблюдават не просто етнически, а расови предразсъдъци, бяха добавени още две въображаеми общности: негри от Латинска Америка и негри от САЩ и ЕС. Нещо повече, за да имаме база за сравнение, в списъка с малцинства бе включена и абстрактната общност „граждани на ЕС”. В този план на мисли хипотезата за наличие на расови предразсъдъци може да се счита за потвърдена, ако социалните дистанции към негрите от САЩ и ЕС са сходни с тези към негрите от Африка, а не с тези към гражданите на ЕС. Окончателният списък с етнически групи бе завършен с „англичаните”⁶, тъй като британците са значителна част от имигрантите в България, независимо че не кандидатстват за гражданство, а само за

---

⁴ Съгласно доклад на МС за миграцията (юли 2007) кандидатите за българско гражданство през 2006 г. се подреждат по страните на произход, както следва: Македония – 8240, Молдова – 2467, Сърбия – 716, Израел – 508, Украйна – 506, Русия – 439, Албания – 421, и др.

⁵ В Северна Америка и някои западноевропейски страни думата “негр” от последната четвърт на ХХ век се счита за политически некоректна и употребата и е силно ограничена и заменена с интерпретанти като “черни”, “чернокожи”, “тъмнокожи”, “африканци” или “афроамериканци”. В българския език думи като “цветнокожи” и “черни” звучат значително по-оскърбително, а неолексеми от типа “афробългари” или “афрограждани” са непознати в ежедневната реч и биха звучали нелепо и объркващо за анкетирани лица. По тази причина във въпросника на изследването (а в резултат от това и в целия текст на доклада) представителите на черна Африка, както и техните потомци, живеещи в Латинска Америка, САЩ и ЕС, биват обозначавани като “негри”. Разбирането на екипа е, че употребата на тази дума е широко разпространена и все още има неутрален и неоскърбителен характер.

⁶ В изследването “англичани” бе използвано вместо “британци”, тъй като в ежедневната реч това е изключително често срещана замяна и е по-близо до езика, използван от анкетирани лица.

право на дълготраен престой⁷, и с българите. Последните бяха включени от гледна точка на комуникативната логика, защото основната част от респондентите са етнически българи. Казано с други думи, ако етническата група „българи“ отсъства от списъка, това може да породи негативни реакции към изследването от типа „пак ли само малцинствата?“ и затова включването на групата е задължително.

Междувременно срещу изваждането на неточно преведената категория „работа на едно и също място“ от така адаптираната скала на Богардус в предварителни дискусии със запознати с първите две изследвания социолози възникнаха някои възражения⁸. С цел заместване на категорията „работа на едно и също място“ с по-точни индикатори, които да се доближават до принципа, заложен в оригиналната скала на Богардус, авторът на настоящото изследване предложи скала на трудовите дистанции. Основното предназначение на тази скала е освен интимно-пространствените предразсъдъци (водещи до пространствена сегрегация) да бъдат уловени и трудово-йерархичните предразсъдъци (водещи до трудова дискриминация). Скалата е изградена на базата на пет степени, основани на различни йерархични взаимоотношения, в които индивидите попадат по време на своята трудова заетост. Тя е инспирирана от категории 54-60 от експерименталния въпросник на Богардус (Bogardus, 1933), но не може да бъде сведена до тях. Скалата е представена на фигура 3, а графичното ѝ оформяне в анкетната карта следваше матричния принцип на скалата на Богардус (фиг. 2).

	<i>По отношение на членовете на следните националности и етнически групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили да работят във фирмата, в която работите и вие, като:</i>
1	общи работници и хигиенисти
2	специалисти под ваше пряко ръководство
3	специалисти, с които работите рамо до рамо
4	ваши преки началници
5	висш управленски състав

Фиг. 3. Скала за измерване на трудовите дистанции

⁷ Съгласно доклад на МС за миграцията (юли 2007) кандидатите за дългосрочно пребиваване в България през 2006 г. се подреждат по страните на произход, както следва: Македония – 2252, Турция – 2051, Великобритания – 1840, Русия – 1075, Гърция – 697, и др.

⁸ Използвам случая да благодаря на Петя Кабакчиева и Илона Томова за техните конструктивни бележки и коментари.

В допълнение към пространствените и трудовите дистанции екипът на изследването реши, че е необходимо да се изследват дистанциите в образователната система. От тази гледна точка взехме предвид предишно количествено изследване на сегрегираните „ромски“⁹ училища в страната, което показва, че всяко училище, в което относителният дял на ромските деца достигне 30%, бързо се превръща в изцяло ромско училище, тъй като родителите на неромските деца ги преместват в друго училище (Денков, 2005). Проблемът за предразсъдъците, които водят до вторична сегрегация в образователната система бе изследван чрез скала за измерване на социалните дистанции в образователната система (фигура 4). В нея като пропорции 1/3 и 1/2 са заложили двата критични относителни дяла – 30% и 50%. За да се постигне баланс на скалата, е добавена и пропорцията 2/3.

	<i>Бихте ли се съгласили детето ви да учи в клас, където децата от следните националности и етнически групи са:</i>
1	няколко
2	1/3
3	1/2
4	2/3 и повече

Фиг. 4. Скала за измерване на социални дистанции в образователната система

Важно е да се подчертае, че изследването на дистанции в образователната система, подобно на скалата на Богардус, също има своята традиция в България. Използваната в настоящото проучване скала обаче е съобразена с наличните статистически данни от предходните изследвания. С цел балансиране на възможните дистанции, представени на скалата, тя е допълнена с категорията „2/3 и повече деца в даден клас“. Въпреки това данните от предходните изследвания могат да се използват при частична съпоставка и открояване на съществуващите тенденции (Таблица 2).

⁹ Едно училище бива квалифицирано като „ромско“ при съответен етнически състав над 50% от учениците (Денков, 2005).

Таблица 2. Образователни дистанции на българите към представителите на ромската етническа група, 1994-2007 г.

Съгласни ли сте: (отговор „Да” в %)	1994	1997	2005	2007
детето ви да учи в клас с няколко циганчета?	63	58	65	72
детето ви да учи в клас, където половината деца са циганчета?	19	11	12	22
детето ви да учи в клас, където повечето деца са циганчета?	11	6	5	13

Източник: Томова, 2000; Кънев, Коен, Симеонова, 2005; данните за 2007 г. са взети от архива на изследването „Младежки барометър” – ИСЦС „Иван Хаджийски”, и Институт „Отворено общество”

***

Освен пространствените, трудовите и образователните социални дистанции изследването си постави за цел да изследва и потенциал за прилагане на публични политики за преодоляване на пространствената сегрегация. По тази причина в анкетната карта бе включен въпросът *„Бихте ли се съгласили властите да предоставят жилища в непосредствена близост до вашия дом на семейства в неравностойно положение от следните етнически и национални групи...?”*. Предложен бе списък от 17 уязвими и застрашени групи, разпределени хипотетично в пет типологични групи: **(1) бежанци араби** – християни, сунити и шиити; **(2) бежанци от Латинска Америка** – бели, индианци, чернокожи; **(3) бежанци от Азия** – Китай, Виетнам, Централна Азия; **(4) бежанци от райони на военен конфликт** – косовски сърби, косовски албанци, кюрди; **(5) роми** – от Източна Европа, от друг регион на България, от селището на респондента. Наборът от групи бе завършен от бесарабските българи и бежанците от черна Африка. Уязвимостта на съответните групи до голяма степен се свързва с бедност, а предоставянето на жилище от държавата или общинските власти може да се възприеме като „бъркане в джоба” на данъкоплатците. За да се избегне аспектът на бедността, в дизайна на изследването бе включен въпросът *„Ако във вашия квартал си закупят жилища групи семейства от следните националности и етнически групи, ще се преместите ли да живеете на друго място?”*. Към предложените 17 етнически групи от предходния въпрос в този бяха включени още 8 групи, които са актуални за България през последните няколко години поради

това, че купуват жилища в страната: японци, англичани, жители на ЕС от Западна Европа, жители на ЕС от Източна Европа, турци, граждани на Русия, Беларус и Украйна, граждани на Израел, граждани на Армения.

***

Въпросите за социалните дистанции са показателни за съществуването и силата на етническите и расовите предразсъдъци, но не могат да ги обяснят. По тази причина в анкетната карта на изследването Open Bus 2 беше включен въпрос, който има за цел да регистрира и измери етническите стереотипи, които биха могли да предложат известно обяснение на предразсъдъците. Един от стандартизираните подходи за измерване на етническите стереотипи в социологията и социалната психология е познат като „тест на Кац и Брейли”. При първото подобно изследване на анкетираните лица е предоставен списък с 84 личностни характеристики, като те са помолени да посочат 5 от тях за всяка от 10 етнически и национални групи, включени във въпросника (Katz and Braly, 1933).

Подобно на скалата на Богардус, тестът на Кац и Брейли се оказва изключително популярен в социологията и съществува значимо множество публикации на тази тема, особено такива, които се опитват да допълнят списъка с личностни характеристики, за да повишат неговата адекватност. Въпреки това в социологическата литература през последните няколко години се наблюдава една все по-утвърждаваща се линия на критика. Тя се основава върху обстоятелството, че стереотипите не са статични образувания, неподлежащи на промяна, както е смятано в началото на тези изследвания. Напротив, стереотипите претърпяват значими трансформации както в своето съдържание, така и в степента на колективен консенсус (Madon, Guyll et al, 2001). По тази причина един списък с личностни характеристики може да се окаже непълен, което повлиява негативно адекватността на резултатите.

В България тестът на Кац и Брейли е използван сравнително по-рядко от скалата на Богардус както поради по-сложния му характер, така и поради утвърденото разбиране, че стереотипите са относително неподатливи на времеви

промени, особено в кратък период от време. Първото голямо изследване, което прилага този тест, предлага следните резултати (Томова, 1992: 302-303):

- Турците са религиозни фанатици (85%), набожни (73%), отмъстителни (65%), жестоки (52%), поддържат се само в своята група (50%).
- Циганите са крадливи (89%), мръсни (87%), невежи (87%), безгрижни (83%), невъзпитани (80%).
- Арменците са възприемчиви (33%), културни (33%), дейни (30%), кротки (30%), интелигентни (29%).
- Евреите са богати (53%), интелигентни (48%), дейни (48%), съобразителни (44%), културни (43%).

Десет години по-късно са публикувани две изследвания, които прилагат теста на Кац и Брейли. Едното изследване е съсредоточено върху ромското население в седем европейски страни със съпоставими представителни извадки. Резултатите от изследването показват, че по отношение на ромите в Европа, от една страна, съществуват сходни стереотипи, но от друга страна, в Източна Европа нивото на виктимизация на ромите – т.е. обвинението, че сами са си виновни за дискриминацията към тях – е по-високо (Topalova, 2002)¹⁰. Другото изследване предлага интересен поглед върху две нетрадиционни за страната етнически групи – албанците и холандците, както и върху автостереотипите на българите (Petkova&Todorov, 2002). Холандците биват възприемани като свободомислещи (75.5%), организирани (70.1%), с добри обноски (66.4%), весели (66.2%) и трудолюбиви (65.5%). Албанците са мислени като зли (63.8%), сприхави (61.6%), весели (61.4%), отмъстителни (60.9%) и непосредствени (59.9%). Българите възприемат себе си като завистливи (70%), способни (69.9%), алчни (65.3%), талантливи (65.3%) и раздразнителни (65.1%).

Както бе казано малко по-горе, въпреки че тестът на Кац и Брейли е утвърден в социологията и социалната психология, към неговата адекватност са насочени някои съвсем основателни критики. Поради затворения характер на отговорите (т.е. предлагане на краен брой характеристики от конкретен списък) се наблюдават значими грешки при измерванията – в разпределенията, консенсуса и

¹⁰ За съжаление данните от изследването не са представени методологически коректно и де факто може да се съди за високата значимост на резултатите, без да са илюстрирани самите резултати.

съдържанието на стереотипите. От една страна, те се дължат на принудата изследваните лица да посочват предварително концептуализираните отговори, макар и да не съответстват напълно на тяхното мнение (Ehrlich, 1964, Ehrlich&Rinehart, 1965). От друга страна, са зависими от съществените промени в съдържанието и в консенсуса, които са наблюдават с течение на времето (Madon, S.; M. Guyll et al., 2001).

За да преодолеят недостатъците в теста на Кац и Брейли, някои изследователи предлагат алтернативни методи. *Методът на процентите* има за цел да определи набора от преобладаващи характеристики, приписвани на дадена група. При този подход анкетираните лица биват помолени да посочат според тях какъв процент от лицата в дадена социална група притежават определена характеристика. За стереотипизирани се считат онези характеристики, които биват асоциирани с най-висок процент лица от дадената група (Brigham, 1971). Подобен е и *методът на диагностичната пропорция*. Той има за цел да определи стереотипите за дадена група в сравнение с хората като цяло. Анкетираните лица биват помолени да посочат според тях какъв процент от хората като цяло притежават определени характеристики. Едва като следваща стъпка от изследването, респондентите трябва да посочат според тях какъв процент от лицата в дадена социална група притежават определена характеристика. Съотношението между двата типа относителни дялове показва степента, в която дадена група се различава от хората като цяло (McCaughey and Stitt, 1978). *Методът на прототипите* има за цел да опише типичните характеристики на дадена група. За целта изследваните лица биват помолени да посочат онези характеристики, които типичният член на групата притежава (Stephan, Ageyev et al., 1993). *Методът на водещите връзки*¹¹ разчита на техника за изследване на структурирането на информацията в паметта, позната от когнитивната психология. Този метод оценява вида и силата на връзките между отделните характеристики, които биват приписвани на дадена социална група (Stephan, Ageyev et al., 1993).

Въпреки така очертаното разнообразие от възможности екипът предпочете да използва *метода на асоциативния въпрос с отворени отговори*. Една от

---

¹¹ Pathfinder.

причините за това е, че този подход е най-старата алтернатива на теста на Кац и Брейли и предимствата на единия спрямо другия метод и обратно са добре известни и отдавна установени (Ehrlich&Rinehart, 1965). Втората причина е, че динамичната социална ситуация в страната през последните 25 години (в това число т. нар. възродителен процес) води до постоянно предефиниране на етническите малцинства – на техните права, задължения и образа им като цяло. Динамичната промяна на социалния контекст изисква по-гъвкав метод и в този смисъл един списък с краен брой характеристики може да се окаже неадекватен и подвеждащ. Третата причина е, че за разлика от описаните по-горе методи асоциативният въпрос има най-проста конструкция и може да бъде разбран от по-широка аудитория. Тук е важно да се отбележи, че при всички описани методи за изследване на социалните стереотипи, в т. ч. и теста на Кац и Брейли, като респонденти обикновено биват използвани студенти от хуманитарни специалности. За разлика от тях извадката на нашето изследване е национално представителна – т.е. в нея има и лица със значително по-нисък образователен ценз, както и лица с разнороден социален опит. От тази гледна точка може да се очаква, че по-простият метод в по-голяма степен ще бъде разбран по един и същ начин от различните анкетиранни лица.

Отвореният асоциативен въпрос бе формулиран по следния начин: *„Подобно на детската игра „Асоциация”, при която, когато ви кажат „лимон”, казвате „кисел”, моля, посочете по три характеристики, които най-добре описват следните етнически групи и националности.”* Въпросът беше приложен към всички 24 групи, по отношение на които бяха изследвани социалните дистанции (Приложение 10). При свободното кодиране на отговорите бяха открити 3200 категории. Чрез анализ на семантичната близост тези категории бяха редуцирани до 208. За да обясня по-добре процеса на прекодиране, ще дам няколко примера. Категориите *хитряги, тарикати, хитреци* и *хитри* са прекодирани с характеристиката „хитри”; категориите *стоки, търговия, пазар, търговец* и *всичко по 1 лев* са прекодирани с характеристиката „търговци”; категориите *работяги, работни, работливи* и *трудолюбиви* са прекодирани с характеристиката „трудолюбиви” и т. н.

Разбира се, анкетираните лица имат свободата да посочат и по-малко от три характеристики за дадена етническа група или дори да не посочат нито една, ако дадената група не предизвиква асоциации, т.е. ако няма утвърден стереотип за нея. По тази причина могат да се изчислят два вида относителни дялове – спрямо всички изследвани лица и спрямо посочилите поне един отговор за дадена група. В първия случай можем да говорим за *широчина*, или *обхват* на стереотипа. Обхватът на стереотипа показва какъв процент от населението на страната смята дадена характеристика за присъща на конкретна етническа група. Във втория случай можем да говорим за *дълбочина*, или *сила* на стереотипа. Силата на стереотипа показва какъв процент от лицата, които имат поне един стереотип за дадена група, смятат дадена характеристика за присъща на конкретна етническа група.

***

Изследването на социалните дистанции и етническите стереотипи се проведе под формата на основен блок въпроси, включени в омнибусно изследване на общественото мнение Open Bus 2, реализирано от изследователски екип на Институт „Отворено общество“ – София, в периода 26 май-15 юни 2008 г. Представените в следващите глави резултати се основават на регионално стратифицирана национално представителна извадка, която позволява да се правят анализи не само на национално, но и на регионално ниво по отношение на шестте района на планиране (NUTS-2). По метода на анкетиране „лице в лице“ в дома на респондентите в извадката са обхванати 1144 лица над 18 години, разпределени в 232 гнезда. Стохастичната грешка на изследването е $\pm 2,9\%$.

Основни характеристики на респондентите в извадката

Пол			Населено място	
Мъже	45.4%		Столица	14.4%
Жени	55.6%		Областен град	35.5%
			Друг град	23.3%
Възраст			Село	26.7%
18-30 г.	16.9%			
31-45 г.	27.4%		Район за планиране	
46-60 г.	27.0%		Северозападен	12.5%
Над 60 г.	28.7%		Северен Централен	12.7%
			Североизточен	14.2%
Образование			Югозападен	25.3%
Висше и полувисше	32.1%		Южен Централен	21.0%
Средно	46.6%		Югоизточен	14.3%
Основно и по-ниско от основно	21.2%			
Етническа принадлежност			Религиозна принадлежност	
Българска	86.2%		Източно православие	79.0%
Турска	8.6%		Католицизъм	1.0%
Ромска	4.1%		Протестантство	0.8%
Друга	1.2%		Ислям	12.9%
			Друга	0.4%
			Нямам такава	6.0%

2. СОЦИАЛНИ ДИСТАНЦИИ

2.1. ПРОСТРАНСТВЕНИ ДИСТАНЦИИ

Изследването на пространствените дистанции показва, че в българското общество съществуват значими расови и религиозни предразсъдъци към етническите малцинства в страната. Една част от графиките отразяват положителните отговори, представителни за страната и независими от етническата принадлежност на респондентите. Този подход, следван и от международните изследвания, позволява да бъде измерено нивото на интеграция на различните етнически групи в българското общество. В другата част от графиките са отразени социалните дистанции на лицата, самоопределили се като българи по време на изследването. Този подход има за цел да осигури съпоставимост с предходните изследвания на етническите дистанции в България, които обикновено представят резултатите на базата на етническата идентичност на респондентите.

Важно е да се има предвид, че скалата на Богардус има един признат недостатък – тя е създадена, за да измерва нивото на предразсъдъците на мнозинството към малцинствата и имигрантите, но не е адекватна, когато трябва да измерва дистанциите на малцинствата към мнозинството. Поради разликите в социалния престиж на двете групи отговорите на малцинствените групи са винаги изкривени в положителна посока спрямо мнозинството. Ето защо не е коректно да се съпоставят пропорциите между отговорите на мнозинството и на малцинството (Пампоров, 2008) – факт, който поради незнание или правозащитни спекулации някои български автори пренебрегват.

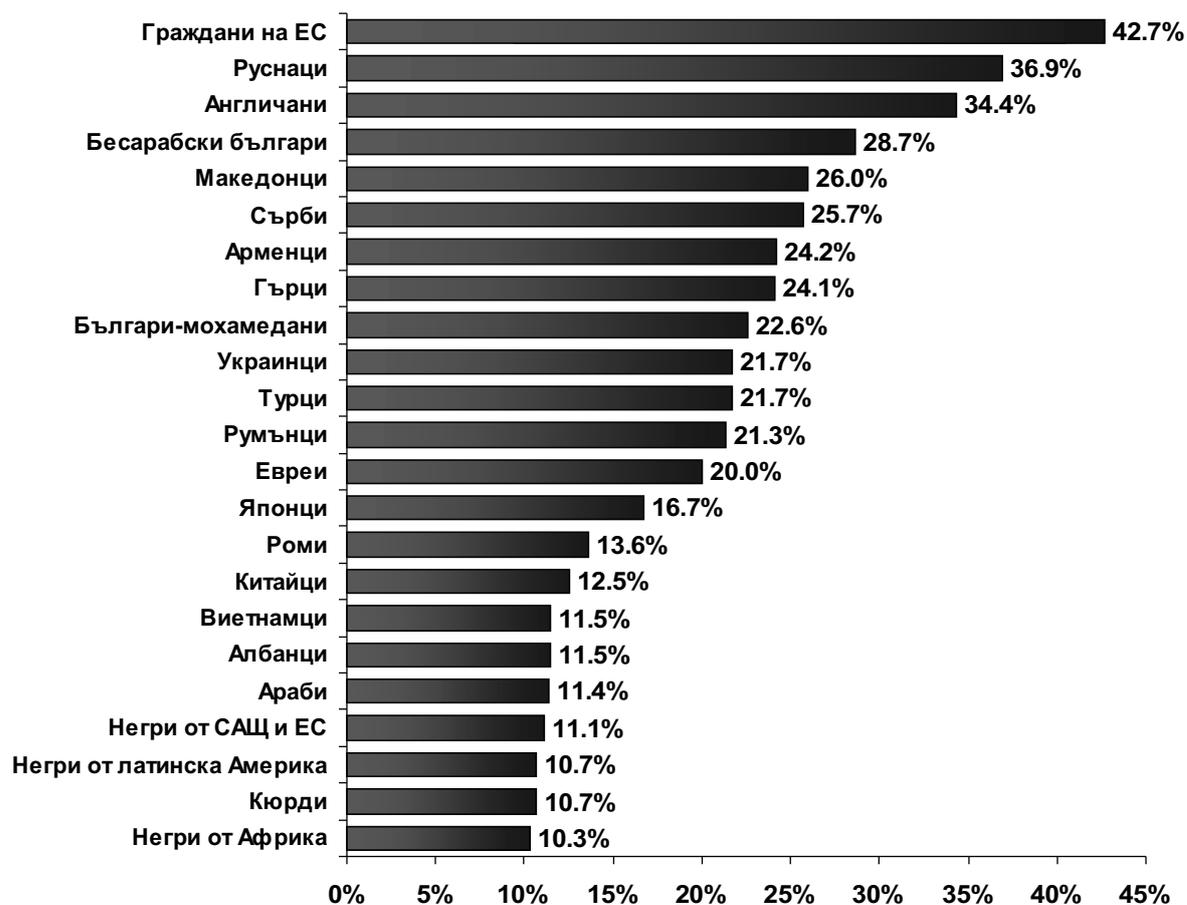
По отношение на нагласите за сключване на брак с представители на другите етнически групи, живеещи в България, се открояват няколко клъстера, които само частично се припокриват с хипотетичните групирания¹² в модела на

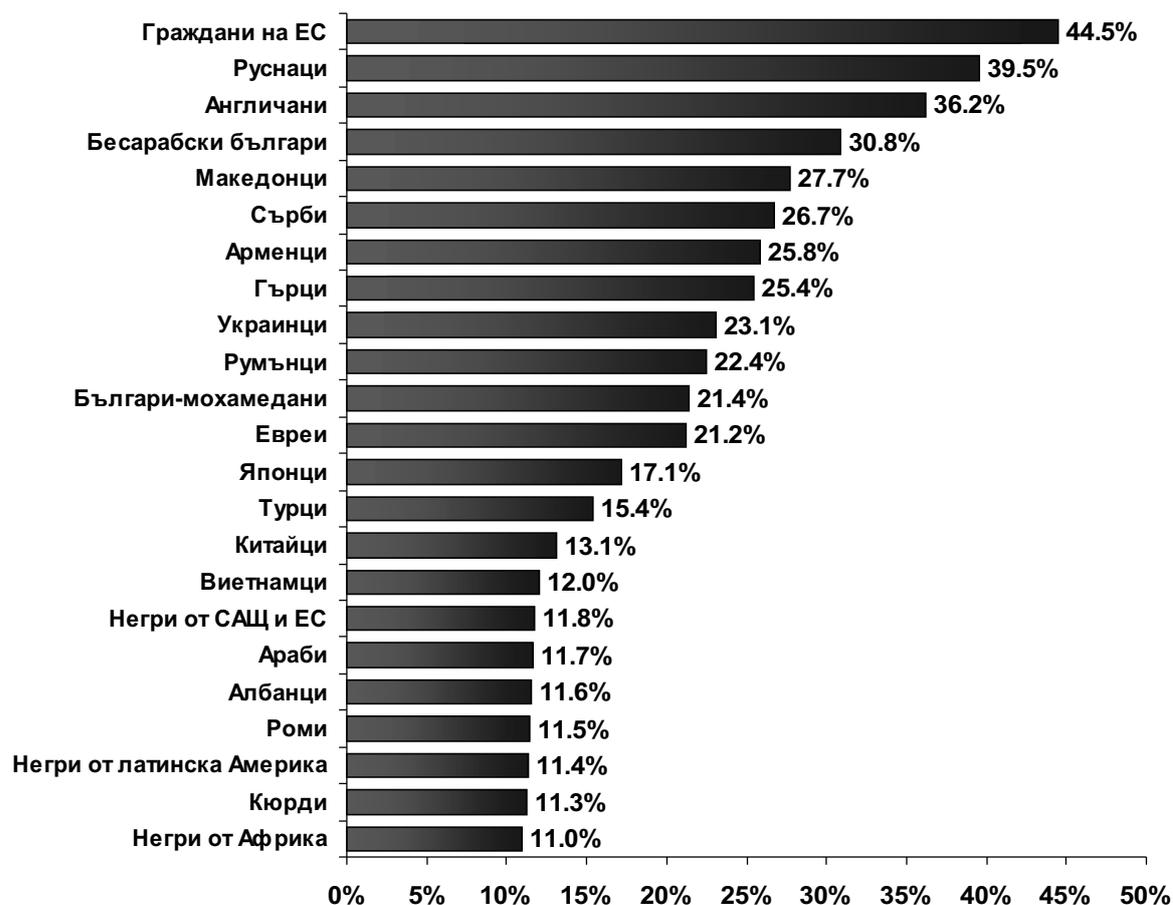
¹² (1) традиционни малцинства; (2) малцинства от съседните държави; (3) имигранти от страни, които най-често кандидатстват за българско гражданство; (4) имигранти от Югоизточна Азия; (5) имигранти, които са широко разпространени в ЕС.

изследването (фиг. 5). Най-малка социална дистанция, т.е. най-високо ниво на приемане, се наблюдава по отношение на гражданите на Европейския съюз, англичаните и имигрантите от някои източноправославни славянски държави: -руснаци, македонци, сърби и бесарабски българи. Втори клъстер образуват т. нар. традиционни малцинства в страната - арменци, гърци, българи мохамедани, турци, румънци и евреи, както и украинците. На дъното на социалния престиж с много близки показатели са новите имигрантски малцинства - негри, кюрди, араби, албанци и виетнамци. Японците, китайците и ромите се намират в един междинен клъстер между традиционните етнически групи и отхвърляните нови малцинства.

Наблюдават се някои съществени промени по отношение на нивата на приемане, когато от национално представителната извадка се вземат предвид само отговорите на лицата, самоопределили се като българи (фиг. 3). Най-значимата разлика е видимо по-голямата социална дистанция към турците и ромите и смъкването им в по-долен клъстер. Ромите несъмнено се нареждат сред най-непрестижните групи, а турците изпадат от групата на относително добре приетите традиционни общности. Изключително важно тук е да се припомнят данните, открити в Таблица 1 от въведението на настоящата книга. При предходните изследвания в България, правени с фокус върху трите основни групи, нагласата на българите за брак с роми е регистрирана в интервала 4-6%. Когато трите основни етнически групи биват сравнявани с други малцинства, дистанциите към ромите значително намаляват и съгласието за брак в настоящото изследване достига 11.5%. Регистрираните данни по отношение на турците (15.4%) и българомохамеданите (21.4%) са своеобразна верификация на така получените резултати. Това е така, защото нагласата на българите за брак с помаци се движи обикновено в интервала 21-23%, а тази за брак с турци - в интервала 14-17% (Пампоров, 2007).

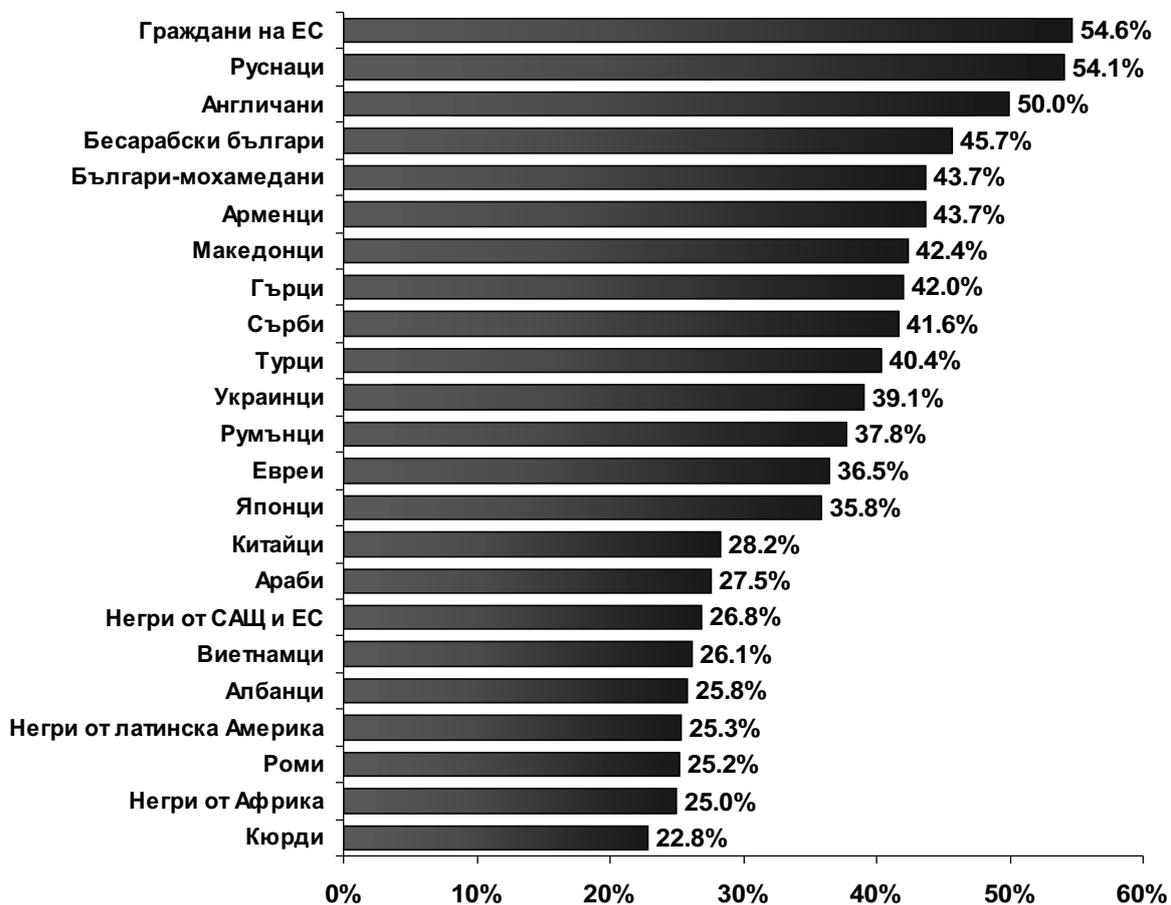
Фиг. 5. Нагласа в България за сключване на брак с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

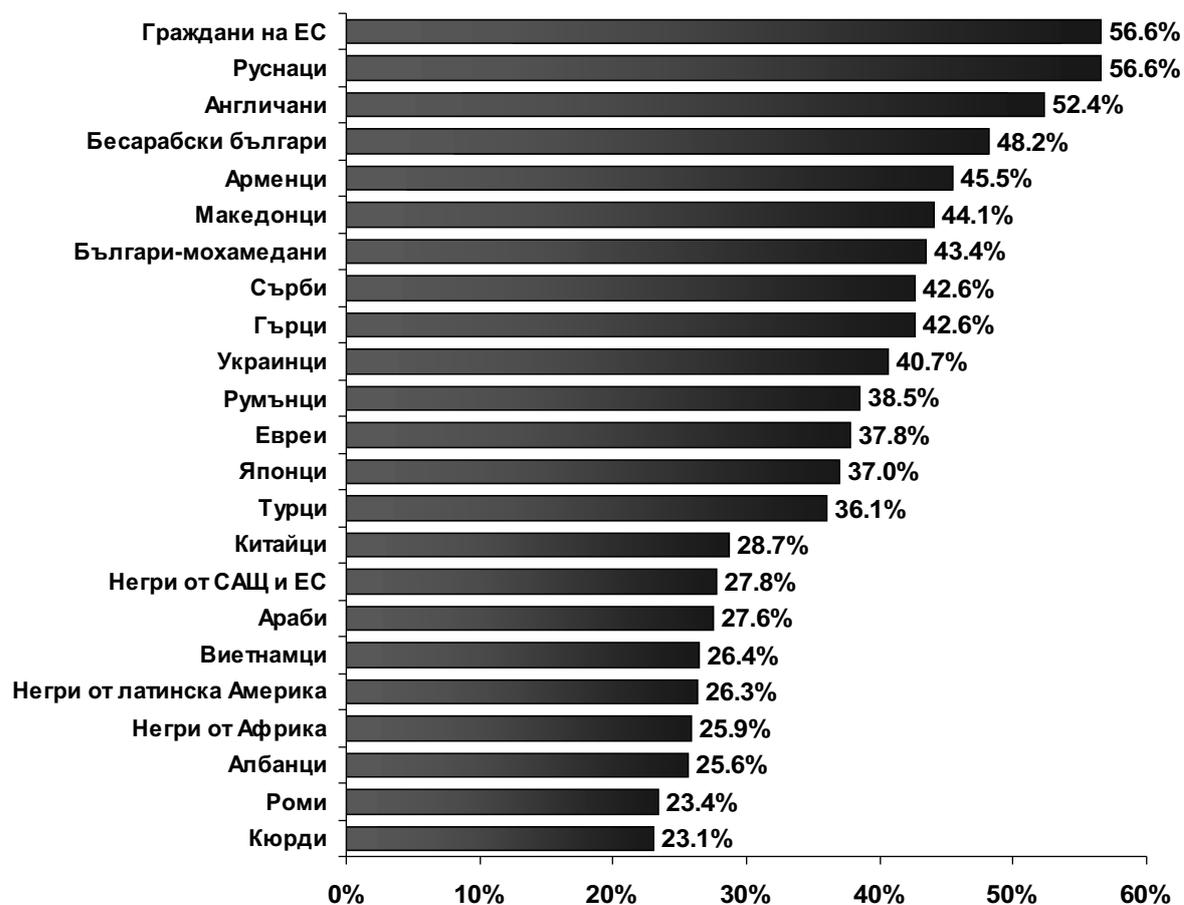
Фиг. 6. Нагласа на българите за сключване на брак с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

Известно разместване в клъстерите се наблюдава по отношение на създаването на приятелство, измервано с допускането на етнически другия като гост в дома (фиг. 7). Налице е частично смъкване на македонците и сърбите към по-долния клъстер за сметка на арменците и българомохамеданите, които се оказват по-желани като гости. Наблюдава се значително повишено ниво на предразсъдъци спрямо ромите и те убедително са разположени в най-непрестижната зона между негрите от Латинска Америка и негрите от Африка в национално представителната извадка и между кюрдите и албанците в нагласите на българите (фиг. 8). Ромите са частично реабилитирани в национално представителната извадка през призмата на съгласието да живеят в непосредствена близост до дома на изследваните лица (фиг. 9), но и при тази дистанция са сред

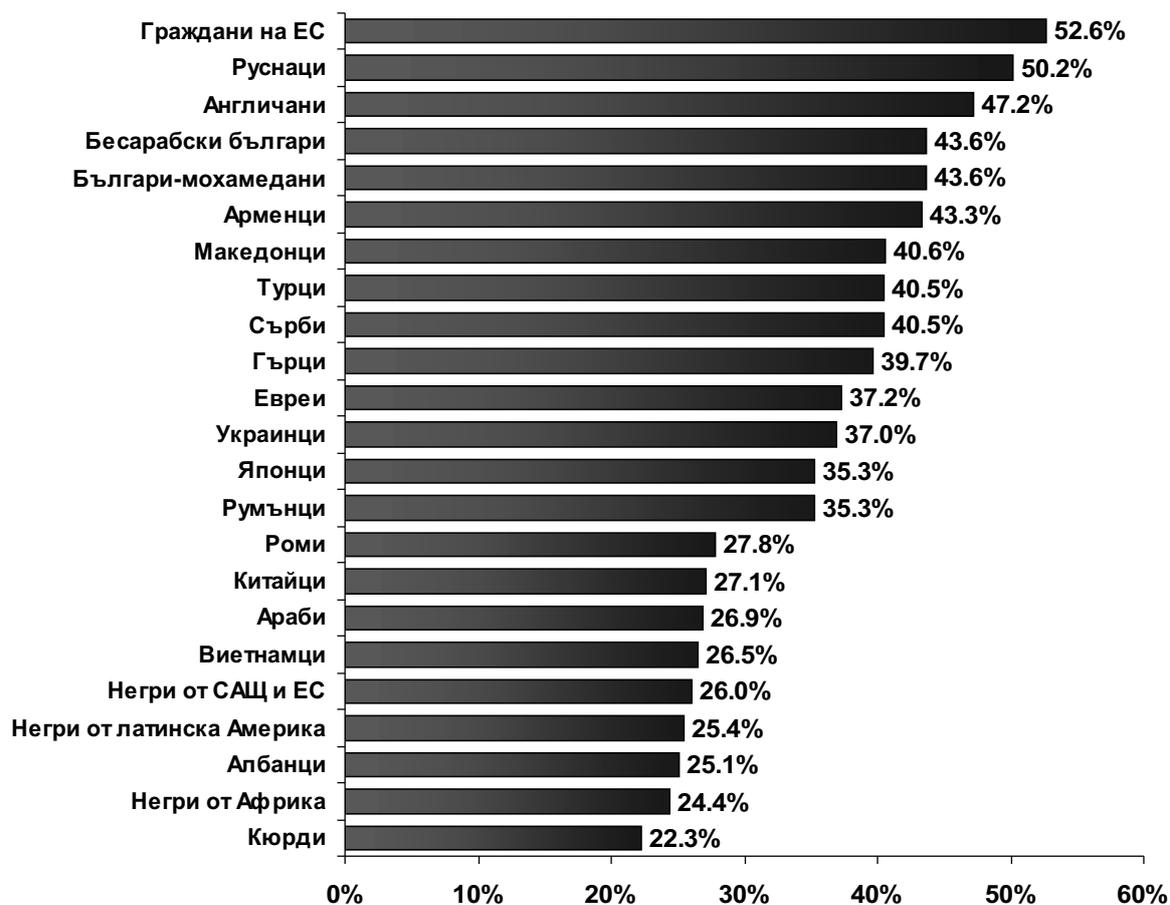
най-нежеланите съседни за българите (фиг. 10). По отношение на останалите етнически групи не се наблюдават съществени разлики в подреждането при двете категории на близост - „гост” и непосредствен съсед.

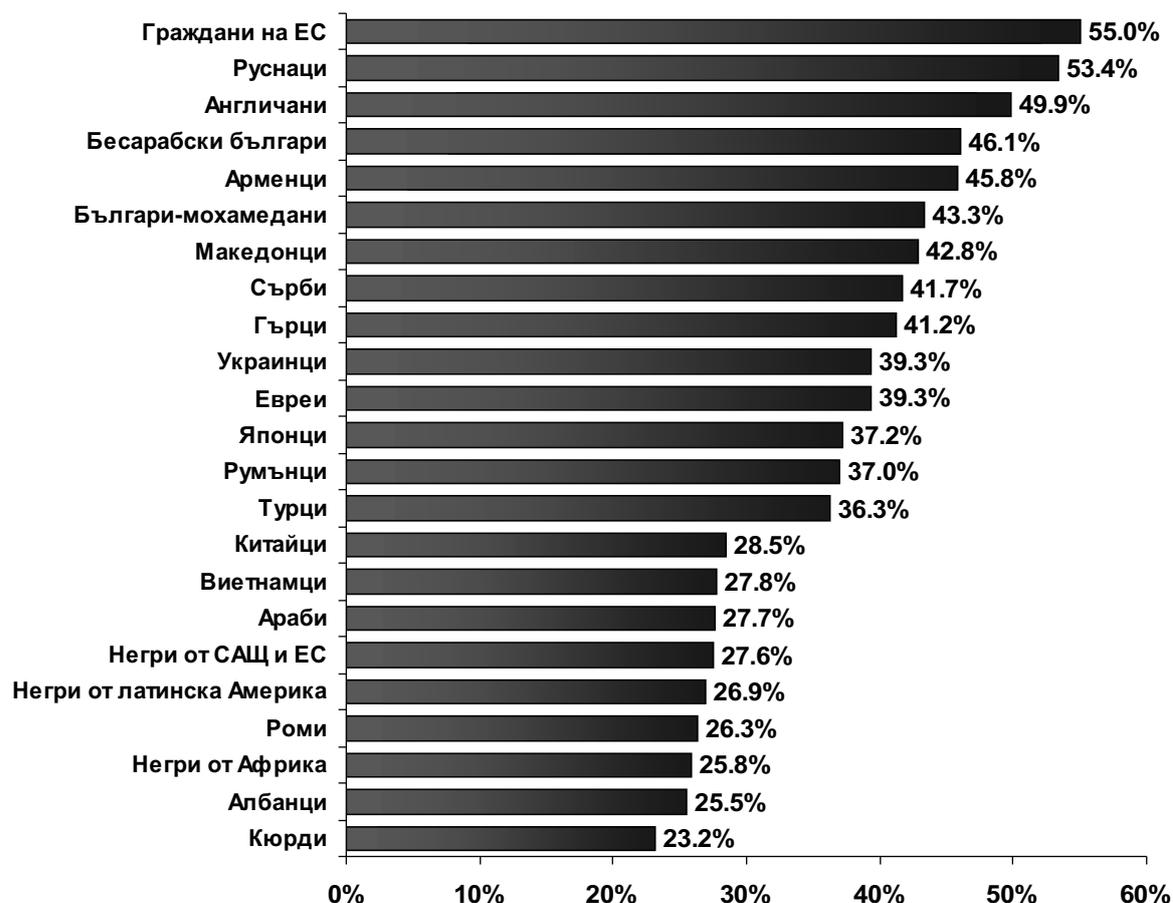
Фиг. 7. Нагласа в България за допускане представители на етнически и национални малцинства като гости в дома (положителни отговори, в %)

Фиг. 8. Нагласа на българите за допускане представители на етнически и национални малцинства като гости в дома (положителни отговори, в %)

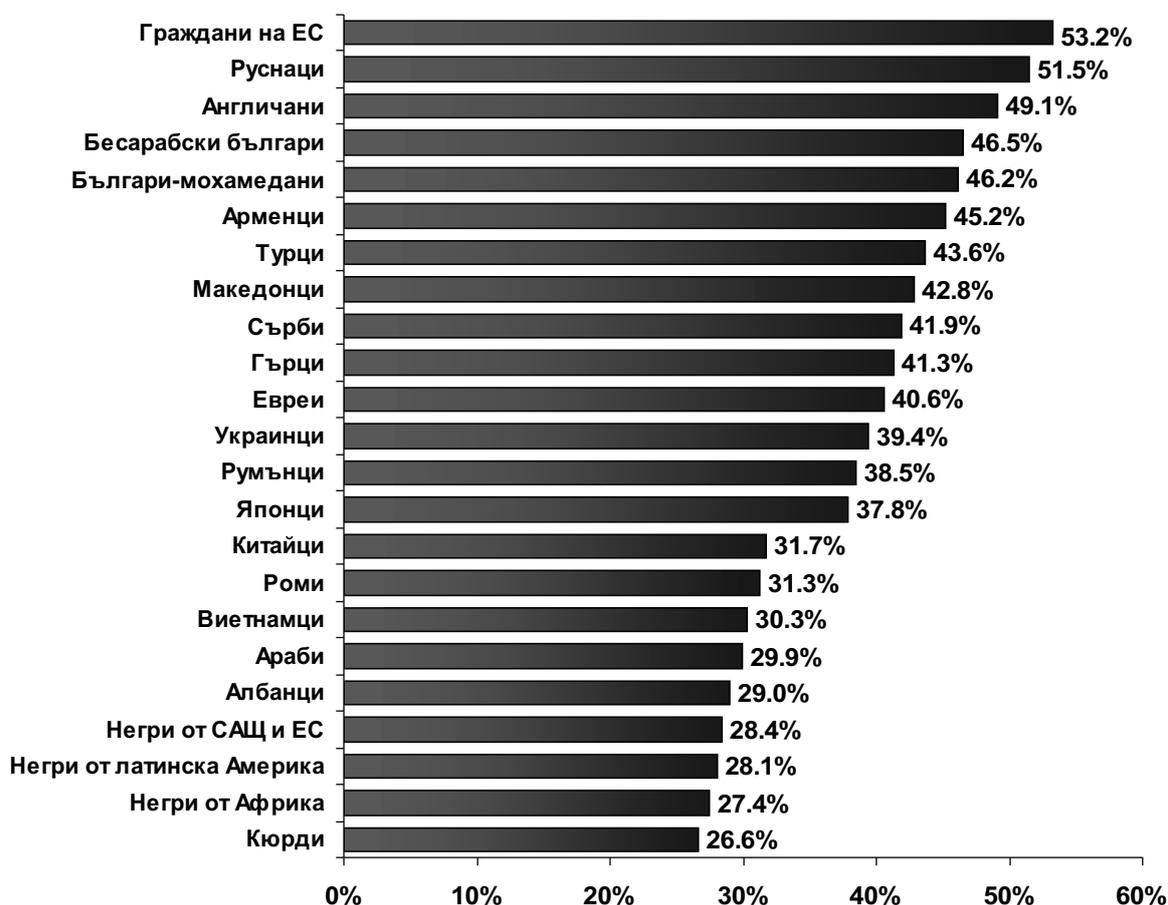
Фиг. 9. Нагласа в България за приемане представители на етнически и национални малцинства като непосредствени съседи (положителни отговори, в %)

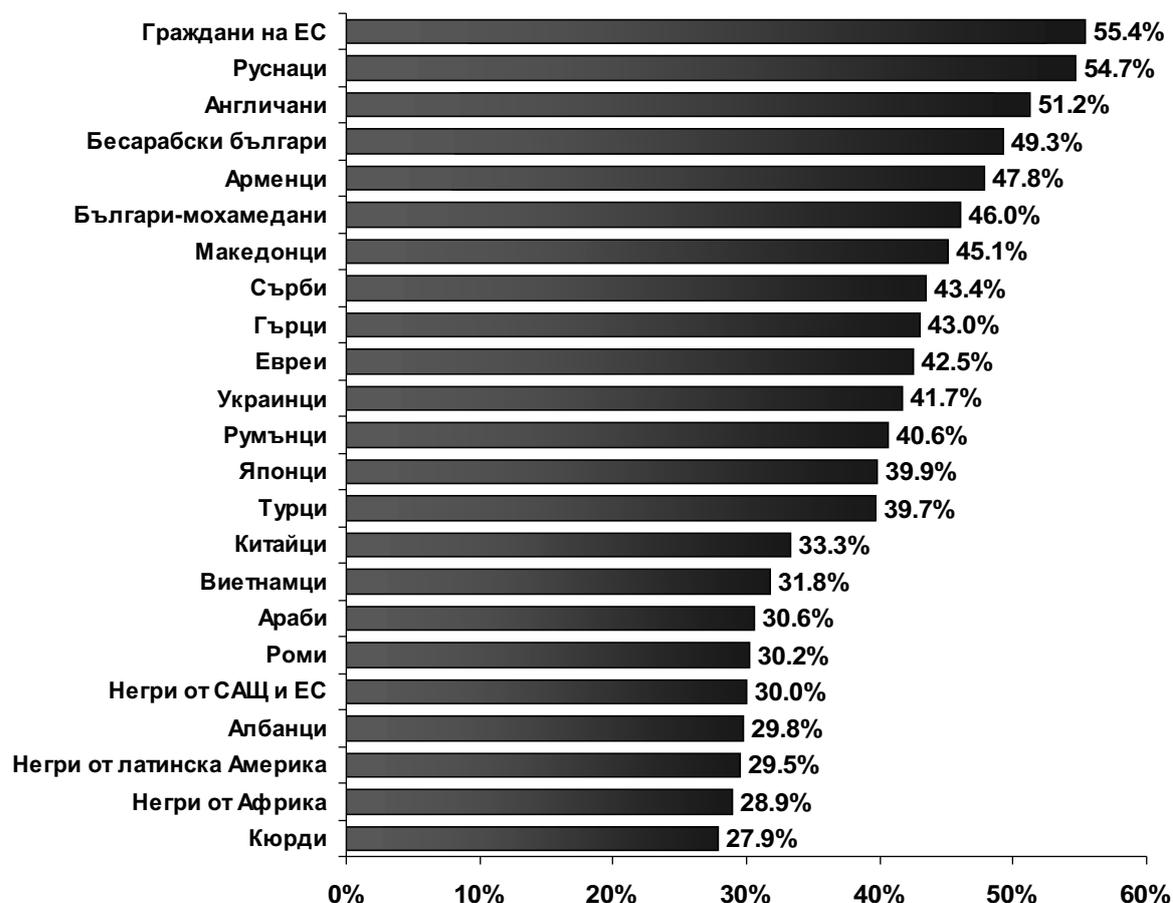
Фиг. 10. Нагласа на българите за приемане представители на етнически и национални малцинства като непосредствени съседи (положителни отговори, в %)

Отношението към етническите общности през призмата на съжителството в един и същ квартал води до частично разместване в подреждането на групите единствено в клъстера на най-отхвърлените малцинства. И в национално представителната извадка (фиг. 11), и сред българите (фиг. 12) се наблюдава още по-ясно изразено високо ниво на расовите предрасъдъци - по отношение на негрите и на религиозни предрасъдъци по отношение на мюсюлманите. Този тип социална дистанция е втората позиция на сходство със скалата на предишните изследвания и позволява данните да бъдат сравнени. В тази категория биват отчетени значително по-ниски нива на интеграция - както при пилотното изследване през февруари (Приложение 1), така и при същинското изследване през

юни. Докато нагласата на българите към съжителство в един и същ квартал с турци при предходните изследвания се движи в интервала 69% към 1994 – 76% към 2007 (Томова&Янакиев, 2002; Пампоров, 2007), то при това изследване нивото на съгласие по този признак е едва 39.7%. По същия начин нагласата на българите към помаците, която е регистрирана в интервала 76% (2007) - 78% (1994), отчита стойност от 46%. Както бе показано в първа глава, нагласата към съжителство с роми в един и същ квартал при предходните изследвания се колебае в зависимост от социалния контекст в страната: 52% (1992), 40% (1994), 32% (1997) и 41% през май 2007. Съгласно резултатите от настоящото изследване съжителството с роми в един и същ квартал е приемливо едва за 30.2% от българите, а по-нежелани съквартилци от тях са единствено негрите, албанците и кюрдите.

Фиг. 11. Нагласа в България за съжителство в един квартал с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

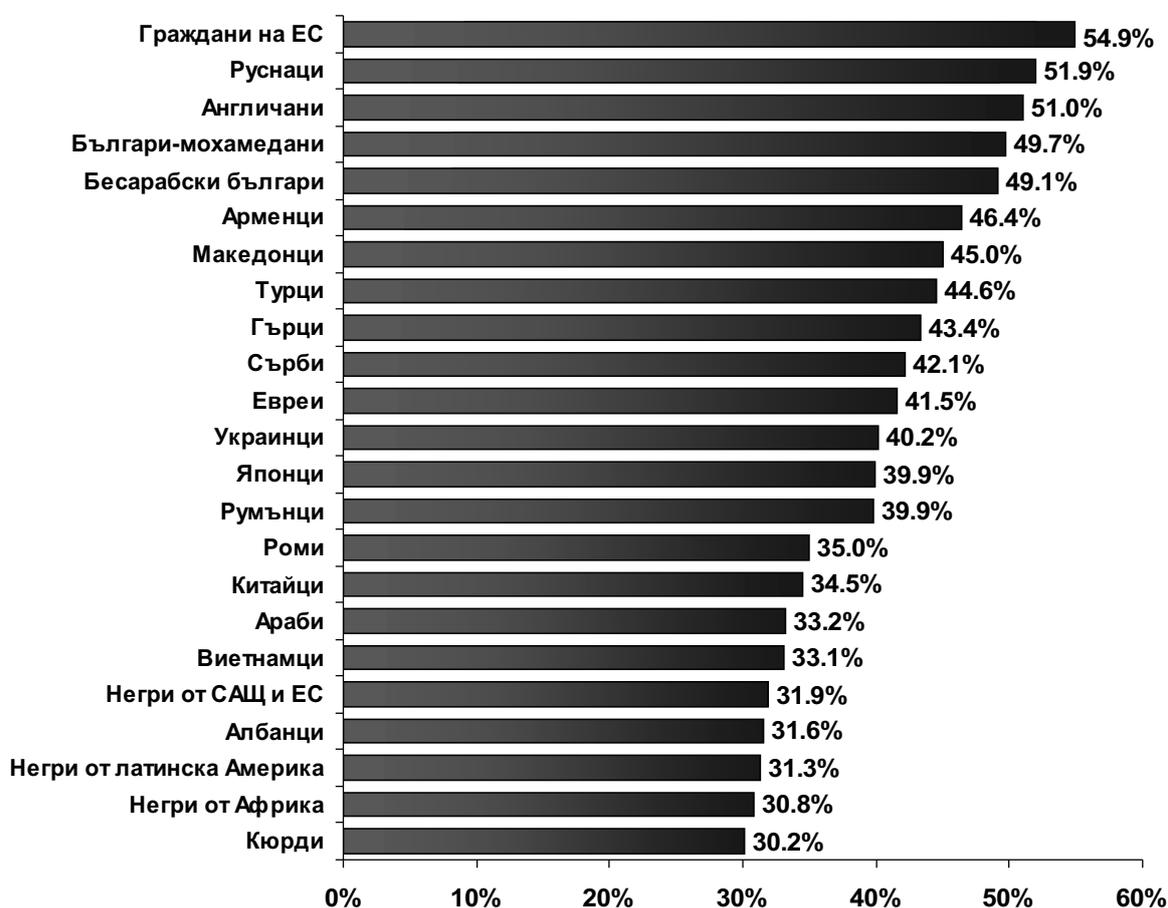

Фиг. 12. Нагласа на българите за съжителство в един квартал с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

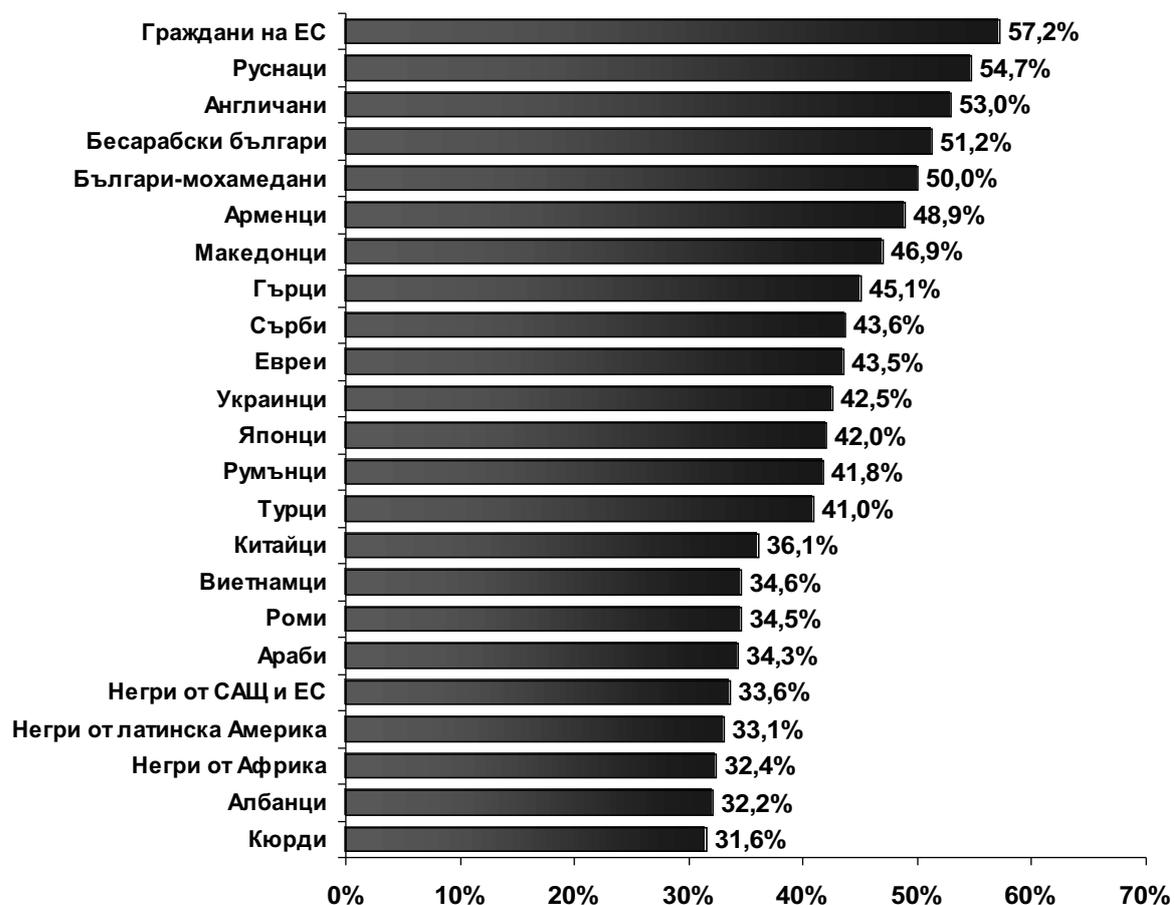
Съжителството в едно и също населено място регистрира сходно отношение към етническите групи с предходните два типа социални дистанции (фиг. 13). Въпреки това балканският политически контекст – кризата в Косово и споровете за неговия статут – се отразява негативно на нагласата на българите към две от малцинствата – сърбите и албанците. Докато сърбите обаче просто слизат към долната граница на средните стойности, то албанците се смъкват на дъното на социалните дистанции, превръщайки се заедно с кюрдите в най-нежеланите съграждани (фиг. 14).

Съседството в рамките на едно селище е третата категория етнически дистанции, съпоставима с предходните изследвания в България. Подобно на

съжителството в един и същ квартал и тук се наблюдават по-големи нива на дезинтеграция. Съгласието на българите да живеят в едно и също селище с българи мохамедани обикновено се движи в интервала 72% (1992) – 86% (2007); с турци – в интервала 69% (1992) – 85% (2007), а с роми – в интервала 61% (1992) – 68% (2007), с изключение на спад до 50% по времето на икономическата криза през 1997 (Томова&Янакиев, 2002; Пампоров, 2007). В настоящото изследване тези стойности са значително по-ниски дори и за най-приеманите групи, каквито са гражданите на Европейския съюз например. По тази причина може да се приеме, че става дума за разлика, които се дължи на различния инструментариум, а не на негативна промяна на нагласите.

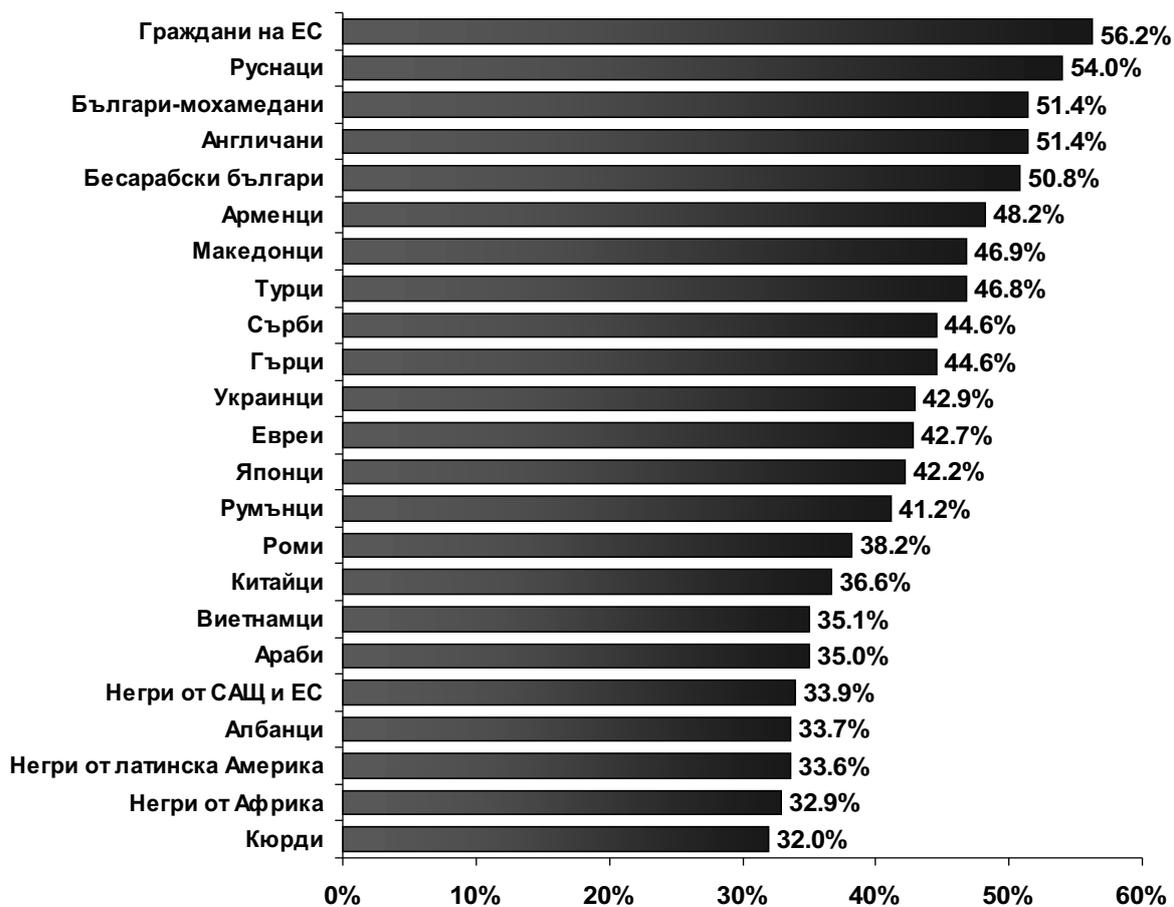

Фиг. 13. Нагласа в България за съжителство в едно населено място с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

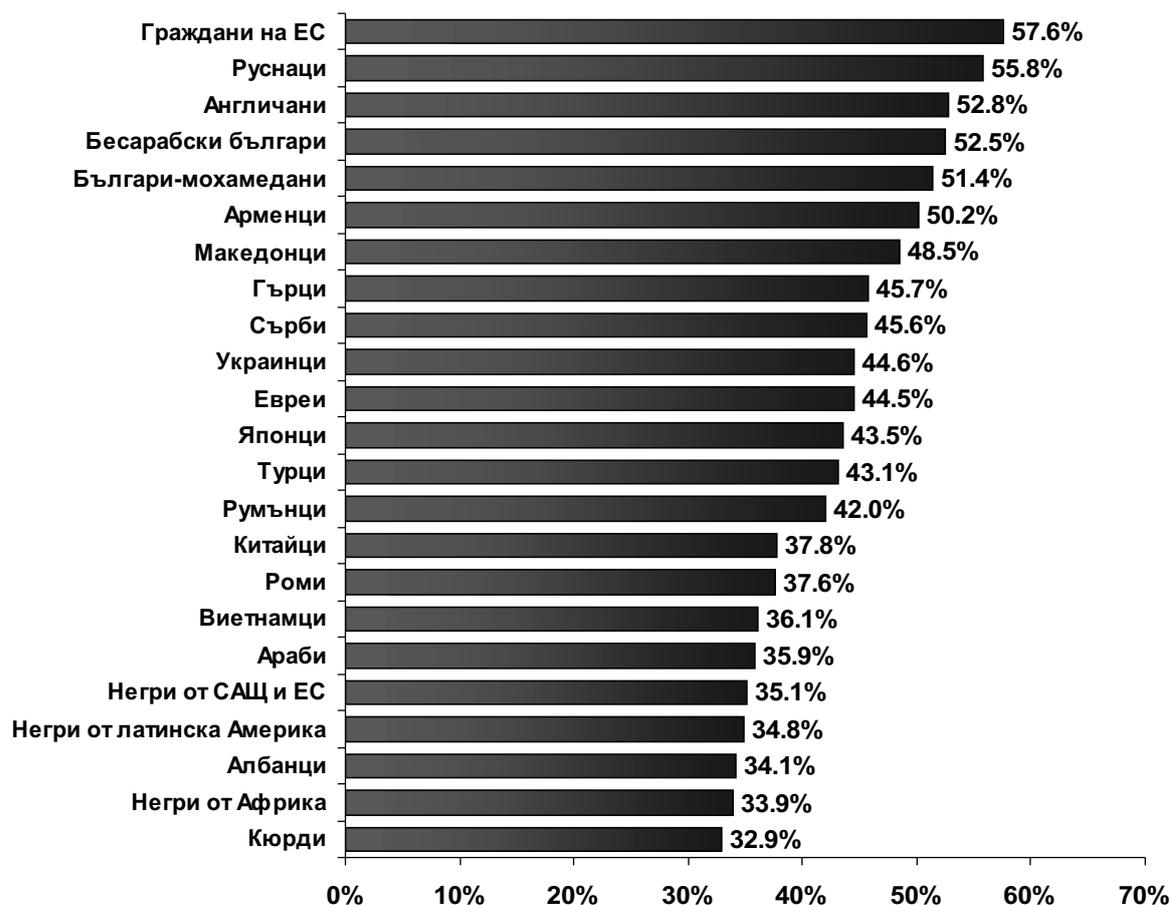

Фиг. 14. Нагласа на българите за съжителство в едно населено място с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

Подреждането на етническите групи съгласно социалната дистанция към тях от гледна точка на съжителството в един и същ регион на страната повтаря групиранията от предходните нагласи. При тази категория обаче социалната дистанция спрямо българомохамеданите на национално ниво се изравнява с нагласата към англичаните (фиг. 15). Любопитен феномен, който се наблюдава при българите, е, че (макар и с много малко) за първи път в тази категория социалната дистанция спрямо румънците е по-голяма, отколкото спрямо турците (фиг. 16). Казано иначе, при съжителството в рамките на даден регион българите предпочитат турците пред румънците.

Фиг. 15. Нагласа в България за съжителство в един регион с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

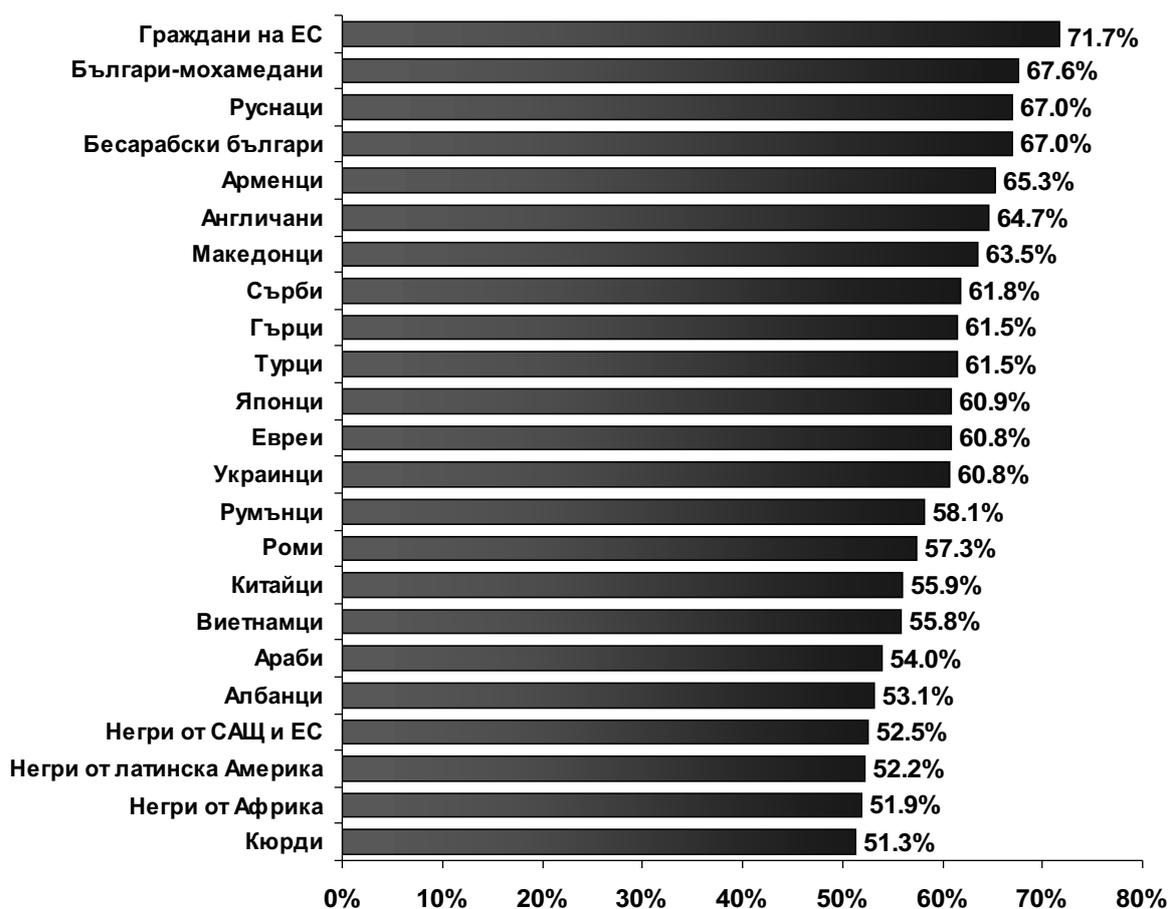

Фиг. 16. Нагласа на българите за съжителство в един регион с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

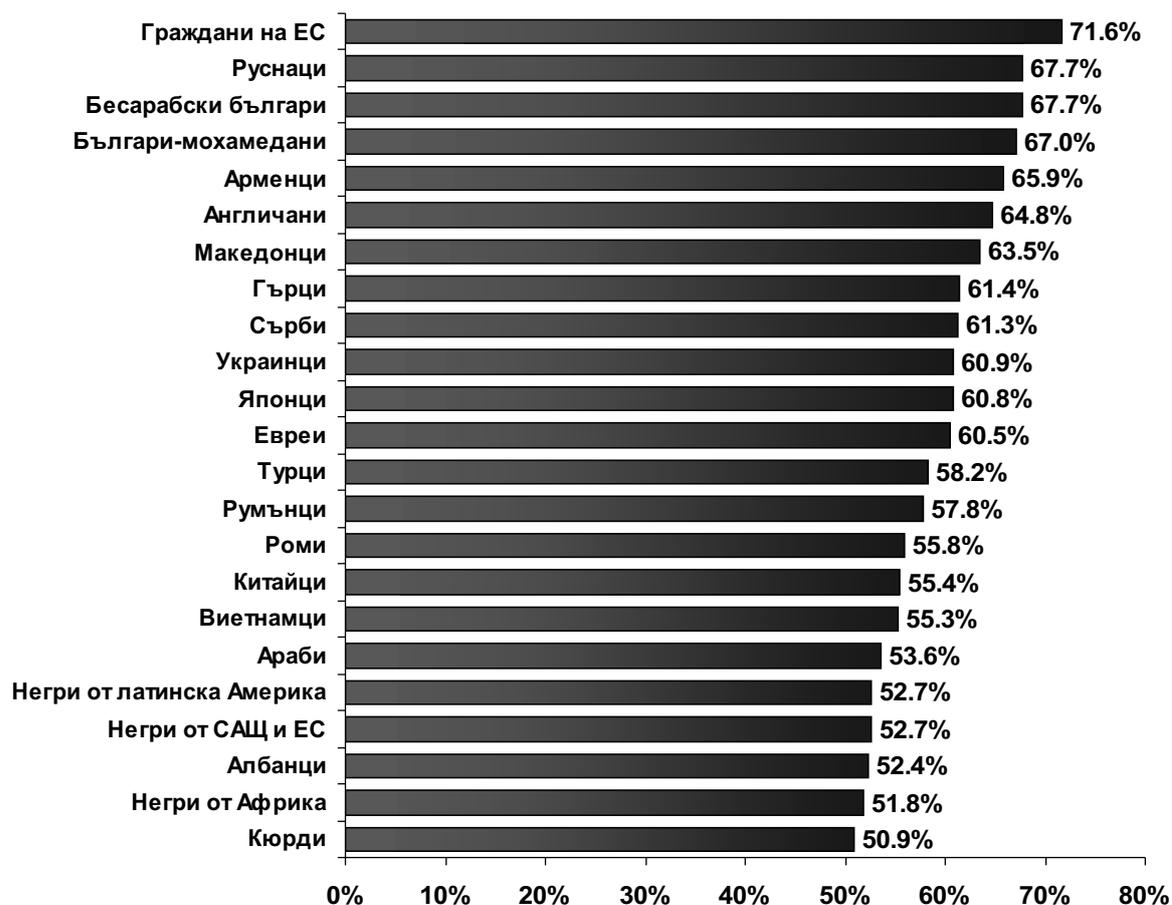
Толерантността към етническите малцинства, разглеждана като съгласие те да живеят в България, води до най-сериозно разместване в клъстера на най-престижните групи. Абстрактният агрегат „граждани на Европейския съюз” остава безапелационно най-добре приеманата група както сред българите, така и в страната като цяло. В национален план обаче българомохамеданите изместват руснаците от второто място, характерно за тях при предходните социални дистанции. Бесарабските българи и арменците са другите две групи, към които в това отношение се наблюдава най-малка социална дистанция, т.е. най-малко предразсъдъци. За първи път при тази категория англичаните излизат от челната петица (фиг. 17).

Този тип социална дистанция е четвъртата позиция, която позволява сравнение с предходните изследвания в България. За разлика от тях – където се

пита по-хипотетичното „в една страна” – тук „България” е реферирана директно във въпроса, за да се избегне двусмислието на съвместно съществуване заедно в трета страна, което би могло да повлияе резултатите. Подобно на предходните съпоставими позиции данните от настоящото изследване показват по-големи социални дистанции спрямо малцинствата. Обикновено съгласието в България да живеят турци се движи в интервала 80-89%; по отношение на българомохамеданите е в интервала 81-87%, а при ромите – в интервала 66-76% (Пампоров, 2007). Резултатите от настоящото изследване показват, че 67% от българите са съгласни в страната да живеят помаци, 58.2% са съгласни турци да живеят в страната и 55.8% са съгласни ромите да са техни сънародници.

Фиг. 17. Нагласа в България за съжителство в страната с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

Фиг. 18. Нагласа на българите за съжителство в България с представители на етнически и национални малцинства (положителни отговори, в %)

Освен откритите основни тенденции по-долу в текста ще бъдат представени и някои значими разлики, които се наблюдават в зависимост от социодемографския профил на изследваните лица. Общата тенденция е, че жените са съвсем малко по-склонни от мъжете да приемат другите етнически групи както като гост в дома си, така и в останалите категории с изключение на брака. Разликата в нагласите на двата пола варира от незначителна до рамките на статистическата грешка. Най-малка разлика се наблюдава в средната стойност на относителния дял на съгласните да сключат брак с представител на етническо малцинство, където при мъжете е 20.5%, а при жените 20.4%, а най-голяма е разликата при съгласието малцинствата да живеят в България – 61% от жените и

58.5% от мъжете. По тази причина не може да се каже, че полът е от съществено значение при поддържането на пространствените социални дистанции.

В общия случай възрастта също не е съществен фактор по отношение на социалните дистанции и разликите между отделните възрастови групи също не превишават стохастичната грешка на изследването. Въпреки това по отношение на всички етнически малцинства се наблюдава сходна тенденция, при която лицата на възраст 31-45 г. са най-толерантни, лицата на възраст 46-60 г. имат нагласи, близки до средните за страната, а най-младите (18-30 г.) и най-възрастните (над 60 г.) поддържат най-големи социални дистанции към етническите малцинства.

Най-значими разлики се наблюдават в зависимост от региона на местоживеене, типа на населеното място и образованието на изследваните лица. Въпреки наблюдаваните разлики по тези характеристики пропорциите в нагласите към различните етнически групи и съответно тяхната клъстеризация не се различават от общата тенденция за страната. По тази причина съответните данни няма да бъдат представяни изчерпателно, за да не се усложни и утежни излишно текстът. Данните от национално представителната извадка са систематизирани в няколко таблици по-долу, където е посочена средната стойност на относителните дялове на отговорите „ДА” по отношение на всички малцинства.

Регионите на местоживеене в настоящото изследване са съобразени с препоръките на Евростат за райониране на страната съобразно изискванията за ниво 2 (NUTS-2). Те повтарят районите за планиране от Закона за регионалното развитие¹³ и включват следните области:

- 1) Северозападен: Видин, Монтана, Враца, Ловеч, Плевен
- 2) Северен Централен: Велико Търново, Габрово, Русе, Търговище и Разград
- 3) Североизточен: Силистра, Добрич, Варна, Шумен
- 4) Югозападен: София-град, София, Перник, Кюстендил, Благоевград
- 5) Южен Централен: Пазарджик, Пловдив, Смолян, Хасково и Кърджали
- 6) Югоизточен: Бургас, Сливен, Стара Загора и Ямбол

---

¹³ В сила от 31.08.2008 г., обн. ДВ, бр. 50 от 30 май 2008 г.

Като най-толерантен към етническите малцинства се откроява Южният Централен район за планиране (Таблица 3). Същевременно най-големи социални дистанции по отношение на малцинствата са измерени в Северния Централен и в Североизточния район за планиране.

Таблица 3. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при пространствените дистанции по райони на планиране

<i>Бихте ли се съгласили:</i>	СЗРП	СЦРП	СИРП	ЮЗРП	ЮЦРП	ЮИРП
децата ви или вие да сключите брак?	26.7%	16.6%	19.5%	26.6%	40.2%	24.5%
да гостуват в дома ви	34.3%	26.5%	25.3%	37.5%	52.2%	33.9%
да живеят непосредствено до дома ви	37.9%	22.5%	26.6%	32.9%	55.5%	29.6%
да живеят във вашия квартал	41.5%	23.5%	25.0%	35.6%	60.3%	34.0%
да живеят във вашето селище	45.0%	25.9%	26.2%	37.0%	62.3%	37.7%
да живеят във вашия регион	49.0%	26.7%	27.1%	39.5%	64.7%	38.0%
да живеят в България	62.8%	48.5%	44.5%	52.0%	80.6%	66.0%

След региона, в който живеят изследваните лица, вторият по значимост фактор е типът на селището, в което живеят. За целта на анализа селищата са типологизирани в зависимост от тяхната административна функция, както следва: София (столица), областен град, друг град и село. Както се вижда от Таблица 4, типът на селището играе изключително важна роля при по-интимните дистанции (както е съгласието за брак например) и не оказва почти никакво влияние при по-отдалечените категории (каквато е съгласието малцинствата да живеят в България). Социалните дистанции към етническите малцинства в столицата и големите градове са по-малки, отколкото в селата и малките градове.

Таблица 4. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при пространствените дистанции по вид населено място

<i>Бихте ли се съгласили:</i>	Столица	Областен град	Друг град	Село
децата ви или вие да сключите брак?	26.5%	24.3%	12.6%	18.8%
да гостуват в дома ви?	43.1%	42.2%	26.3%	34.4%
да живеят непосредствено до дома ви?	44.3%	40.8%	27.8%	30.6%
да живеят във вашия квартал?	47.1%	43.4%	30.2%	33.8%
да живеят във вашето селище?	49.2%	45.1%	33.3%	35.9%
да живеят във вашия регион?	50.9%	45.7%	35.9%	39.0%
да живеят в България?	60.7%	59.4%	59.2%	60.5%

Нивото на образование на изследваните лица е в обратнопропорционална зависимост със социалните дистанции по отношение на брака (Таблица 5). Казано с други думи, колкото по-високо е нивото на образование, толкова по-малко са предразсъдъците по отношение на сключването на брак с представител на етническо малцинство, живеещо в България. Тази тенденция се запазва и при останалите пространствени категории – гостуване, съседство и т. н., като лицата с висше образование показват значително по-висока склонност да приемат етнически другите в своя социален свят. Изключение прави съгласието етническите малцинства да живеят в България, по отношение на което не се наблюдава зависимост на нагласата от степента на образование. В нагласите на лицата със средно и основно и по-ниско образование като цяло не се наблюдават съществени разлики.

Таблица 5. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при пространствените дистанции по образование

	Висше, полувисше	Средно	Основно и по-ниско
децата ви или вие да сключите брак?	24.0%	19.7%	16.6%
да гостуват в дома ви?	41.2%	34.1%	34.7%
да живеят непосредствено до дома ви?	41.9%	32.5%	32.7%
да живеят във вашия квартал?	45.3%	34.7%	35.4%
да живеят във вашето селище?	46.9%	36.9%	38.5%
да живеят във вашия регион?	47.6%	39.3%	41.1%
да живеят в България?	62.4%	58.9%	58.0%

2.2. ТРУДОВИ ДИСТАНЦИИ

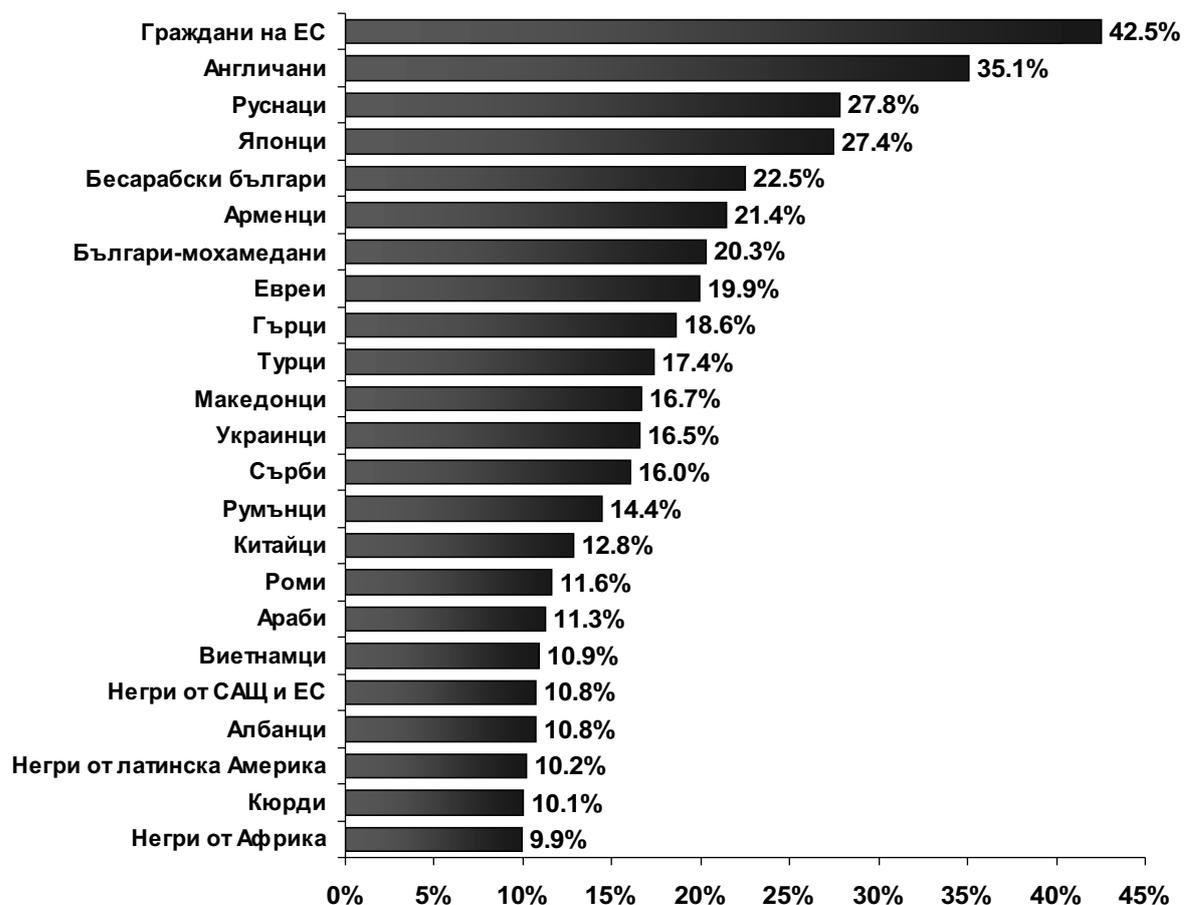
Както бе отбелязано в първа глава, средната категория в скалата с трудови дистанции от настоящото изследване („Специалисти, с които работите рамо до рамо”) присъства във всички предходни изследвания в България, но е адаптирана като „едно и също работно място”. Резултатите при прилагане на оригиналната скала на Богардус в международните изследвания в тази категория отчитат средни

или дори големи социални дистанции. В България през различните години обикновено е регистрирано по-скоро високо ниво на приемане на етническите малцинства (т.е. средни и по-скоро малки социални дистанции), както следва: към ромите в интервала от 40% (1997) до 55% (2007); към турците в интервала 74% (2005) - 86% (1992); и към българомохамеданите в интервала 40% (1997) – 83% (1994) (Томова, Янакиев, 2002; Кънев, Коен, Симеонова, 2005; Пампоров, 2007).

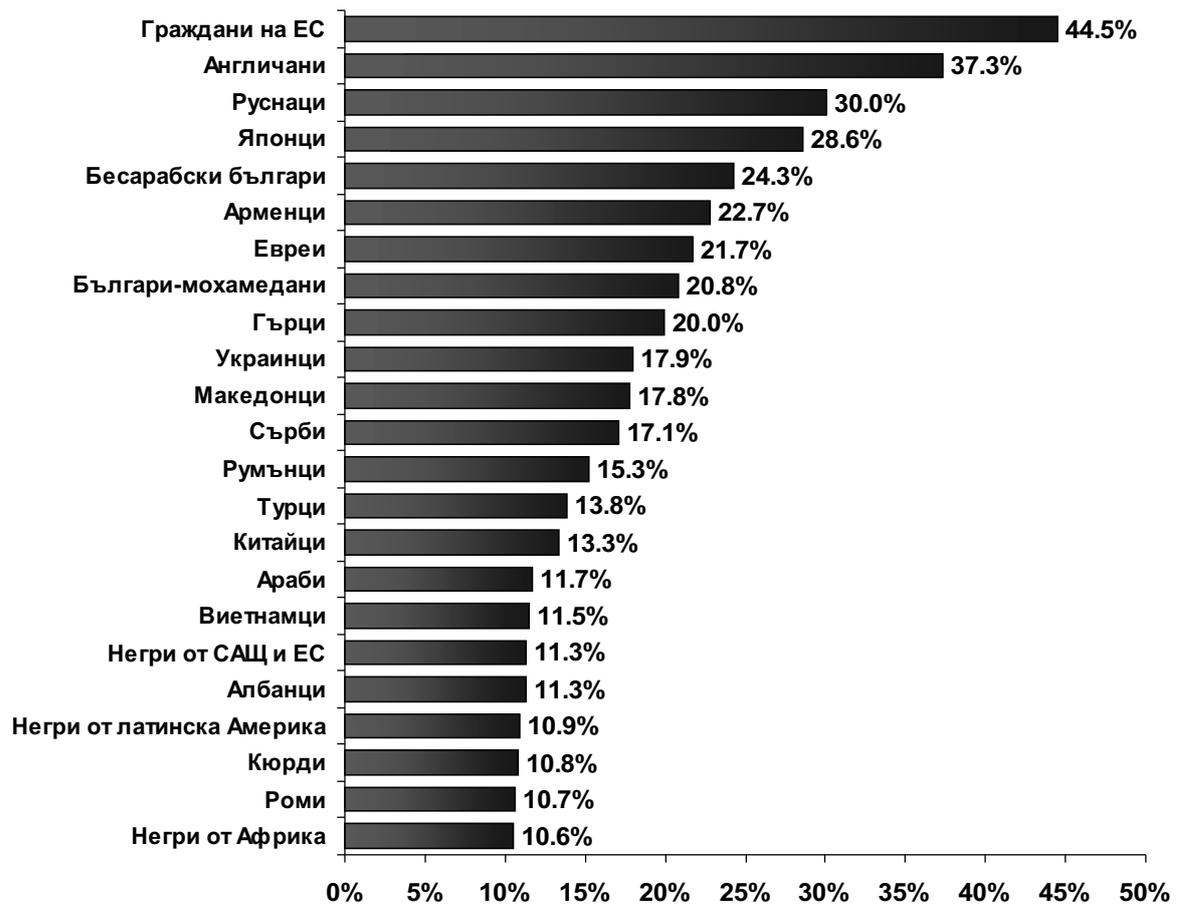
Резултатите от приложената в това изследване скала на трудовите дистанции са сходни с международните данни. За разлика от предходните български изследвания в настоящото изследване е регистрирано наличието на значими расови и религиозни предразсъдъци към етническите малцинства, както и много различно отношение към различните общности. И при този тип дистанции абстрактният агрегат „граждани на ЕС” е най-добре приет както сред българите, така и в страната като цяло. За разлика от пространствените дистанции обаче тук не се наблюдава формирането на клъстер от източноправославни малцинства от славянската езикова група. Освен гражданите на ЕС сред най-приеманите като висш ръководен състав се нареждат англичаните, руснаците и японците (фиг. 19).

Като най-нежелани във висшия мениджърски състав се открояват негрите от Африка. Трябва да се отбележи, че на национално ниво ромите не са добре приети като част от висшия управленски състав, но в никакъв случай не са и сред най-отхвърлените. Когато става дума за нагласите на българите обаче (фиг. 20), разликата между ромите и негрите от Африка в това отношение е едва 0.1%.

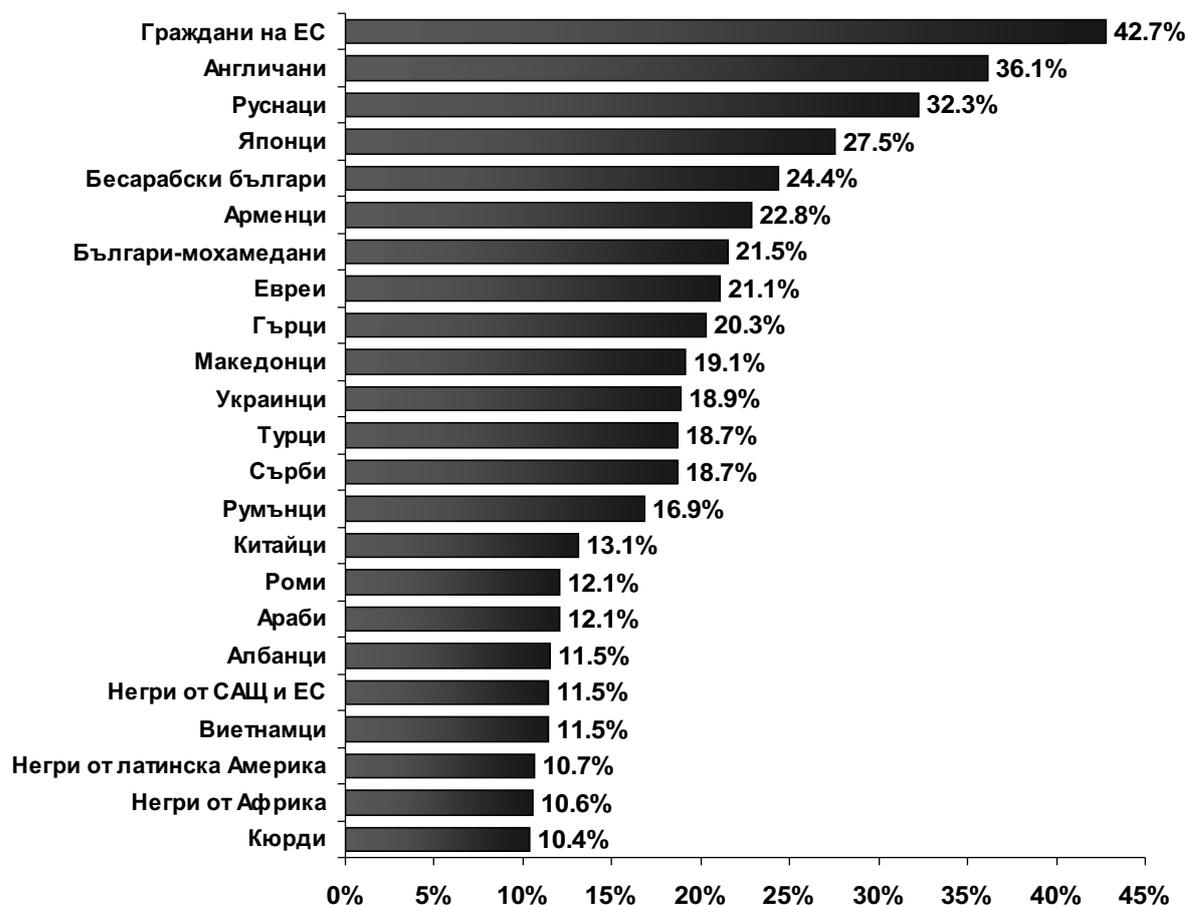
Подредбата на етническите малцинства е повторена почти изцяло в следващата категория – приемане като преки началници на запитваните лица. В националната извадка единствено турците частично слизат по-долу с няколко места, а кюрдите и негрите от Африка разменят своите позиции (фиг. 21). При българите единствената разлика е, че кюрдите слизат с две позиции – на дъното на социалния престиж (фиг. 22).

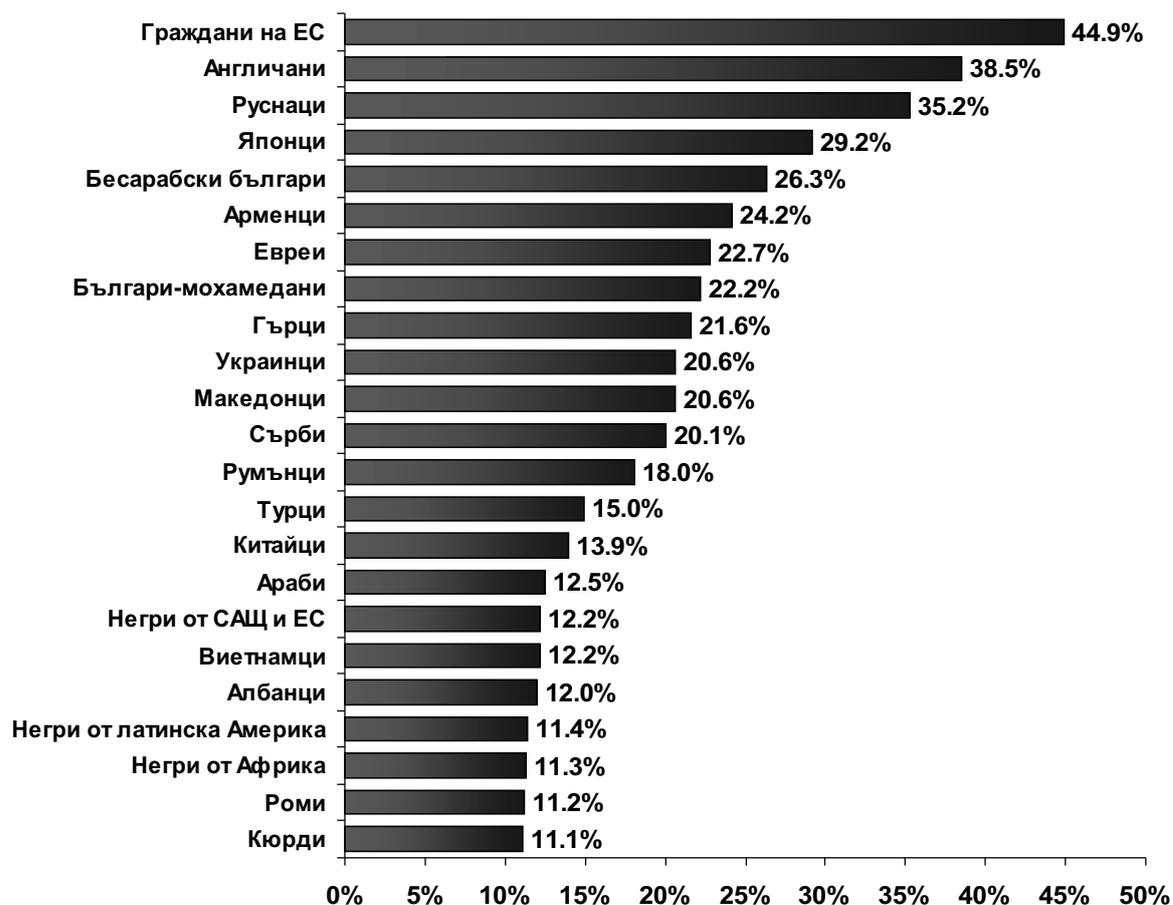
Фиг. 19. Нагласа в България да се работи във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са висш управленски състав (положителни отговори, в %)

Фиг. 20. Нагласа на българите да работят във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са висш управленски състав (положителни отговори, в %)

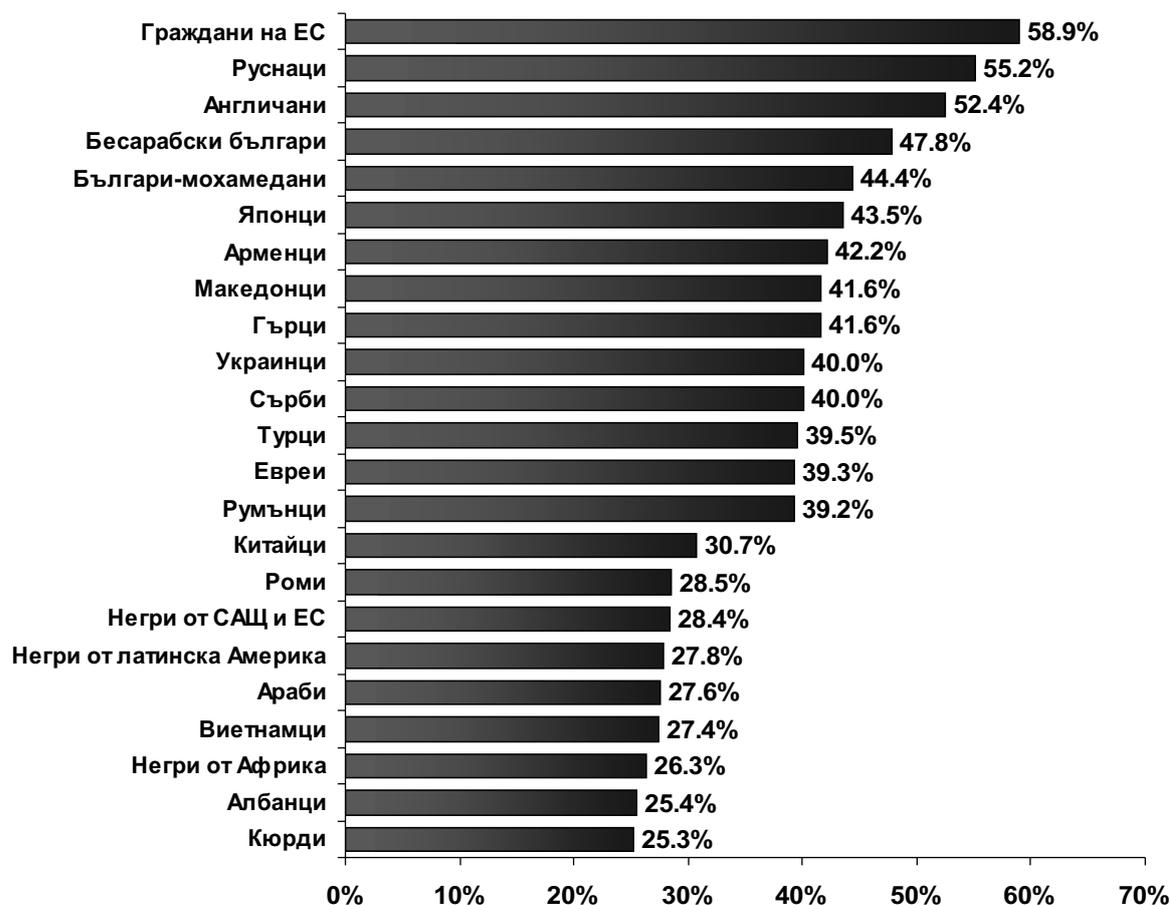

Фиг. 21. Нагласа в България да се работи във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са преки началници (положителни отговори, в %)

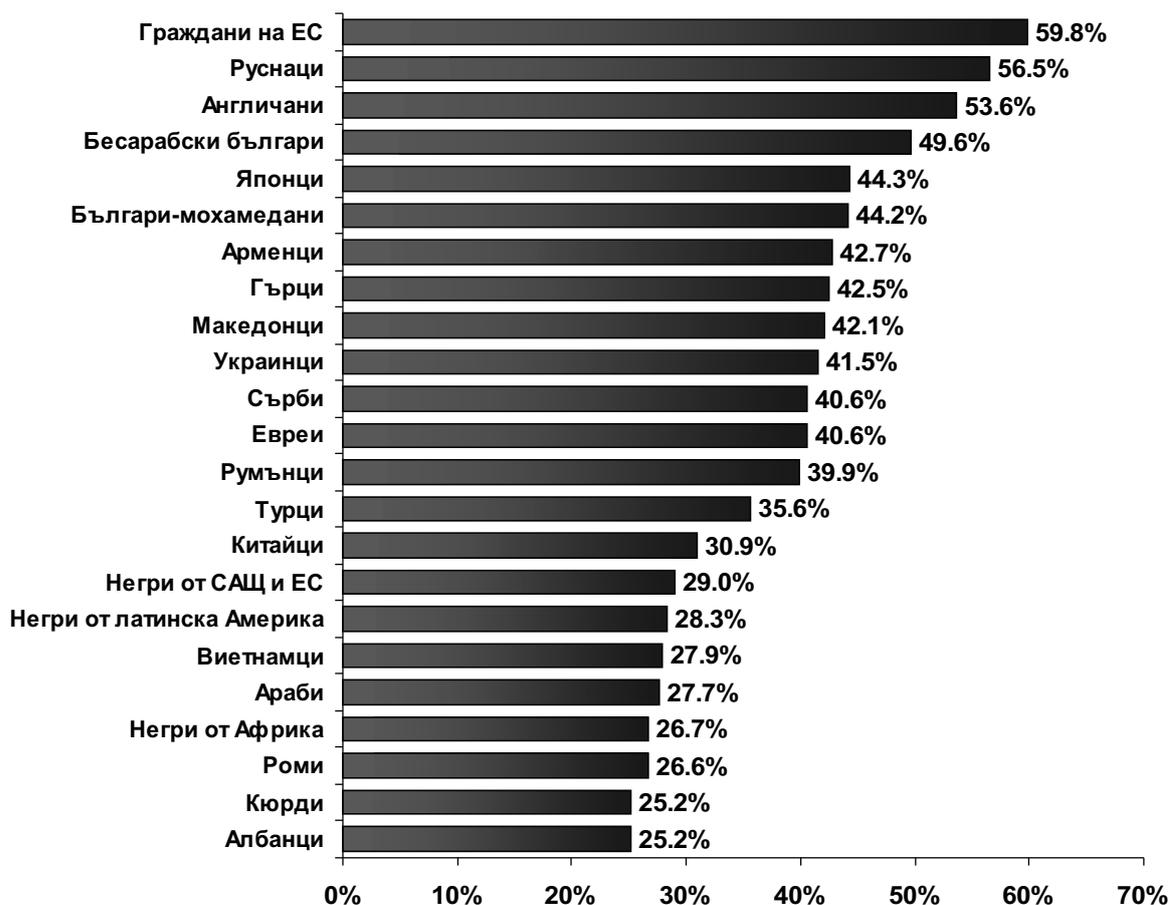

Фиг. 22. Нагласа на българите да работят във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са техни преки началници (положителни отговори, в %)

При нагласата да се работи рамо до рамо са регистрирани по-съществени размествания в подреждането на етническите малцинства. В тази категория се наблюдава повишено положително отношение към „братските“ славянски етнически групи. Руснаците, бесарабските българи, българомохамеданите и македонците са по-добре приети, отколкото при предходната категория, както на национално ниво (фиг. 23), така и сред българите (фиг. 24). Същевременно евреите, арабите и албанците са значително по-зле приети, отколкото в предходната категория.

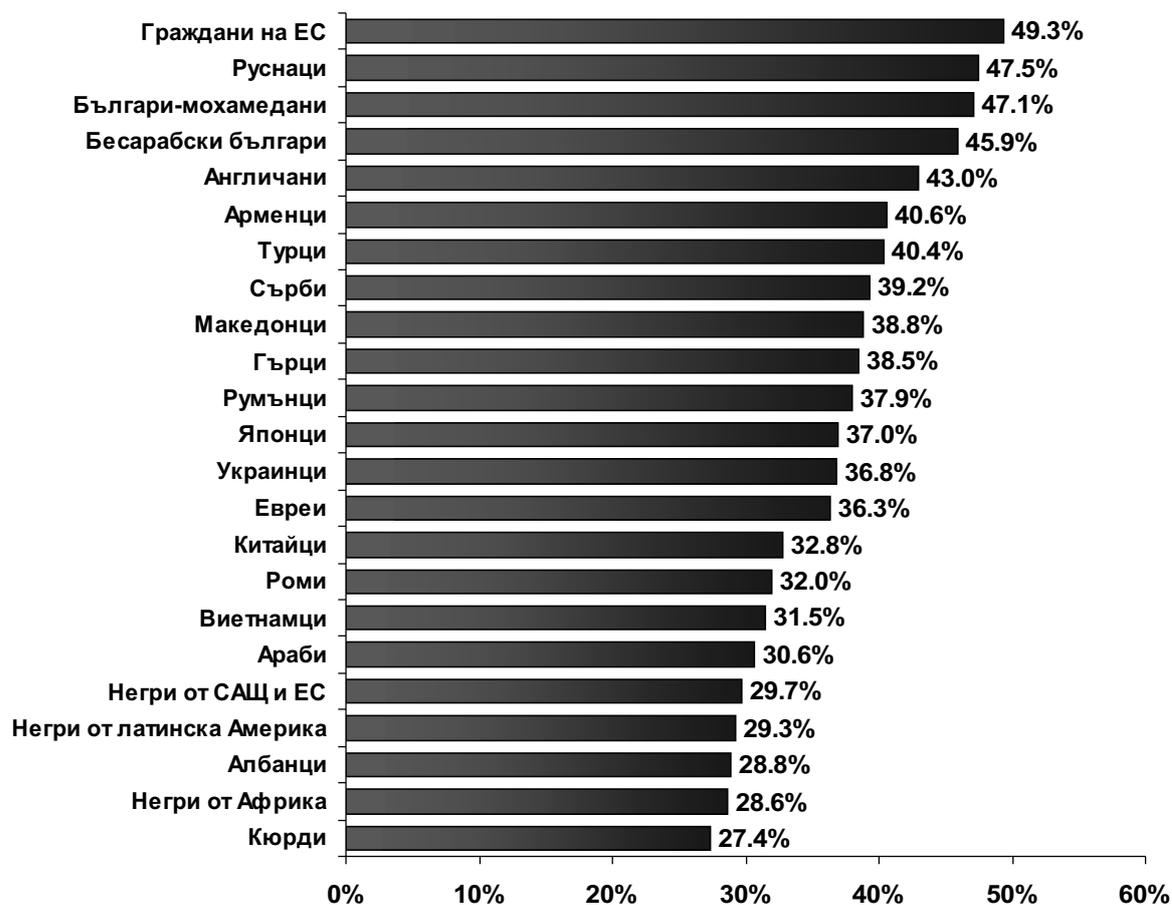

Фиг. 23. Нагласа в България да се работи във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са специалисти, с които се работи рамо до рамо (положителни отговори, в %)

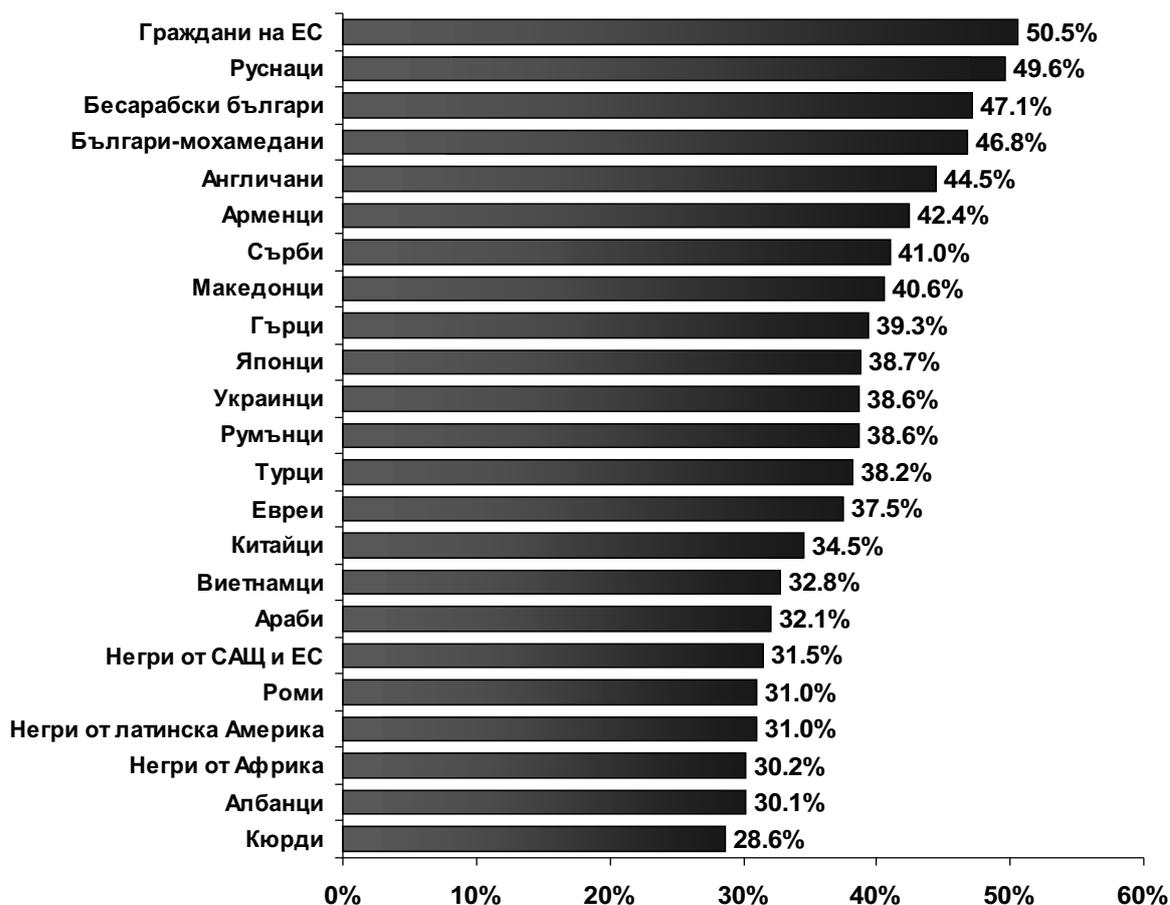

Фиг. 24. Нагласа на българите да работят във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са специалисти, с които работят рамо до рамо (положителни отговори, в %)

Положителното отношение към руснаците, бесарабските българи и българомохамеданите е изразено още по-силно при въпроса за съгласието представители на етническите малцинства да работят като специалисти, които са пряко подчинени на изследваното лице. При българите значително по-положително отношение се наблюдава и към сърбите (фиг. 26), докато в национален план значима позитивна промяна е регистрирана по отношение на турците (фиг. 25). Може да се каже, че и според нагласите на генералната съвкупност, и при нагласите на българите англичаните и японците са двете малцинствени общности, при които се наблюдава негативна тенденция при тази дистанция спрямо предходната – тоест те са по-трудно приети като подчинени, отколкото като равностойни колеги.

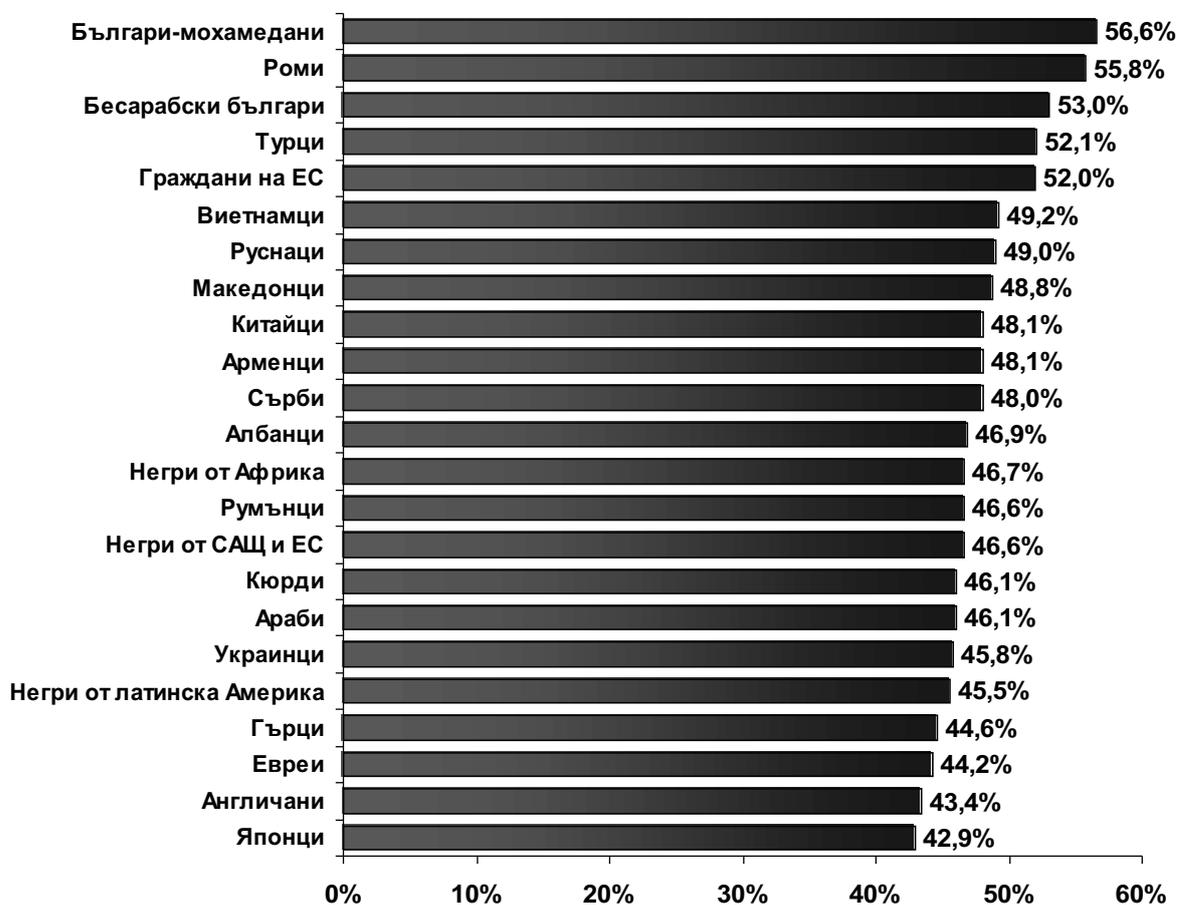
Фиг. 25. Нагласа в България да се работи във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са пряко подчинени специалисти (положителни отговори, в %)

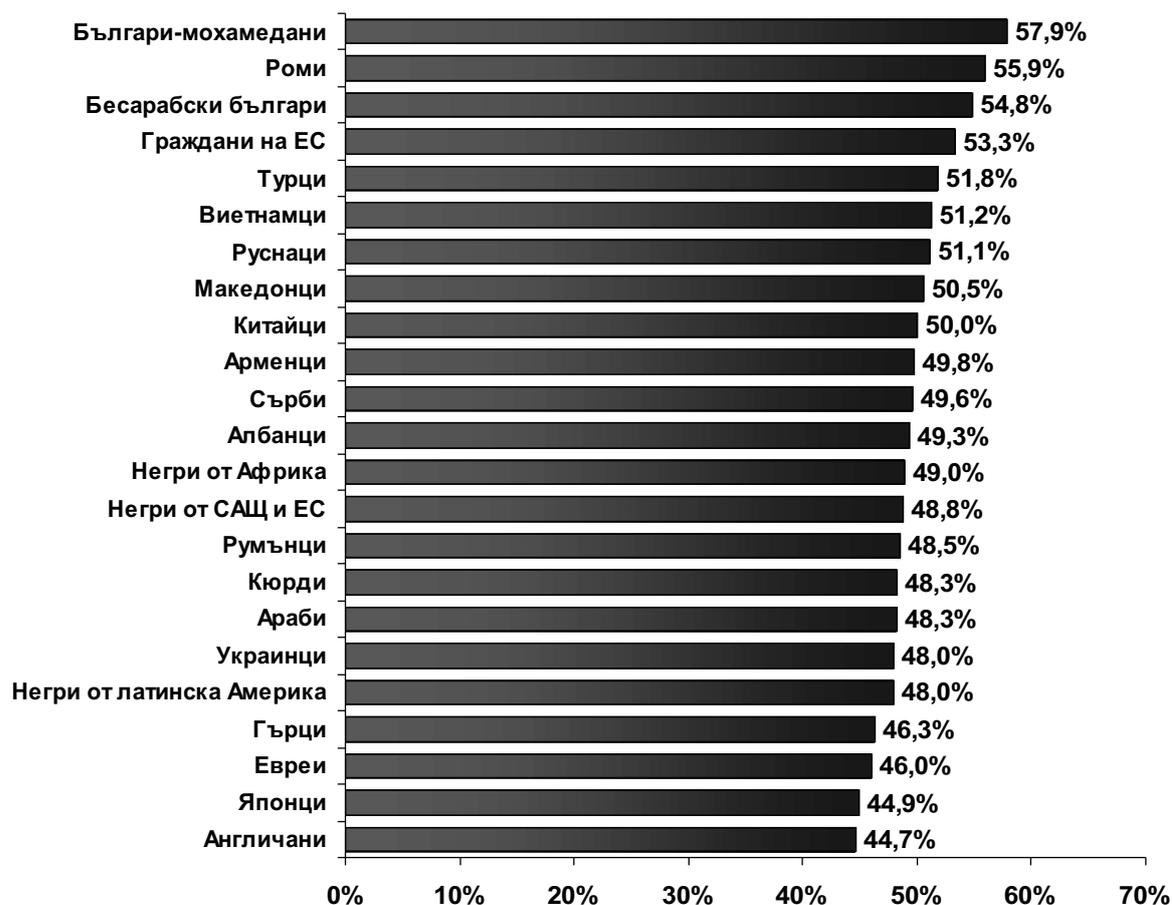
Фиг. 26. Нагласа на българите да работят във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са специалисти, с които работят рамо до рамо (положителни отговори, в %)

Тази нагласа води до парадокс, когато бива зададен въпросът за съгласие представители на етнически малцинства да работят като общи работници и хигиенисти. Оказва се, че японците, англичаните, евреите и гърците, от една страна, са най-нежеланите, а от друга - че ромите, турците и виетнамците са сред най-добре приетите групи – което противоречи на резултатите от всички останали дистанции (фиг. 27 и фиг. 28). От тази гледна точка следва да се признае, че разглежданата социална дистанция е погрешно разбрана от анкетираните лица - вероятно поради факта, че българите не могат да си представят англичаните и японците в по-нискостояща позиция например. Казано с други думи, въпросът изглежда неадекватен и изисква да бъде преформулиран в следващите изследвания.

По тази причина данните от тази категория ще бъдат представени, но няма да бъдат взети предвид при анализа по-долу.

Фиг. 27. Нагласа в България да се работи във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са общи работници и хигиенисти (положителни отговори, в %)

Фиг. 28. Нагласа на българите да работят във фирма, където представители на етнически и национални малцинства са общи работници и хигиенисти (положителни отговори, в %)

Подобно на пространствените дистанции и при трудовите дистанции се наблюдават значими разлики в зависимост от социодемографския профил на изследваните лица. И тук жените са малко по-склонни от мъжете да приемат другите етнически групи. Изключение от това е категорията „Специалисти, с които работите рамо до рамо”, където мъжете са по-толерантни. Въпреки това и при трудовите дистанции разликата в нагласите на двата пола е по-малка от статистическата грешка на изследването и по тази причина не може да се каже, че полът е от съществено значение при поддържането на пространствените социални дистанции.

За разлика от пространствените дистанции при трудовите дистанции се наблюдава по-ясно изразена възрастова тенденция. Двете по-млади възрастови

групи – от 18 до 30 и от 30 до 41 г. са по-склонни да приемат представителите на етническите малцинства, отколкото анкетираните лица в по-горните възрастови групи. Въпреки това и при трудовите дистанции разликите между отделните възрастови групи не превишават стохастичната грешка на изследването и може да са каже, че възрастта не е фактор от първостепенно значение за поддържането на предразсъдъци по отношение на работата съвместно с други етнически групи.

Първият по значимост фактор за различието в нагласите е регионът на местоживееене на изследваните лица (Таблица 6). Южна Централна България – както и при предходния вид дистанции – съществено се различава от останалите пет региона по нивото на своята толерантност. В Североизточния район на планиране се наблюдава най-ниско ниво на съгласие представителите на етническите малцинства да заемат по-висша служебна позиция, а Северна Централна България има най-ниско ниво на съгласие да се работи с представители на етническите малцинства рамо до рамо или като пряко подчинени специалисти.

Таблица 6. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при трудовите дистанции по райони на планиране

	СЗРП	СЦРП	СИРП	ЮЗРП	ЮЦРП	ЮИРП
Висш управленски състав	17.2%	12.1%	9.6%	14.2%	35.1%	14.1%
Ваши преки началници	19.0%	12.7%	10.6%	15.1%	37.4%	14.9%
Специалисти, с които работите рамо до рамо	31.9%	23.7%	31.0%	32.5%	61.6%	37.7%
Специалисти под ваше пряко ръководство	28.6%	26.2%	29.4%	31.9%	60.7%	34.9%
Общи работници и хигиенисти	43.7%	41.0%	45.7%	42.4%	67.2%	48.6%

При трудовите дистанции типът на селището се оказва значим фактор във всички категории от висшия управленски състав до общите работници и хигиенисти (Таблица 7). За разлика от пространствените дистанции, където предразсъдъците към етническите малцинства са най-малки в столицата, при трудовите дистанции социалните дистанции са най-малки в областните градове.

Подобно на пространствените дистанции обаче и тук малките градове се открояват като социалната среда с най-високо ниво на предразсъдъци по отношение на етническите малцинства.

Таблица 7. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при трудовите дистанции по тип населено място

	Столица	Областен град	Друг град	Село
Висш управленски състав	19.8%	22.1%	11.9%	17.0%
Ваши преки началници	21.2%	24.2%	12.5%	17.7%
Специалисти, с които работите рамо до рамо	37.9%	41.0%	34.1%	37.2%
Специалисти под ваше пряко ръководство	40.4%	41.5%	26.8%	37.8%
Общи работници и хигиенисти	49.9%	57.8%	36.8%	43.9%

И при трудовите дистанции се наблюдава ясно изразена обратнопропорционална зависимост между образованието и склонността да се приемат етническите малцинства (Таблица 8). Подобно на пространствените дистанции и в този случай нагласите на лицата със средно и основно и по-ниско образование са сходни и се намират в рамките на статистическата грешка на изследването.

Таблица 8. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при трудовите дистанции по образование

	Висше, полувисше	Средно	Основно и по-ниско
Висш управленски състав	21.6%	16.3%	16.4%
Ваши преки началници	23.4%	17.6%	16.8%
Специалисти, с които работите рамо до рамо	41.3%	36.7%	36.5%
Специалисти под ваше пряко ръководство	42.0%	35.0%	33.6%
Общи работници и хигиенисти	54.2%	45.9%	43.8%

2.3. ОБРАЗОВАТЕЛНИ ДИСТАНЦИИ

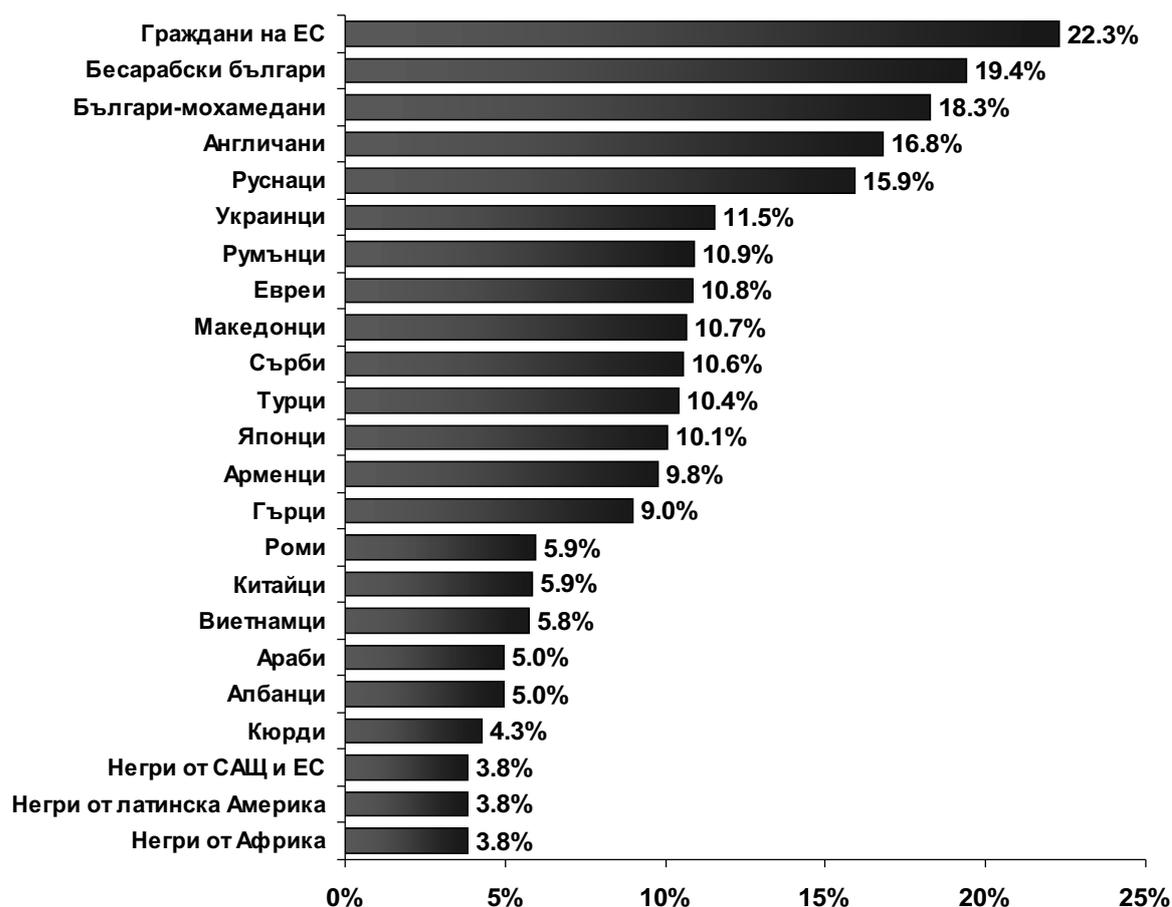
Както бе открито по-горе, при прецизиране на въпросника и увеличаване броя на изследваните малцинствени групи – с изключение на нагласата за сключване на брак – по отношение на пространствените и трудовите дистанции, се отчитат по-негативни нагласи. По отношение на образователните нагласи обаче може да се каже, че се наблюдават нива на отхвърляне и приемане, сходни с данните от предишни изследвания в България, представени в първа глава.

Наличието на изключително силни расови и религиозни предразсъдъци обаче е най-силно видимо именно при образователните дистанции. Както в национален план, така и при българите трите групи негри са отчетливо разположени на дъното на социалната приемливост, ако броят им в даден клас е 2/3 или повече деца. На национално ниво ясно разграничени са и новите мюсюлмански общности в страната – араби, албанци и кюрди. Освен тях впечатление правят значимите социални дистанции към гърците и арменците, които иначе са изключително добре приети от гледна точка на пространствените и трудовите дистанции (фиг. 29).

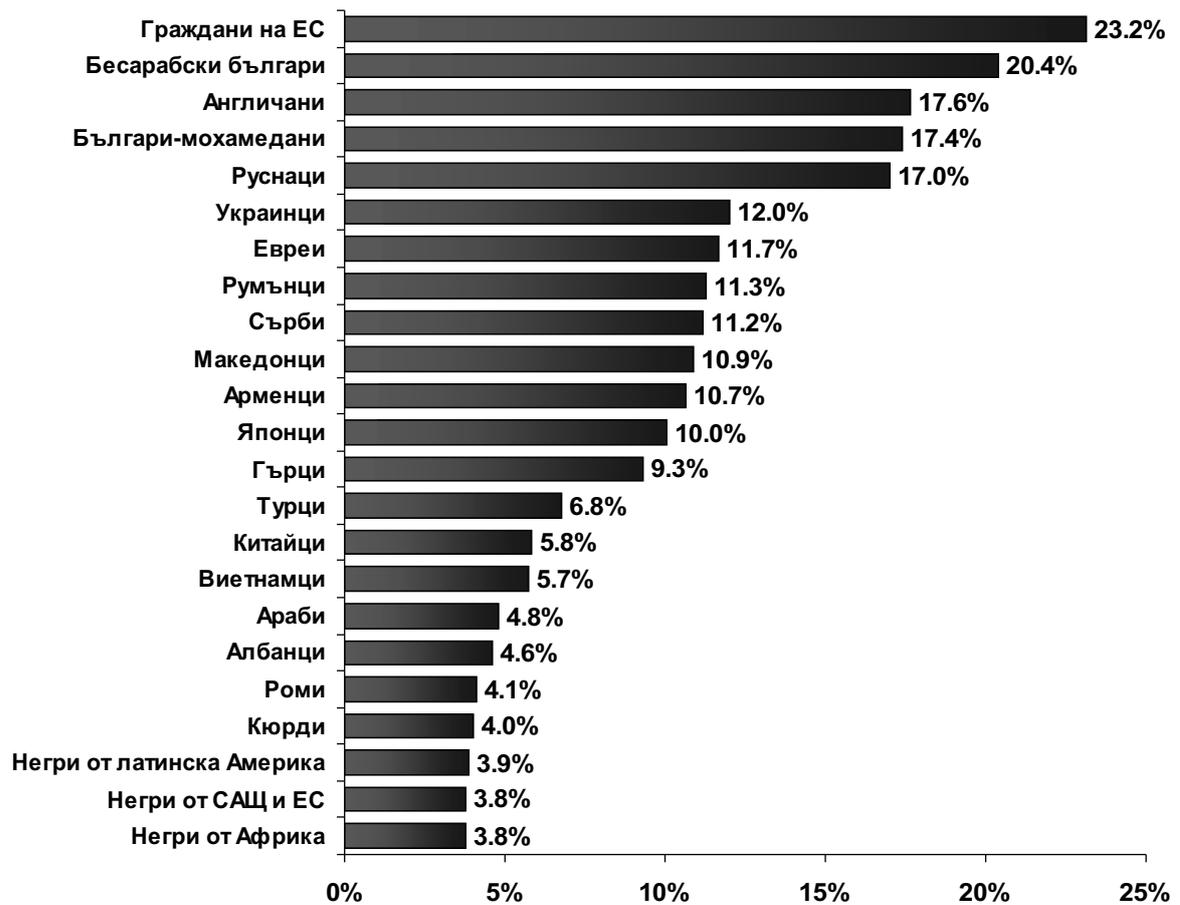
Нагласите на българите очертават един съществен проблем – социалното изключване на децата от етническите малцинства. Важно е да се отбележи, че докато 11.5% от българите са готови да сключат брак с роми, а 10.7% са готови да работят във фирма, където ромите са висш управленски състав, то едва 4.1% биха се съгласили децата им да учат в т. нар. сегрегирано училище, където ромските деца са 2/3 от учениците (фиг. 30). Разбира се, тази тенденция касае всички малцинствени групи в България, но де факто само ромите и турците имат демографския потенциал да съставят подобни паралелки и випуски. Т.е. съществуващите значителни предразсъдъци към образованието в етнически смесени паралелки може да доведе до фактическа сегрегация и дискриминация на ромските и турските деца.

На национално ниво съгласието във всички категории откроява три ясно обособени клъстера: а) добре приети малцинства – граждани на ЕС, бесарабски българи, българи мохамедани, англичани и руснаци; б) частично приети малцинства – украинци, румънци, евреи, македонци, сърби, турци, японци,

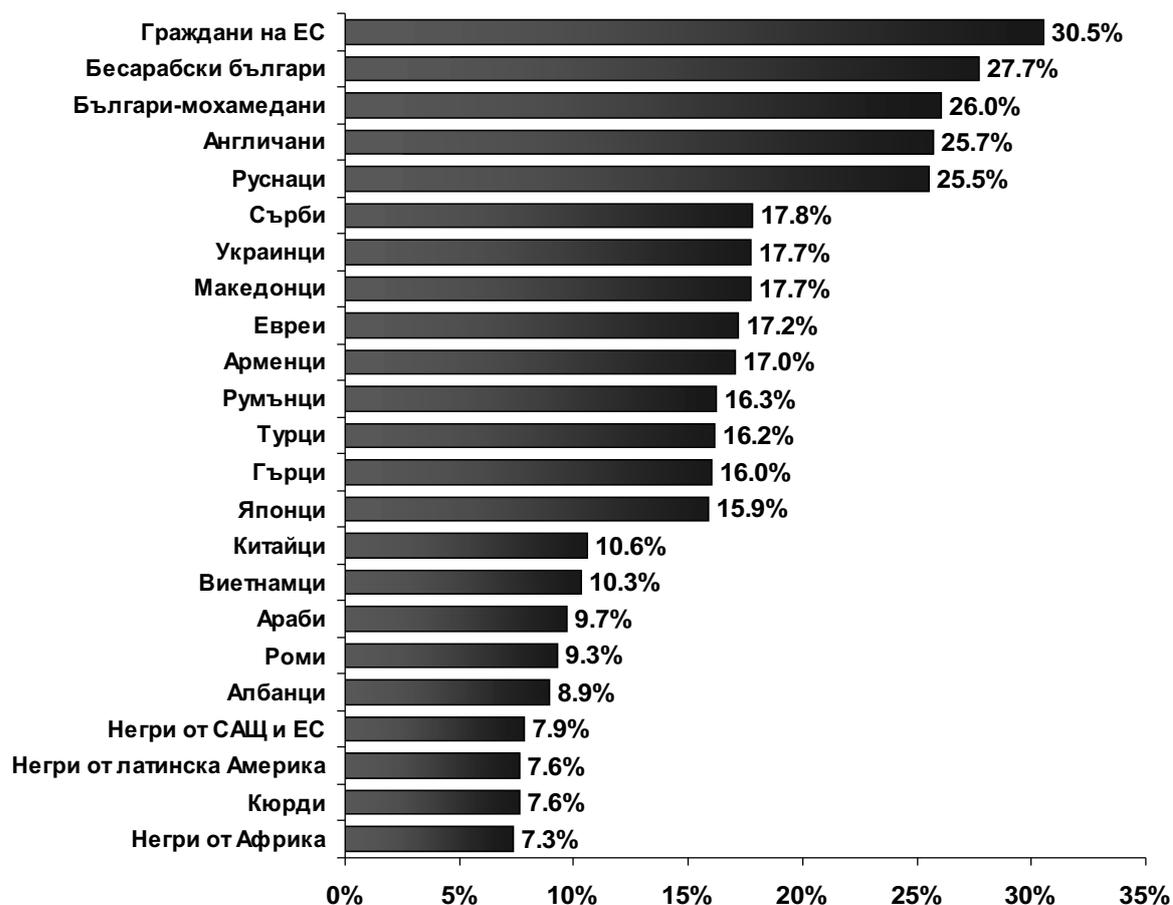
арменци и гърци; и в) недобре приети малцинства – роми, китайци, вьетнамци, араби, албанци, кюрди и негри. За разлика от пространствените и трудовите дистанции, където в зависимост от степента на пространствена близост или служебна йерархия се наблюдават съществени размествания между клъстерите, при образователните дистанции такива размествания не се наблюдават. Нагласите при българите повтарят тези на национално ниво с единствената разлика, че турците са разположени в клъстера с недобре приетите малцинства. При категорията „няколко деца” и на национално ниво, и при българите ясно изразената клъстеризация е заменена с относително по-плавен преход в нагласите към отделните етнически малцинства. Именно поради плавния преход обаче не може да се каже дали турците се „изкачват” или японците и румънците „слизат” в скалата на престижа.

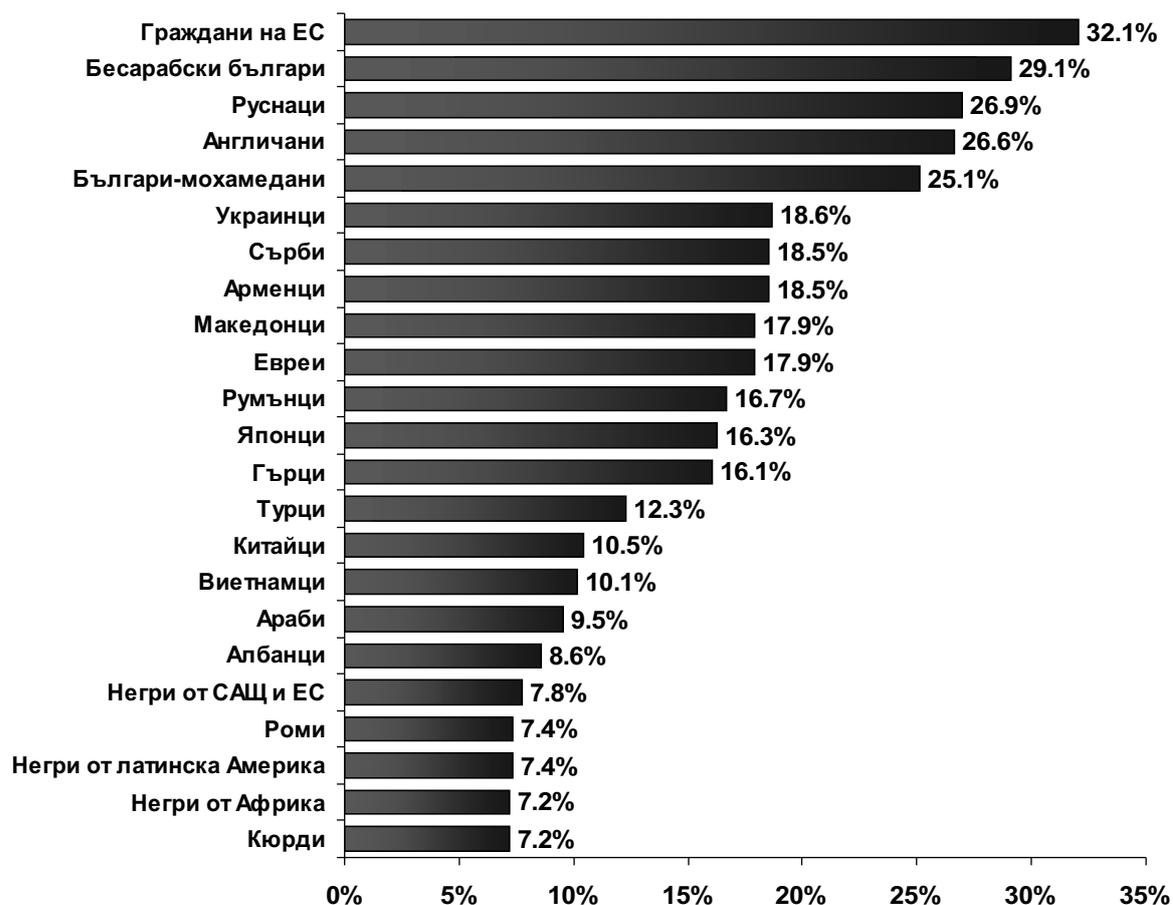
Фиг. 29. Нагласа в България децата да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са 2/3 и повече от учениците (положителни отговори, в %)

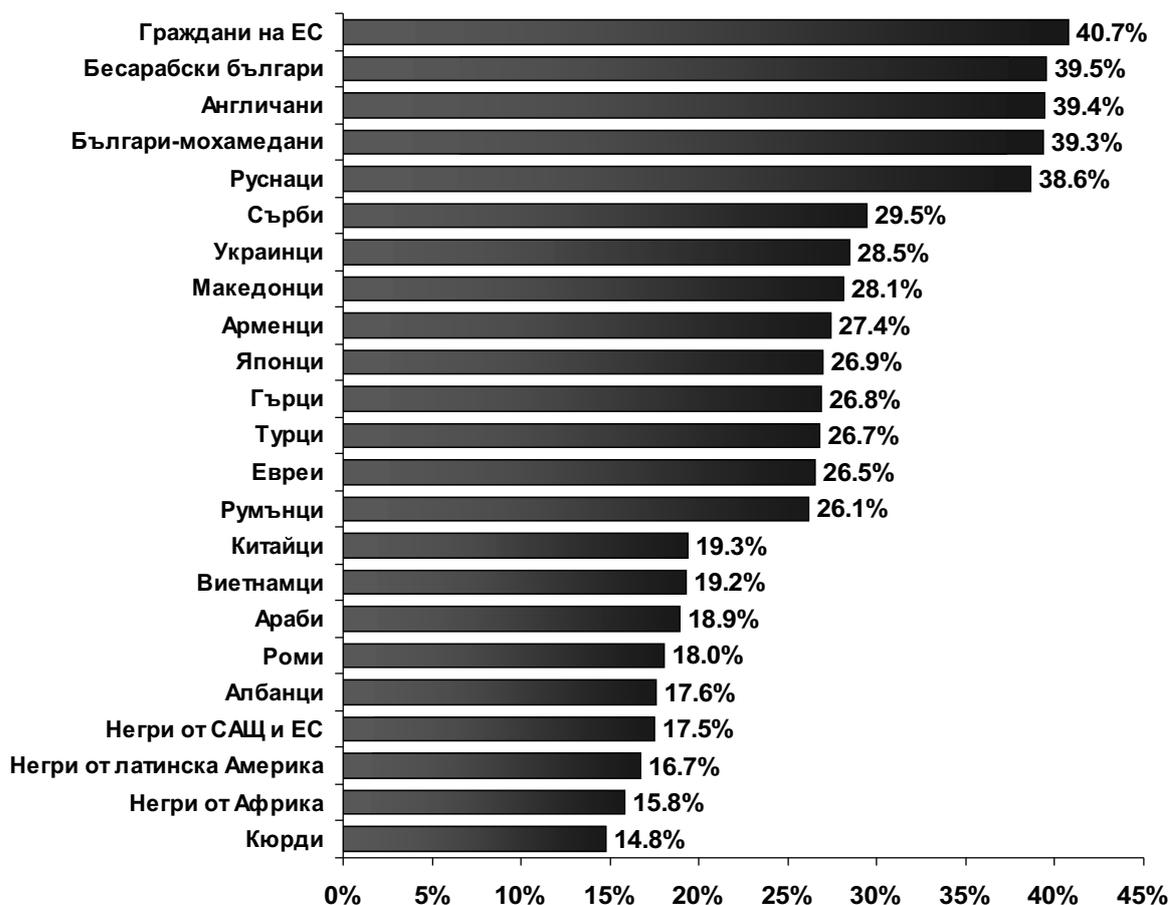
Фиг. 30. Нагласа на българите децата им да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са 2/3 и повече от учениците (положителни отговори, в %)

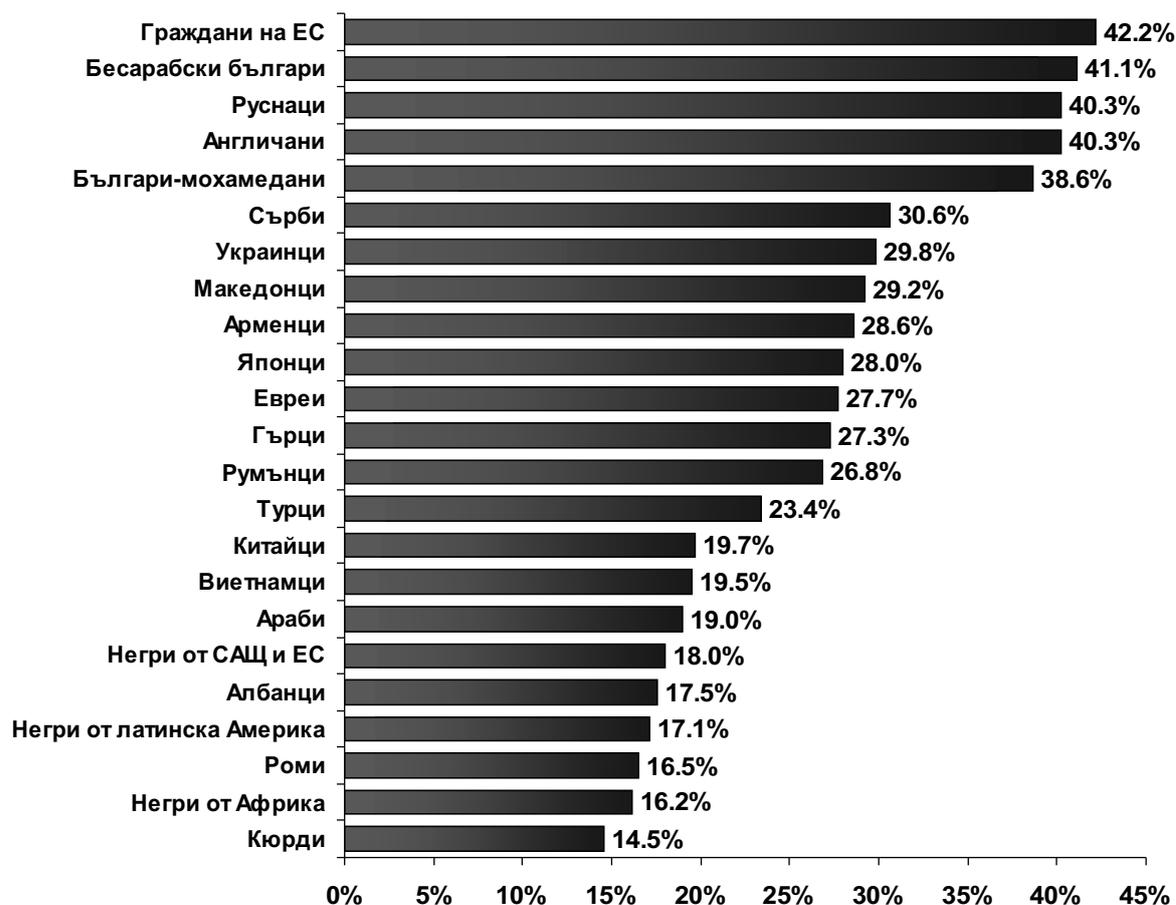
Фиг. 31. Нагласа в България децата да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са 1/2 от учениците (положителни отговори, в %)

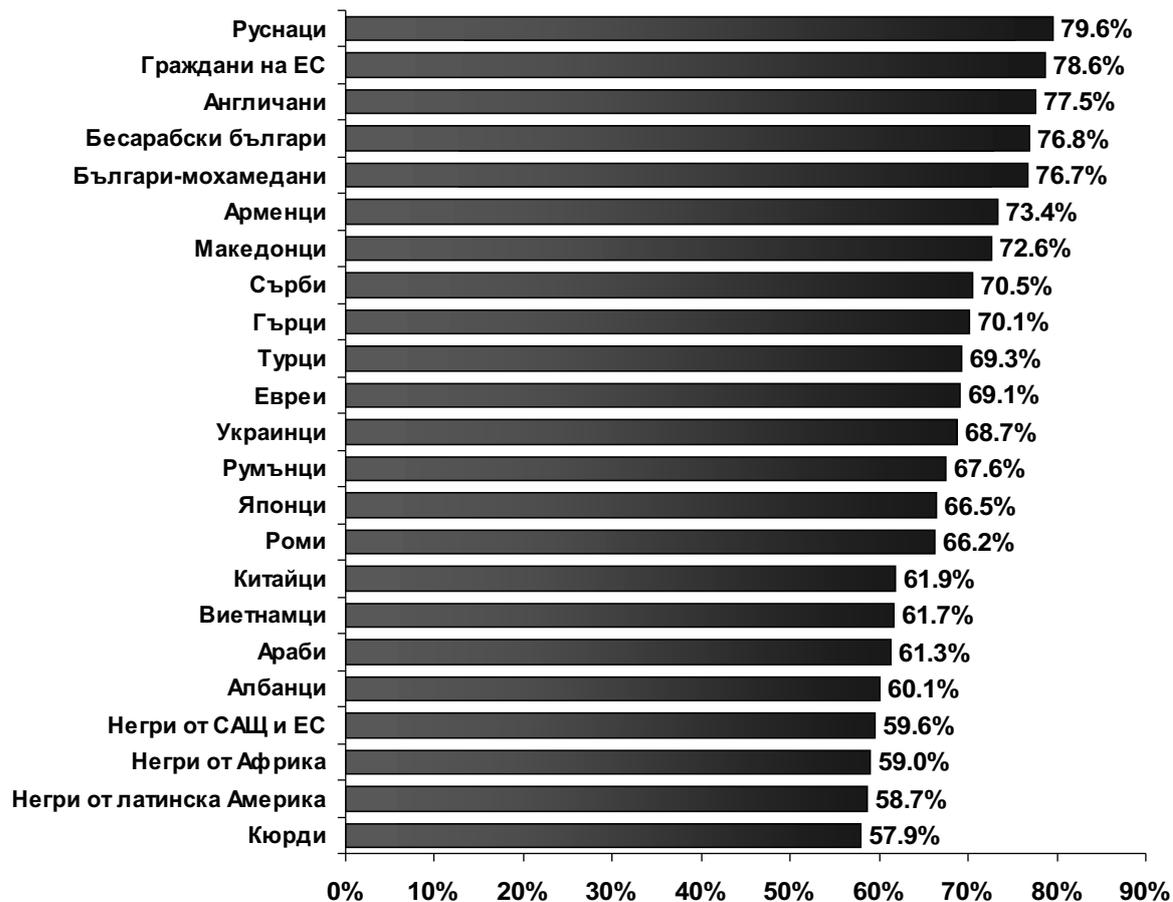
Фиг. 32. Нагласа на българите децата им да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са 1/2 от учениците (положителни отговори, в %)

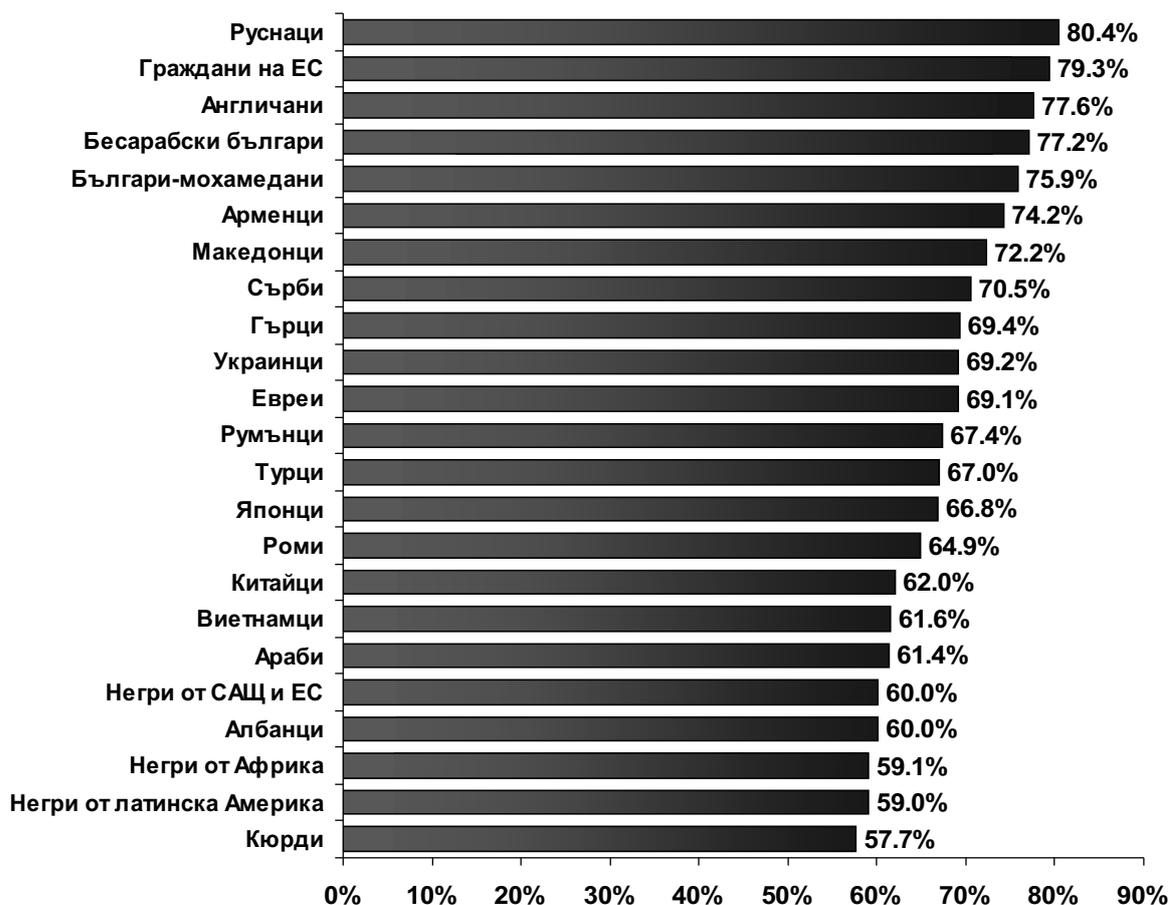
Фиг. 33. Нагласа в България децата да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са 1/3 от учениците (положителни отговори, в %)

Фиг. 34. Нагласа на българите децата им да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са 1/3 от учениците (положителни отговори, в %)

Фиг. 35. Нагласа в България децата да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са няколко от учениците (положителни отговори, в %)

Фиг. 36. Нагласа на българите децата им да учат в клас, където представителите на етнически и национални малцинства са няколко от учениците (положителни отговори, в %)

При пространствените и трудовите дистанции социодемографските характеристики на анкетираните лица оказват относително сходно влияние и се наблюдават сходни тенденции. За разлика от тях при образователните дистанции се наблюдават известни различия (Таблица 9). Районът за планиране и в този случай е от съществено значение, но най-големи са социалните дистанции към малцинствата в Югозападна и Югоизточна България (макар че Югоизточна България изглежда най-толерантна към присъствието на „няколко” деца). И тук обаче Южна Централна България се откроява като региона с най-малки социални дистанции към етническите малцинства.

Таблица 9. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при образователните дистанции по райони на планиране

	СЗРП	СЦРП	СИРП	ЮЗРП	ЮЦРП	ЮИРП
2/3 и повече	7.9%	8.1%	11.6%	6.3%	17.6%	5.5%
1/2	12.0%	17.0%	15.9%	9.9%	27.0%	9.8%
1/3	21.7%	25.1%	24.0%	16.7%	45.2%	16.4%
Няколко	74.2%	58.6%	63.8%	49.7%	75.5%	76.9%

Различното ниво на нагласите в Югозападна България е пряко свързано с различното ниво на нагласите в София (Таблица 10). При пространствените и трудовите дистанции столицата се открояваше като място с по-малко предразсъдъци по отношение на етническите малцинства. При образователните дистанции обаче данните за София са сходни с тези за малките градове, където отново са отчетени най-негативните нагласи към малцинствата.

Таблица 10. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при образователните дистанции по тип на населеното място

	София	Областен град	Друг град	Село
2/3 и повече	7.4%	13.1%	6.7%	9.2%
1/2	12.7%	18.8%	12.7%	15.1%
1/3	22.4%	29.8%	20.3%	25.4%
Няколко	60.0%	73.5%	56.7%	64.4%

И при образователните дистанции разликите в нагласите на различните възрастови групи са в рамките на статистическата грешка. За разлика от пространствените и трудовите дистанции обаче при образователните дистанции най-толерантни са най-възрастните, а най-ниско е приемането във възрастовата група 31-45 г. (Таблица 11). Тук е важно да се подчертае, че различните възрастови групи се намират в различна житейска ситуация по отношение на децата. Средната възраст на жените при раждане на първо дете в България през последните десет години се движи в интервала 24-26 г. (Pamrov, 2008). Следователно майките на децата от първи до осми клас са основно от възрастовата група 31-45 г. По-младите (18-30 г.) или нямат деца, или децата им са в предучилищна възраст, а децата на най-възрастните отдавна са завършили училище и въпросът при тях на практика не е актуален. Доколкото по експертни оценки делът на ромските деца в I клас е 20%, в V-VIII клас е средно 9.7%, а в IX-XIII клас е средно 1.9% (Нунев, 2008), може да

се каже, че големите социални дистанции във възрастовата група 31-45 г. по отношение на етнически смесените класове съдържат значим потенциал за формирането на реално сегрегационно отношение към ромите.

Таблица 11. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при образователните дистанции по възрастова група

	18-30 г.	31-45 г.	46-60 г.	Над 60 г.
2/3 и повече	9.0%	7.9%	10.7%	11.2%
1/2	15.5%	13.9%	15.7%	17.0%
1/3	25.6%	25.3%	25.6%	25.2%
Няколко	68.5%	64.5%	63.9%	65.0%

За разлика от пространствените и трудовите дистанции при образователните дистанции не се наблюдава силно изразена обратнопропорционална зависимост между нивото на образование и нивото на отхвърляне (Таблица 12). Всъщност и тук социалните дистанции са най-малки при лицата с най-високо образование. При лицата с основно и по-ниско образование обаче се наблюдава по-високо ниво на приемане на етническите малцинства. Този феномен може да се обясни с по-високия относителен дял на турците и ромите сред лицата с основно и по-ниско образование.

Таблица 12. Средна стойност на относителните дялове положителни отговори при образователните дистанции по образование

	Висше, полувисше	Средно	Основно и по-ниско
2/3 и повече	11.1%	8.4%	10.8%
1/2	18.3%	13.8%	15.1%
1/3	28.5%	23.7%	24.3%
Няколко	67.3%	64.7%	64.1%

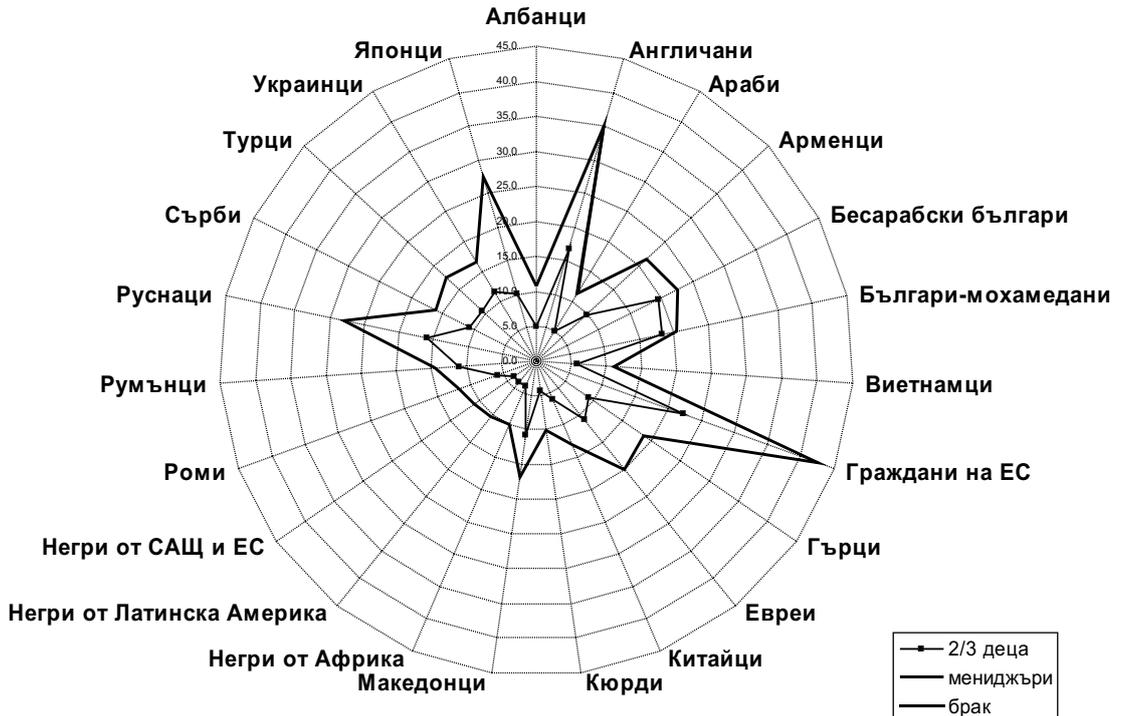
Трите типа социални дистанции – пространствени, трудови и образователни – изразяват потенциалната реализация на етническите предразсъдъци в конкретни житейски ситуации. За удобство на читателя до този момент те бяха представени

на отделни хистограми с цел по-лесно да се добие представа за конкретните измерения на всяка от социалните дистанции. Важно е да се отбележи обаче, че те съществуват и се проявяват едновременно в социалната реалност. Казано с други думи, за да бъде оценен най-адекватно ефектът от социалните дистанции, анализът трябва да отчете тяхното съвместно проявяване в ежедневието. Понеже използваните в изследването скали имат различен брой степени¹⁴, при представения по-долу анализ от всяка скала е взета онази категория, при която съгласието изисква най-голямо ниво на приемане, т.е. най-малко ниво на предразсъдъци. При този подход се приема, че най-голямо значение има съгласието да се сключи брак при пространствените дистанции, съгласието да се работи във фирма, където малцинствата са висш ръководен състав - при трудовите дистанции, и съгласието детето да учи в клас, където представителите на съответно малцинство са 2/3 от децата – при образователните дистанции (фиг. 37).

Сходните профили на трите типа социални дистанции върху диаграмата следва да се приемат като белег за сходни нагласи към дадените малцинства. Може да се каже, че англичаните, бесарабските българи, българите мохамедани, гражданите на Европейския съюз и руснаците са изключително добре приети и в трите изследвани категории. Македонците, румънците, сърбите, турците и украинците са по-скоро добре приети, но не колкото първите групи. От друга страна, албанците, арабите, вьетнамците, кюрдите, както и трите групи негри не са добре приети и в трите типа социални дистанции. А китайците и ромите по-скоро не са добре приети, но не толкова, колкото предходната група. При арменците, гърците, евреите и японците се наблюдава липса на симетрия в профилите, което е знак за различни нагласи – позитивни в едни и негативни в други случаи – при отделните социални дистанции. Наличието на подобни разлики дава основание допълнително да се изследва връзката между трите типа социални дистанции посредством групирането им две по две.

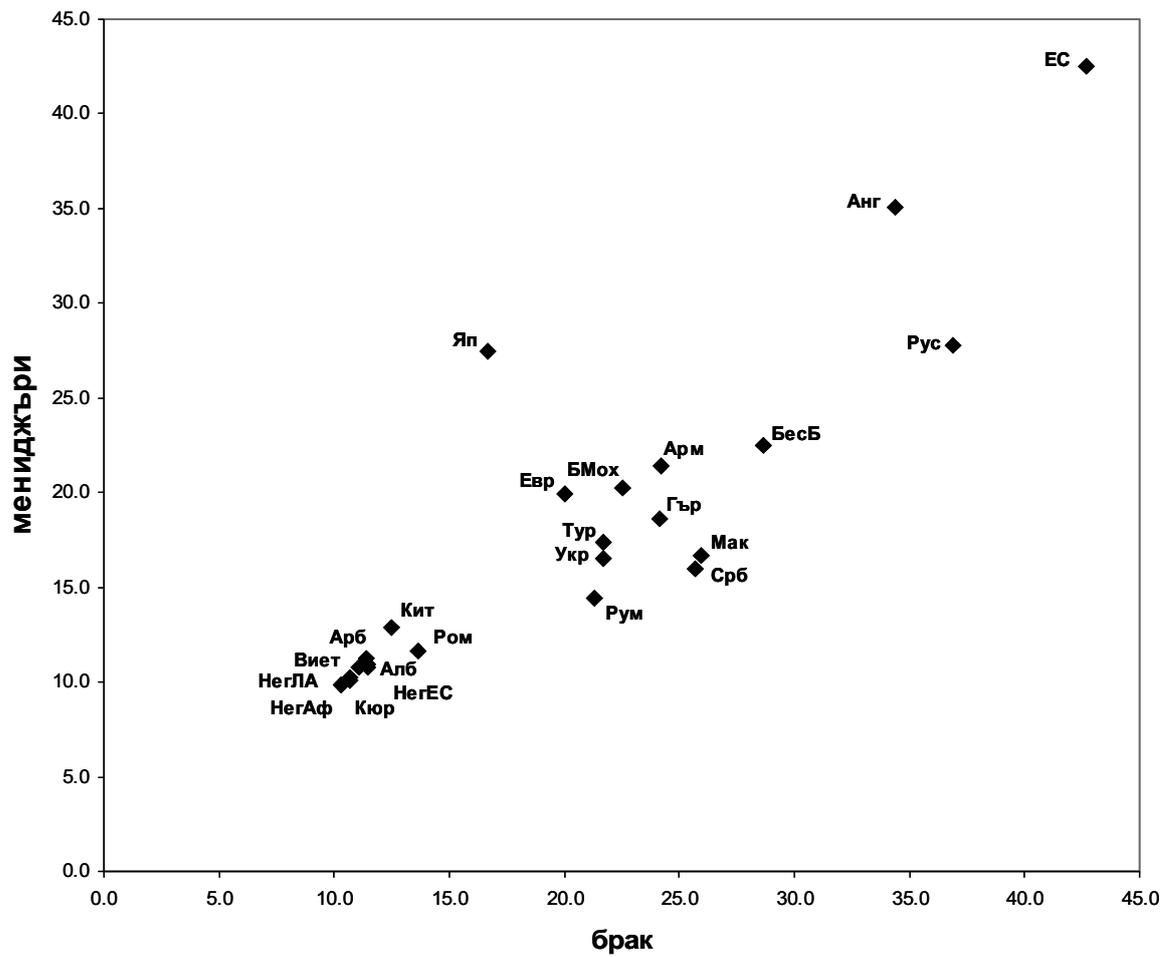
¹⁴ 7 степени при пространствените дистанции, 5 степени при трудовите дистанции и 4 степени при образователните дистанции.

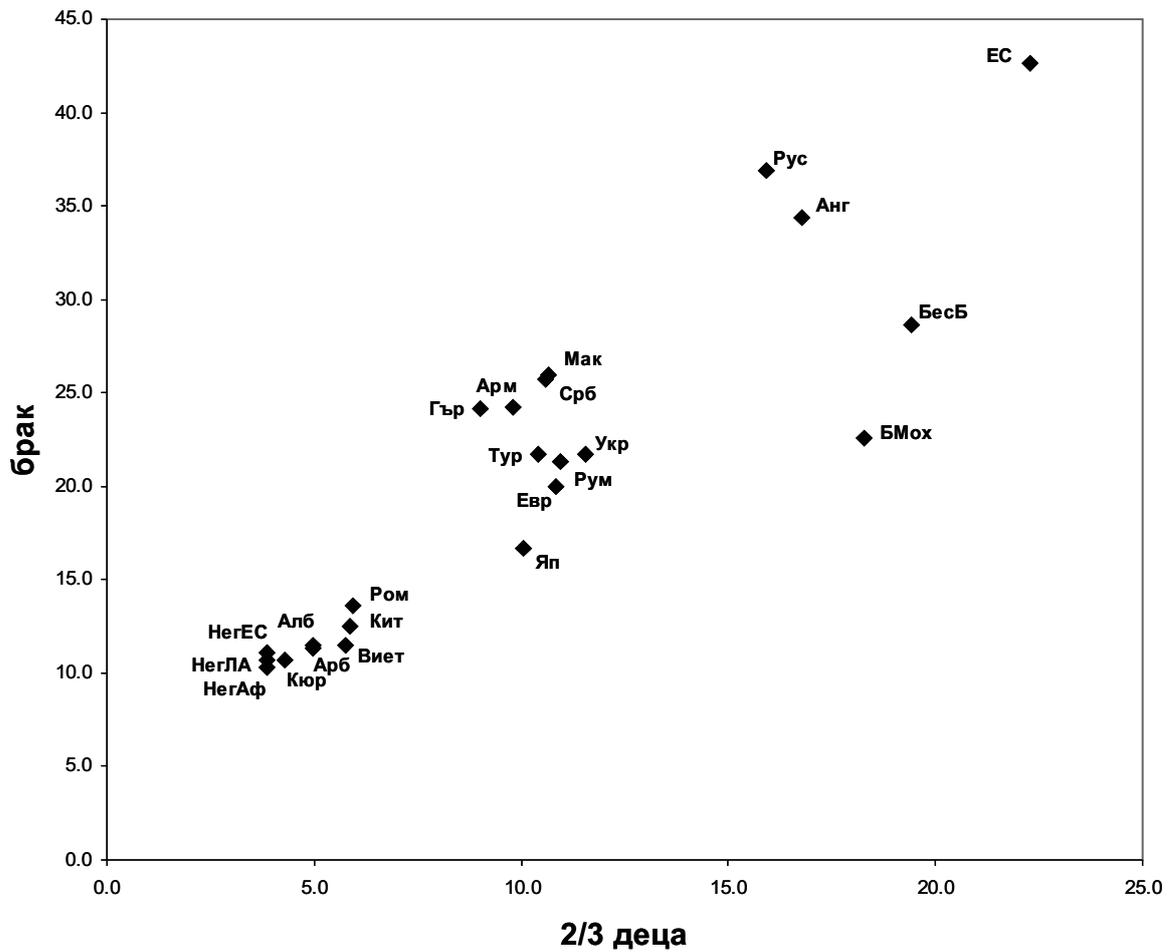
Фиг. 37. Социални дистанции към етнически и национални малцинства в България (положителни отговори, в %)

Резултатите от изследването на взаимовръзката между социалните дистанции разкриват наличието на положителна корелация между тях. Казано с други думи, увеличаването на дистанциите от единия тип е свързано с увеличаването на дистанциите при другия тип и обратно. Освен това разпределението на пресечните точки върху координатната система позволява открояването на някои тенденции. И върху трите диаграми ясно изпъква фактът, че гражданите на Европейския съюз са много по-добре приети, отколкото всички останали малцинства. От тази гледна точка може да се каже, че европейската интеграция е факт на ниво идентификация с гражданите на ЕС. Малко по-долу в подреждането на малцинствата от гледна точка на тяхното приемане стои двойката англичани и руснаци, към които се наблюдават относително сходни дистанции. Върху две от диаграмите (фиг. 39 и фиг. 40) подобна двойка образуват бесарабските българи и българите мохамедани. Всъщност нагласите към тях са сходни и върху първата диаграма (фиг. 38), но там те влизат в своеобразния

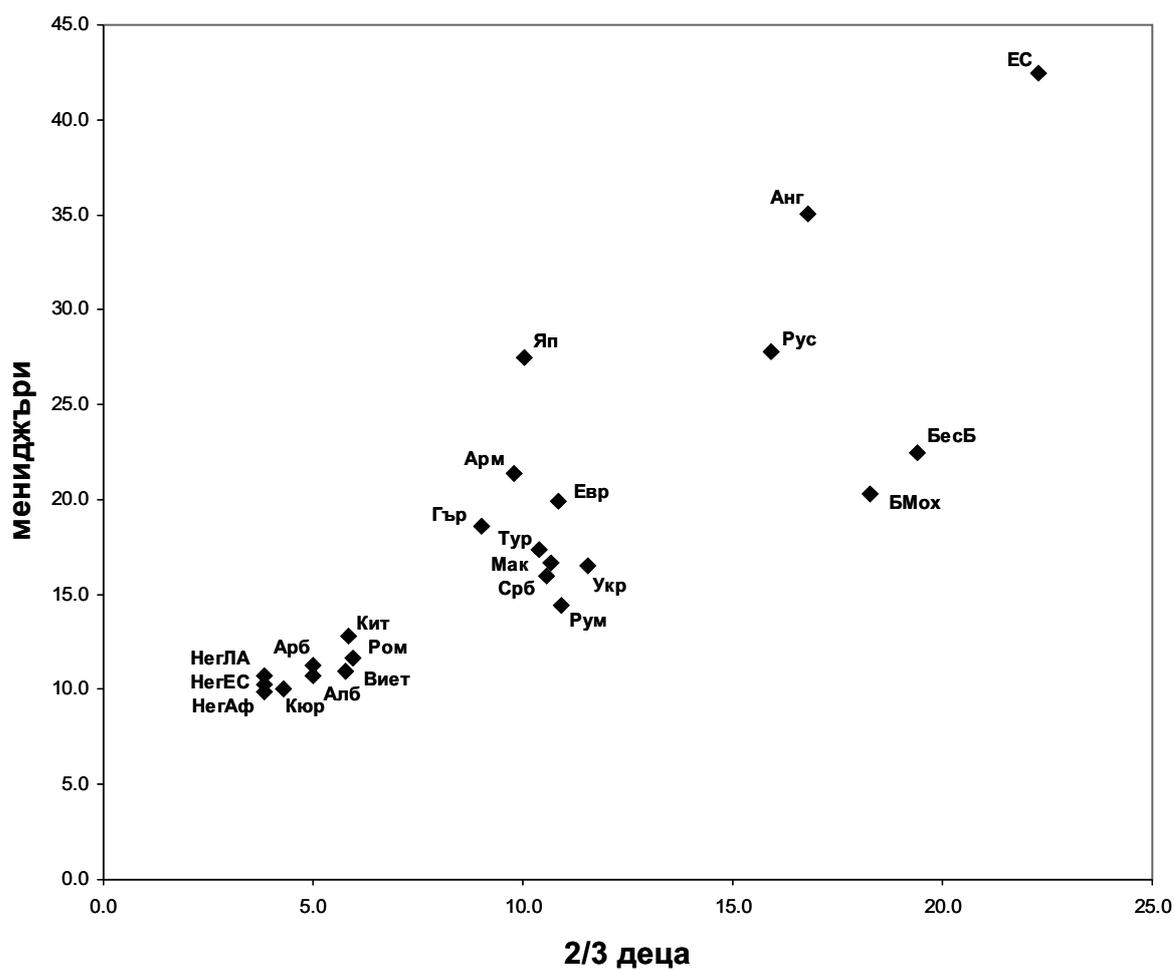
кълъстер, съставен от т. нар. традиционни малцинства и от малцинствата от съседните на България държави. Сам по себе си този кълъстер представлява своеобразна среда между добре приетите малцинства, от една страна, и отхвърлените малцинства - от друга. Именно отхвърлените етнически малцинства образуват втория значим кълъстер. В него на практика влизат ромите и новите неевропейски малцинства с изключение на японците. За разлика от кълъстера с „традиционни“ малцинства, където се наблюдава разместване на позициите в зависимост от разглежданата ситуация, в кълъстера на „новите“ малцинства точките са изключително близо и дори се припокриват. Това може да се приеме като белег за типично предразсъдъчно отхвърляне на дадените групи просто защото са различни. Потвърждение на тази хипотеза е фактът, че ромите и китайците, които са значително по-разпознаваеми от останалите малцинства в кълъстера, и върху трите диаграми частично се открояват от другите малцинства. Единственото малцинство, което видимо стои извън централната тенденция, са японците. В известна степен социалните дистанции към тази етническа група са сходни с дистанциите към „традиционните“ малцинства и тя „гравитира“ около този кълъстер, но не се вписва в него.

Фиг. 38. Взаимовръзка между пространствените и трудовите дистанции, изразена чрез съгласието да се сключи брак с представител на дадено малцинство и съгласието да се работи във фирма, където подобен представител заема мениджърски пост (положителни отговори, в %)

Фиг. 39. Взаимовръзка между образователните и пространствените дистанции, изразена чрез съгласието детето да учи в клас, където представителите на дадено малцинство са 2/3 от учениците, и съгласието да се сключи брак с представител на дадено малцинство (положителни отговори, в %)

Фиг. 40. Взаимовръзка между образователните и трудовите дистанции, изразена чрез съгласието детето да учи в клас, където представителите на дадено малцинство са 2/3 от учениците, и съгласието да се работи във фирма, където подобен представител заема мениджърски пост (положителни отговори, в %)

3. УЯЗВИМИ ЕТНИЧЕСКИ ГРУПИ И ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ

Изследването на социалните дистанции в България недвусмислено показва наличие на значими предразсъдъци по отношение на новите имигрантски малцинства от Африка, Югоизточна Азия и мюсюлманските страни. Въпреки това миграцията към България от тези части на света е социален факт и вероятно ще става все по-статистически значима през следващите години, подобно на процесите, които се наблюдават в другите държави от Европейския съюз¹⁵. Като външна граница на съюза България е потенциално застрашена да се превърне в буферна зона, която да приеме бежанци в случай на военен конфликт, природно бедствие, политическа или икономическа криза¹⁶. Нещо повече, като страна членка - на ЕС, България все повече ще увеличава своя потенциал за привличане на трудови имигранти от Третия свят предвид новите предизвикателства на пазара на труда и недостига на работна ръка в някои сектори. По тази причина, както бе казано в увода, бяха идентифицирани 17 групи в ситуация на уязвимост от социално изключване поради дълбоките социални дистанции и предразсъдъци на мнозинството. Изследвана бе нагласата на анкетираните лица да приемат бежанците като непосредствени съседи в две хипотетични ситуации: 1) когато държавните или общинските власти им предоставят жилище; и 2) когато бежанците имат икономическата възможност сами да си закупят жилище.

---

¹⁵ Съгласно годишната статистика на Държавната агенция за бежанците при Министерския съвет най-много молби за бежански статут биват подавани от граждани на Афганистан, Ирак, Армения, Иран, Сърбия и Черна гора, Нигерия, Турция, Бангладеш, Алжир, Сирия, Сомалия, Китай, Виетнам и др.

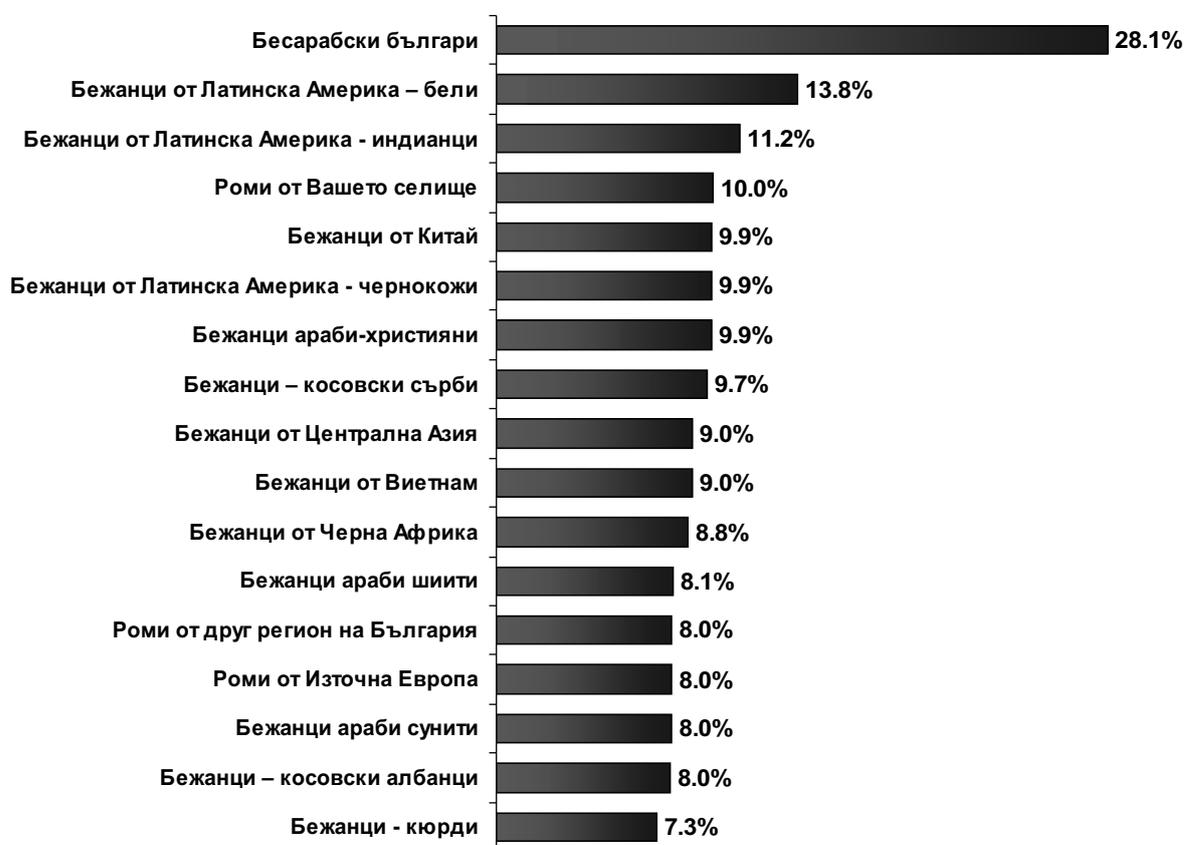
¹⁶ Съгласно Закона за убежището и бежанците (в сила от 01.12.2002 г.) България предоставя четири вида закрила на чужденци: 1) Убежище – закрила, която се предоставя на чужденци, преследвани заради техните убеждения или дейност в защита на международно признати права и свободи; 2) Статут на бежанец се предоставя на чужденец, който основателно се страхува от преследване поради своята раса, религия, националност, принадлежност към определена социална група или поради политическо мнение и/или убеждение; 3) Хуманитарен статут се предоставя на чужденец, принуден да напусне или остане извън държавата си на произход, тъй като в тази държава е изложен на реална опасност от тежки посегателства като: смъртно наказание или екзекуция, изтезание или нечовешко или унизително отношение, или наказание, тежки и лични заплахи срещу живота или личността му като гражданско лице поради насилие в случай на вътрешен или международен въоръжен конфликт; 4) Временна закрила се предоставя в случай на масово навлизане на чужденци, които са принудени да напуснат страната си на произход или местоживеене поради въоръжен конфликт, гражданска война, чужда агресия, нарушаване на човешките права или насилие в големи размери на територията на съответната страна или в отделен район от нея и по тези причини не могат да се завърнат там.

При изследването на пространствените дистанции с адаптираната скала на Богардус, представено в предходната глава, в матрицата срещу категорията „Да живеят непосредствено до дома ви” лицата имат възможност да посочат единствено своето съгласие. Тъй като социалните дистанции спрямо бежанците и нелегалните трудови имигранти са пряко свързани с публичните политики по тяхното настаняване, екипът на изследването прецени, че по отношение на уязвимите групи е добре да бъдат изследвани две нива на съгласие – категорично съгласие и съгласие при известни условия, както и категорично несъгласие и възможност да се отговори „не мога да преценя” (Приложение 8).

За целта на анализа по-долу са представени само резултатите на категоричното съгласие и категоричното несъгласие, тъй като те могат да се приемат за сигурен индикатор на предразсъдъци или липса на такива по отношение на бежанците. Веднага прави впечатление фактът, че в сравнение със сходната категория от адаптираната скала за измерване на социални дистанции („съседството”) данните за съгласието при този въпрос са изключително по-ниски (фиг. 41). Например ако в матрицата за социални дистанции по отношение на бесарабските българи 43.6% казват, че са съгласни те да са им непосредствени съседи, то при въпроса за осигуряване на жилище от властите едва 28.1% биха се съгласили на подобна мярка. Това, разбира се, не компрометира първите резултати, доколкото категоричното и условното съгласие за отпускане на жилище на бесарабски българи, взети заедно, дори достигат 57%. Напротив, изключително ниските нива на категорично съгласие общинските и държавните власти да осигуряват жилище на бежанците в близост до дома на анкетираните са сигурен индикатор на високото ниво на предразсъдъци по отношение на бежанците и уязвимите групи като цяло. Наличието на предразсъдъци от своя страна води до липсата на социална солидарност с уязвимите групи и съответно несъгласие да им се отпускат общински жилища – т.е. да се харчат пари на данъкоплатците.

Отговорите на респондентите по отношение на предоставяне на общинско жилище на бежанци потвърждават съществуването на силни религиозни предразсъдъци към мюсюлманските общности и расови предразсъдъци към негрите. В това отношение веднага правят впечатление както различното

отношение към различните бежанци от Латинска Америка (белите са много по-добре приети от негрите), така и към различните групи араби (християните¹⁷ са много по-добре приети от мюсюлманите). За нуждите на регионалната жилищна политика в България обаче като че ли най-съществено значение има разликата в отношението към различните ромски групи в зависимост от техния географски произход. В това отношение е осезаема разликата между „местните“ роми (от селището на изследваните лица) и мигриращите роми (от друг регион или друга страна в Източна Европа).

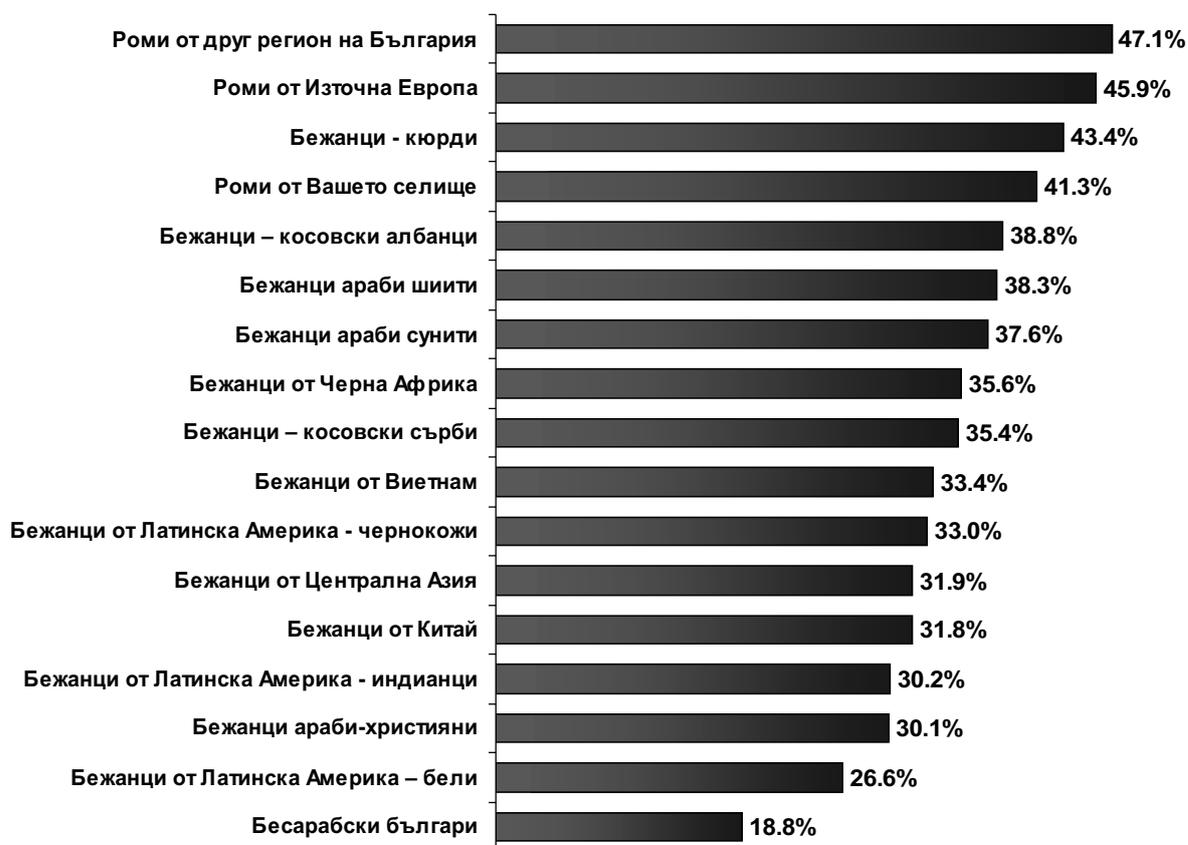

Фиг. 41. Категорично съгласие властите да предоставят жилища в непосредствена близост до дома на анкетираното лице

Въпреки това обаче, ако властите трябва да осигуряват жилище на съответните уязвими групи, ромите са несъмнено най-нежеланите за съседни независимо дали са роми от съответното селище или мигранти от друг район на страната (фиг. 42). Несъгласието да бъдат дадени жилища на роми от същото

¹⁷ Каквито се срещат сред имигрантите от Ливан, Сирия и Кипър в България.

селище е четири пъти по-високо от съгласието, а несъгласието да бъдат дадени жилища на роми от друг регион на страната е шест пъти по-високо. Подобна значима разлика представлява риск и ограничава ефективните интеграционни жилищни политики, които общинските и държавните административни органи могат да провеждат. От тази гледна точка ще са необходими допълнителни усилия за разясняване и изграждане на обществен консенсус при разработването и прилагането на ефективни жилищни политики.

Фиг. 42. Категорично несъгласие властите да предоставят жилища в непосредствена близост до дома на анкетираното лице

Както при трите типа социални дистанции, представени в предходната глава, така и по отношение на съгласието властите да предоставят жилище на уязвими групи, различните райони на планиране, в които живеят изследваните лица, са изключително важен фактор при формирането на дадената социална нагласа. Тъй като резултатите от този въпрос могат да бъдат от съществено значение за провеждането на регионалните жилищни политики, по-долу в текста

ще бъдат посочени не само средната стойност, но и конкретните относителни дялове на категоричното съгласие (Таблица 13) и категоричното несъгласие (Таблица 14) с такава политика.

Подобно на социалните дистанции и в този случай в Южния Централен район на планиране са регистрирани най-високите нива на етническа толерантност. По отношение на категоричното съгласие като цяло обаче не се наблюдава корелация със съизмеримата ѝ пространствена дистанция на непосредственото съседство. Същевременно е изключително важно да се отбележи, че с изключение на Южна Централна България при останалите региони се наблюдава любопитна положителна корелация между несъгласието да се предостави жилище от властите и склонността да се приемат етническите малцинства като непосредствени съседи. Казано иначе, колкото повече анкетираните лица са склонни представители на етническите малцинства да живеят до дома им, толкова повече не са съгласни властите да предоставят жилище на бежанци непосредствено до дома им.

Таблица 13. Категорично съгласие властите да предоставят жилища на уязвими малцинства в непосредствена близост до дома на анкетираното лице по райони на планиране

	СЗРП	СЦРП	СИРП	ЮЗРП	ЮЦРП	ЮИРП
Бежанци от черна Африка	2.8%	6.3%	9.3%	5.6%	16.3%	11.7%
Бежанци араби християни	3.5%	7.3%	10.5%	8.1%	16.7%	11.7%
Бежанци араби сунити	2.1%	8.1%	8.1%	3.9%	15.5%	11.0%
Бежанци араби шиити	2.1%	7.2%	9.3%	3.9%	15.5%	11.1%
Бесарабски българи	27.5%	21.7%	42.6%	26.3%	32.1%	20.4%
Бежанци от Латинска Америка – бели	4.9%	10.5%	18.6%	12.5%	21.3%	13.7%
Бежанци от Латинска Америка - индианци	3.5%	7.1%	13.0%	10.2%	18.4%	12.3%
Бежанци от Латинска Америка - чернокожи	2.8%	7.4%	10.1%	7.4%	17.6%	13.0%
Роми от Източна Европа	4.2%	11.2%	5.1%	3.9%	15.1%	10.5%
Роми от друг регион на България	4.9%	13.3%	4.4%	3.5%	15.1%	9.3%
Роми от вашето селище	6.3%	15.8%	6.9%	4.9%	16.3%	12.3%
Бежанци кюрди	2.8%	6.6%	5.1%	3.9%	15.1%	10.4%
Бежанци косовски сърби	4.9%	7.9%	6.9%	7.1%	18.3%	11.7%
Бежанци косовски албанци	2.1%	6.4%	5.7%	4.2%	17.1%	11.0%
Бежанци от Китай	3.5%	9.8%	8.8%	7.1%	17.5%	12.3%
Бежанци от Виетнам	2.8%	9.7%	8.8%	5.0%	16.3%	12.3%
Бежанци от Централна Азия	2.1%	8.8%	8.8%	5.0%	17.9%	11.1%
Средна стойност на относителните дялове	4.9%	9.7%	10.7%	7.2%	17.8%	12.1%

Таблица 14. Категорично несъгласие властите да предоставят жилища на уязвими малцинства в непосредствена близост до дома на анкетираното лице по райони на планиране

	СЗРП	СЦРП	СИРП	ЮЗРП	ЮЦРП	ЮИРП
Бежанци от черна Африка	45.4%	39.1%	37.0%	43.2%	24.3%	31.9%
Бежанци араби християни	42.6%	28.5%	33.3%	35.8%	21.3%	25.9%
Бежанци араби сунити	50.7%	39.0%	38.1%	46.8%	25.1%	34.4%
Бежанци араби шиити	53.5%	40.8%	37.9%	47.4%	25.9%	32.7%
Бесарабски българи	31.0%	17.8%	17.9%	20.7%	11.7%	19.8%
Бежанци от Латинска Америка – бели	38.7%	26.6%	29.8%	31.0%	16.7%	25.5%
Бежанци от Латинска Америка - индианци	40.8%	31.0%	33.3%	37.7%	17.6%	27.8%
Бежанци от Латинска Америка - чернокожи	41.5%	34.4%	36.5%	41.0%	19.7%	34.0%
Роми от Източна Европа	62.0%	38.4%	50.6%	54.9%	41.4%	33.3%
Роми от друг регион на България	63.4%	37.5%	56.9%	55.5%	42.3%	32.3%
Роми от вашето селище	9.2%	9.8%	22.6%	18.0%	15.5%	27.6%
Бежанци кюрди	57.7%	45.1%	48.7%	50.2%	33.5%	37.4%
Бежанци косовски сърби	4.9%	7.9%	6.9%	7.1%	18.3%	11.7%
Бежанци косовски албанци	2.1%	6.4%	5.7%	4.2%	17.1%	11.0%
Бежанци от Китай	3.5%	9.8%	8.8%	7.1%	17.5%	12.3%
Бежанци от Виетнам	2.8%	9.7%	8.8%	5.0%	16.3%	12.3%
Бежанци от Централна Азия	2.1%	8.8%	8.8%	5.0%	17.9%	11.1%
Средна стойност на относителните дялове	32.5%	25.3%	28.3%	30.0%	22.5%	24.8%

Вторият фактор, който оказва значимо влияние върху нагласата за приемане или отхвърляне на подобна политика по предоставяне на жилище на лица от уязвими групи, е типът на населеното място. Подобно на социалните дистанции от предходната глава, толерантността към уязвимите групи е най-висока в областните градове (средната стойност на относителните дялове при категоричното съгласие е 13.3%, а при несъгласието е 25.1%), следвана от селата (10.6% съгласие, 26.8% несъгласие) и столицата (9.7% съгласие, 27.9% несъгласие). Както и при социалните дистанции, най-нетолерантни към етнически различните са жителите на малките градове (7.4% съгласие, 30.3% несъгласие).

Мъжете (11.3%) са съвсем малко по-склонни от жените (10.4%) категорично да приемат бежанци непосредствено до дома си. Същевременно обаче мъжете (28.7%) са и категорично по-несъгласни от жените (25.9%) да се предоставят жилища на уязвими лица в непосредствена близост до техния дом. Важно е да се

отбележи, че разликата се дължи не в отговора „не мога да преценя”, където двата пола имат сходни нагласи, а във възможността за съгласие при определени условия. Казано с други думи, при ясни социално приемливи условия има по-голяма вероятност жените да приемат заселването на бежанци в близост до дома им, отколкото мъжете.

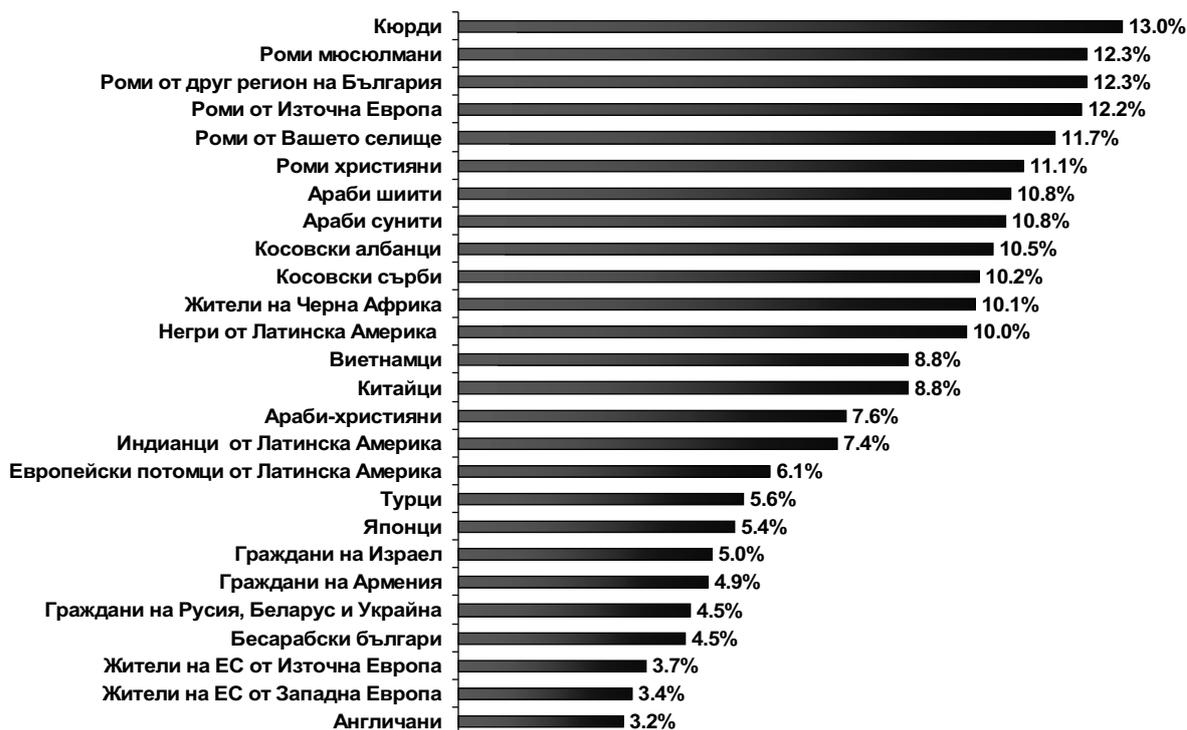
Разликите между отделните възрастови групи по отношение на категоричното съгласие бежанци да живеят непосредствено до дома им не са съществени. Най-толерантни са лицата на възраст над 60 г. (средна стойност на относителните дялове на съгласието 11.6%), следвани от най-младите (11.0%) и от групата 31-45 г. (10.6%). Най-ниско е съгласието за провеждане на подобна политика сред лицата между 46 и 60 г. (9.3%). От тази гледна точка не е изненада, че именно в тази възрастова група несъгласието отчита най-висока стойност (29.8%). Категоричното несъгласие има най-ниска стойност при лицата на възраст 18-30 г. (24.0%). При останалите две групи несъгласието е съответно 26.6% във възрастовата група 31-45 г. и 27.2% при лицата над 60 г.

При категоричното съгласие не се наблюдава ясно изразена зависимост от нивото на образование. Най-толерантни са лицата с основно и по-ниско образование (14.4%), следвани от лицата с висше (11.5%) и лицата със средно (9.4%) образование. Несъгласието обаче е обратнопропорционално на нивото на образование. Най-несъгласни са лицата от групата с най-ниско завършено образование (27.8%), следвани от лицата със средно образование (27.3%) и лицата с висше образование (26.6%). Казано с други думи, колкото по-високо е нивото на образование на изследваните лица, толкова по-ниско е нивото на отхвърляне на политиките за предоставяне на жилища за бежанци.

Разглежданият въпрос за интеграционната жилищна политика на държавните и общинските власти обаче има един недостатък. Уязвимостта на съответните групи до голяма степен се свързва с бедност, а от друга страна, предоставянето на жилище може да се възприеме като „бъркане в джоба” на данъкоплатците. Тоест въпросните групи може да санежелани по социални причини, а не поради етнически предразсъдъци. От една страна, увеличаването на бедните в даден квартал понижава престижа на квартала. От друга страна, актът на

предоставяне на жилище може да се приеме като неправомерно икономическо ощетяване на местните жители за сметка на чужденци. За да се избегне аспектът на бедността, в дизайна на изследването бе включен въпросът: *„Ако във вашия квартал си закупят жилища групи семейства от следните националности и етнически групи, ще се преместите ли да живеете на друго място?”* Въпросът е пряко свързан с т. нар. вторична гетоизация, позната в социологията и като *парадокс на екзода*. Индивидите, които се опитват да излязат от етническото гето и да заживеят в несегрегирана жилищна зона, скоро установяват, че гетото „върви” след тях (Wirth 1927: 70) и новото пространство също започва да се гетоизира, защото местните жители напускат района.

Към етническите групи от предходния въпрос (с изключение на бежанците от Централна Азия) в този бяха включени още 8 групи, които са актуални за България през последните няколко години поради това, че купуват жилища в страната: японци, англичани, жители на ЕС от Западна Европа, жители на ЕС от Източна Европа, турци, граждани на Русия, Беларус и Украйна, граждани на Израел, граждани на Армения. За да можем още веднъж да проверим наличието на религиозни предразсъдъци, а и защото това е един от най-съществените признаци на ромската субгрупова идентичност в България (Пампоров, 2004), бяха добавени и две групи роми, разглеждани през призмата на религиозната им принадлежност – християни и мюсюлмани.

Фиг. 43. Нагласа да се смени местоживеенето, ако в квартала на изследваните лица се заселят семейства от някои националности и етнически групи (положителни отговори, в %)

Резултатите от този въпрос потвърждават негативните нагласи към кюрдите, регистрирани с модифицираната скала на Богардус и представени в предходната глава. Потвърждават се негативните нагласи към ромите, регистрирани с въпроса за предоставяне на жилище от страна на властите. Потвърждават се и данните за наличието на значими религиозни предразсъдъци: ромите християни са по-добре приети от ромите мюсюлмани; арабите християни са по-добре приети от арабите мюсюлмани. Въпреки това е важно да се отбележи, че относителният дял на изцяло ксенофобски настроените лица (ако приемем нагласата да се преместят за израз на ксенофобия) е относително нисък.

И при този въпрос, подобно на всички въпроси в изследването, най-значими разлики се наблюдават в зависимост от региона на местоживеене на изследваните лица. Макар че не е пряко свързано с решенията на местните власти, по-долу в текста е поместена таблица с отговорите по региони. На нея са представени отговорите по отношение на онези малцинства, при които през последните години

се наблюдават най-интензивни миграционни процеси, защото данните може да са от съществено значение за регионалните интеграционни политики (Таблица 15). В този случай вторичната гетоизация би била най-вероятна в Североизточна и Югозападна България, а най-малко вероятна - Югоизточна и Южна Централна България.

Таблица 15. Относителен дял на отговорилите, че ще се преместят да живеят на друго място, ако в техния квартал си закупят жилища групи семейства от етнически и национални малцинства, по райони на планиране

<i>(Отговори „ДА” в %)</i>	СЗРП	СЦРП	СИРП	ЮЗРП	ЮЦРП	ЮИРП
Бесарабски българи	1.4%	3.4%	9.3%	5.2%	4.2%	2.4%
Роми от Източна Европа	9.8%	10.3%	18.5%	18.6%	7.9%	4.9%
Роми от друг регион на България	11.2%	10.3%	19.8%	19.0%	6.7%	4.3%
Роми от вашето селище	9.1%	8.3%	17.9%	19.3%	7.1%	4.3%
Роми християни	7.7%	8.3%	19.1%	16.9%	6.7%	4.9%
Роми мюсюлмани	11.9%	8.3%	21.6%	19.3%	5.4%	4.9%
Китайци	7.7%	10.3%	14.2%	10.7%	5.8%	4.3%
Виетнамци	7.7%	10.3%	13.6%	10.7%	6.7%	3.7%
Англичани	0.0%	2.8%	6.2%	3.4%	3.8%	2.4%
Жители на ЕС от Западна Европа	0.0%	2.8%	7.4%	3.4%	3.8%	2.4%
Жители на ЕС от Източна Европа	0.0%	2.1%	8.0%	4.5%	4.2%	1.8%
Турци	4.9%	3.4%	13.0%	6.6%	3.8%	1.8%
Граждани на Русия, Беларус и Украйна	1.4%	3.4%	11.1%	4.5%	3.8%	3.0%
Средна стойност на относителните дялове	7.5%	7.1%	13.4%	11.2%	6.2%	4.3%

Като втори по значимост фактор се откроява типът на населеното място, в което живеят изследваните лица. В това отношение се наблюдава един изключително интересен парадокс. Според данните от стандартизираната скала за измерване на пространствени дистанции (Таблица 4) София е мястото, където съгласието етническите и национални малцинства да живеят в квартала и дори в непосредствена близост до дома на изследваните лица регистрира най-висока стойност. В същото време по отношение на нагласите на респондентите за преместване на друго място при заселване на етнически малцинства столицата отново регистрира най-високи стойности (Таблица 16).

Важно е да се отбележи, че този парадокс не бива да се разглежда еднозначно като сблъсък на висока търпимост с висока нетърпимост. От една страна, преместването е явен израз на ксенофобия, но същевременно то е своеобразна пасивна форма на неприемане на другия. Казано с други думи, не харесвам новите си съседи и затова се премествам. Същевременно обаче ксенофобията може да има и активно агресивно лице, при което „чуждите” да се сблъскат с израз на местната съпротива под формата на изолация, тормоз, атаки от полувоенизирани формирования. Тази неяснота между „оставам, защото не ми пречат”, и „оставам, за да ги прогоня”, откроява и слабото място на изследването. Тоест не може да каже онези, които няма да се преместят, защо няма да го направят. Разбира се, след като вече е открояна, тази слабост лесно може да бъде преодоляна в бъдещите изследвания на екипа или на други експерти, които проявяват интерес към подобен методологически подход. В известен смисъл София е космополитен град, който не носи сантимента на родното място за голяма част от своите жители. Нещо повече, поради своите пространствени измерения той дава възможност, ако се преместите в друг квартал, никога повече да не срещнете „чуждите”, заради които сте се преместили. Именно това обяснява наблюдавания парадокс – толерантността към „чуждите” е най-висока, но и най-лесно се взема решението за преместване, ако не ги харесваме.

Контекстът в малките провинциални градове е пълната противоположност на София в това отношение. Хората, които живеят там, в повечето случаи са родени в тях или в съседните им села. Малкият град е осъзнаван като „техния град”, в който всички се познават. Където и да се преместите, пак ще срещнете нежеланите чужденци на главната улица или на пазара. Именно това е и вероятното обяснение на друг наблюдаван парадокс – толерантността към „чуждите”, измервана със стандартизираната скала на Богардус, отчита най-ниски стойности в малките градове, но същевременно и нагласата за преместване е най-ниска в тези населени места.

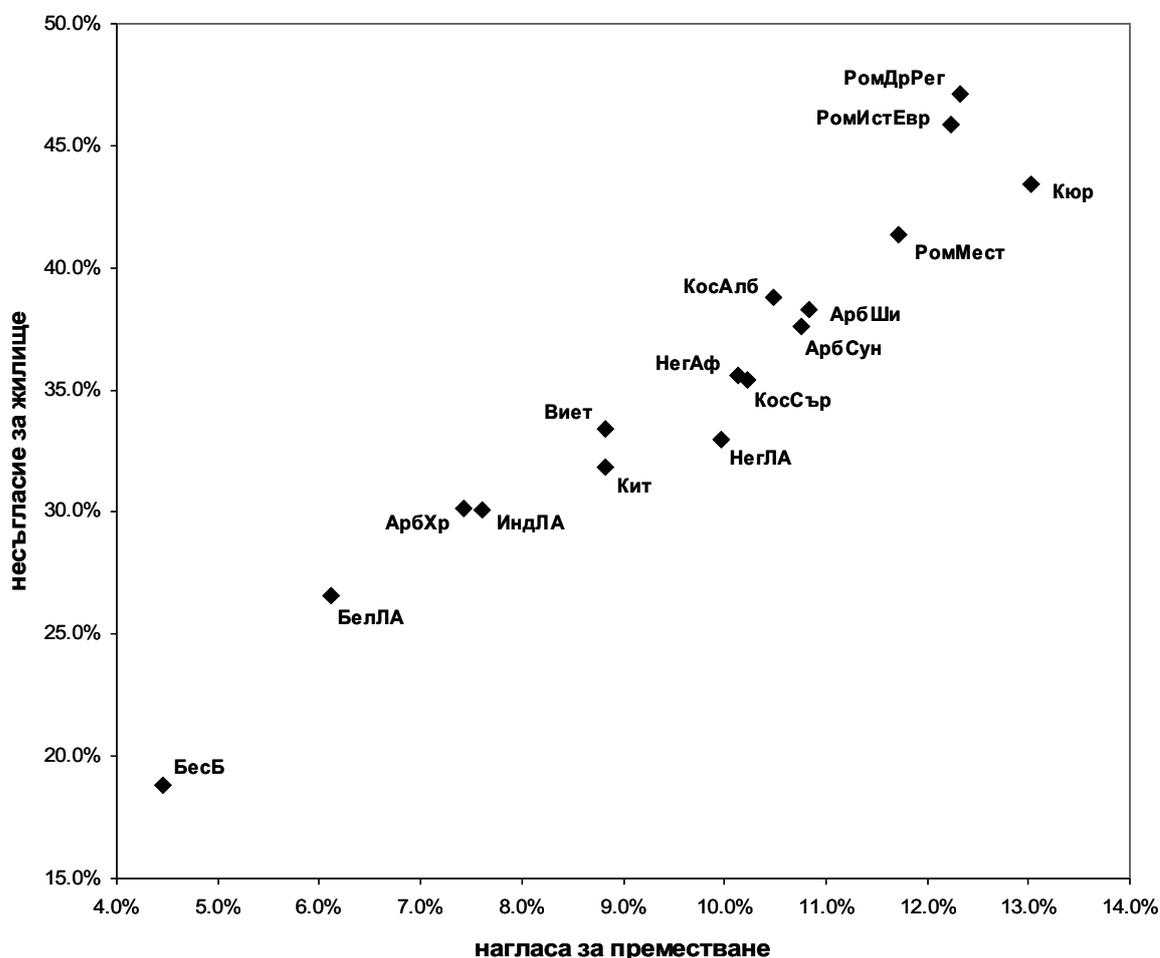
Таблица 16. Относителен дял на отговорилите, че ще се преместят да живеят на друго място, ако в техния квартал си закупят жилища групи семейства от етнически и национални малцинства, по тип на населеното място

<i>(Отговори „ДА” в %)</i>	Столица	Областен град	Друг град	Село
Бесарабски българи	7.3%	4.2%	2.2%	5.2%
Роми от Източна Европа	25.5%	10.3%	6.7%	12.4%
Роми от друг регион на България	24.8%	10.6%	7.1%	12.4%
Роми от вашето селище	24.8%	11.1%	6.0%	10.5%
Роми християни	22.4%	10.1%	6.7%	10.1%
Роми мюсюлмани	26.1%	10.8%	7.9%	10.8%
Китайци	11.5%	8.4%	6.0%	10.5%
Виетнамци	12.1%	7.9%	5.6%	11.1%
Англичани	4.8%	1.2%	2.2%	5.9%
Жители на ЕС от Западна Европа	4.2%	1.7%	2.2%	6.2%
Жители на ЕС от Източна Европа	4.2%	2.0%	2.6%	6.5%
Турци	7.9%	4.4%	3.4%	7.8%
Граждани на Русия, Беларус и Украйна	5.5%	3.4%	3.0%	6.9%
Средна стойност на относителните дялове	13.4%	7.3%	5.9%	9.8%

Привързаността към населеното място, свързана с продължителността на местоживеенето в него, е естествено обяснение на факта, че младежите са най-склонни да го напуснат (11.7%), докато лицата над 60 г. са най малко склонни на подобно действие (5.4%). Фактът, че жените по-често от мъжете сменят своето местожителство след сключването на брак (особено в селата и малките градове), както и по-ниските нива на активна агресия обясняват защо жените (9.6%) са по-склонни от мъжете (7.1%) да се преместят при заселването на „чужди” в близост до дома им.

При нивото на образование се наблюдава слабо изразена правопрпорционална зависимост с нагласата за преместване – колкото по-високо е нивото на образование, толкова по-висока е склонността за преместване, както следва: висше – 10.6%, средно – 7.7%, основно и по-ниско – 7.4%. В този случай е важно да се отбележи обаче, че нивото на образование е силно зависима променлива от възрастта на изследваните лица, типа на населеното място и етническата принадлежност. В това отношение присъствието на толкова много категории „роми” в този въпрос оказва влияние поради факта, че сред тях делът на лицата с основно и по-ниско образование е значително по-висок, отколкото при българите и турците. Когато се контролират ефектите от етническата

принадлежност, възрастта и типът на населеното място, не се наблюдава значима корелация между образованието и нагласата за преместване.

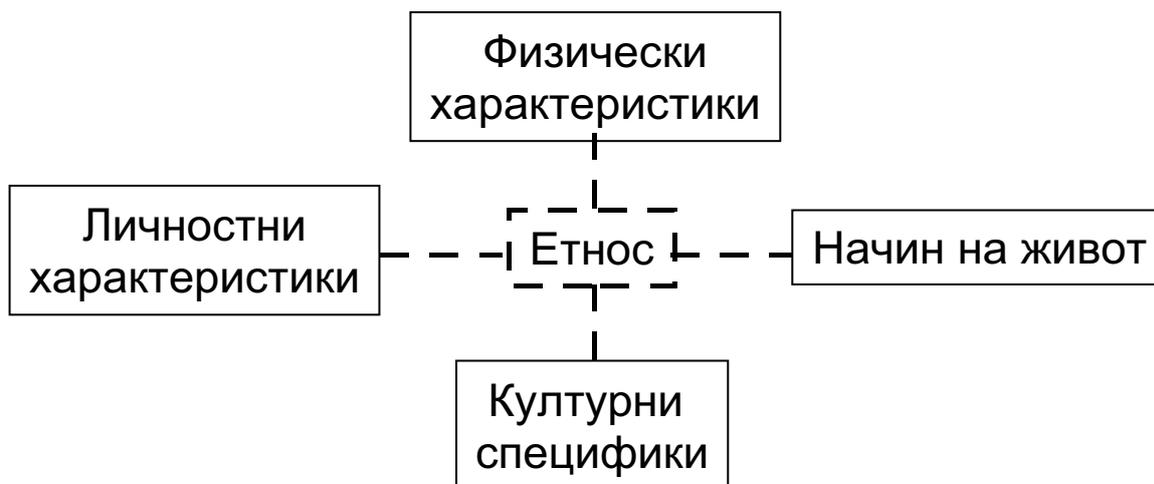
Фиг. 44. Взаимовръзка между нагласата за преместване на друго място, ако в квартала се заселят представители на дадено малцинство, и несъгласието да се предостави жилище от държавните или общинските власти на бежанци от същото малцинство, което се намира в непосредствена близост до дома на анкетираните

Когато се съпоставят категоричното несъгласие да се предостави жилище на уязвими малцинствени групи и готовността за изселване, ако представители на тези групи си закупят жилище в даден квартал, се наблюдава силно изразена корелация между двете нагласи. За разлика от стандартизираните скали на Богардус, където имигрантските общности се открояват като най-отхвърляни, то в този случай ромите и кюрдите изглеждат най-изключени от възможността да се прилагат

ефективни интеграционни жилищни политики (фиг. 44). Независимо дали им се предоставя жилище, или го закупуват със собствени средства, ромите от друг регион на страната са най-нежеланите съседи. Когато се разглежда този факт в контекста на отпадане на контролираното местожителството и интензивните вътрешни миграции на населението в България след 1989 г., могат да бъдат обяснени някои случаи на възникнало етническо напрежение и масови сбивания както между етнически българи и роми, така и между местни роми и новозаселили се роми в различни градове от страната през последните няколко години. Разбира се, следва да се направи уточнението, че заселването на голяма група роми от друг регион на страната и възникващото етническо напрежение в резултат от него се дължат на значими разлики в социалния и икономическия статус на „местните“ в сравнение с „новодошлите“. Местните роми в общия случай са интегрирани по отношение на трудовата си заетост и условията на живот, докато новодошлите често пъти живеят извън регулация и са безработни или заети в сивата икономика. Казано с други думи, тук следва да търсим нагласи, формирани по-скоро на икономическа, а не на ксенофобска основа.

4. СОЦИАЛНИ СТЕРЕОТИПИ

Използваният от екипа метод на асоциативния въпрос¹⁸ откри четири типа стереотипи, които при различните етнически групи се намират в различни комбинации и пропорции един спрямо друг. Специфичният обобщен образ (*Gestalt*) на дадена етническа или национална група се формира от: 1) личностни характеристики; 2) начин на живот; 3) физически характеристики; и 4) културни специфики, в т. ч. асоциации за исторически факти (фиг. 45). Това се очертава като едно от големите предимства на асоциативния въпрос пред теста на Кац и Брейли, доколкото техният списък със стереотипи съдържа най-вече личностни характеристики и съвсем малко описания на начина на живот. Същевременно в теста на Кац и Брейли физическите характеристики и културните специфики напълно отсъстват.

Фиг. 45. Типове стереотипи, изграждащи обобщения образ (*Gestalt*) на дадена етническа група

Следвайки така оформената теоретична структура на стереотипа, анализът може да се обогати със своеобразно „картографиране“ на обобщения образ на всяка

¹⁸ Отвореният асоциативен въпрос е формулиран по следния начин: „Подобно на детската игра „Асоциация“, при която, когато ви кажат „лимон“, казвате „кисел“, моля, посочете по три характеристики, които най-добре описват следните етнически групи и националности.“

една от изследваните етнически и национални групи (фиг. 46-69). Картографирането на стереотипите не е самоцелно. Подобно на метода на водещите връзки то позволява ясно да се открият групите от сходни стереотипи, които съществуват по отношение на дадено етническо малцинство. Открояването на съществуващите групи от стереотипи е изключително важно за адекватната оценка на силата и обхвата на даден стереотип. На практика един по-силно изразен стереотип може да се окаже с по-малко значение от група по-слаби, но взаимосвързани стереотипи поради факта, че те се подсилват едни други. Това е изключително важно обстоятелство, особено от гледна точка на изграждането на подходящи политики. При изграждането на схемите са спазени три принципа: 1) видовете стереотипи са разположени съгласно теоретичната схема (фиг. 45); 2) по-силно изразените стереотипи са по-близо до центъра на схемата; и 3) негативните стереотипи са отбелязани в сиво.

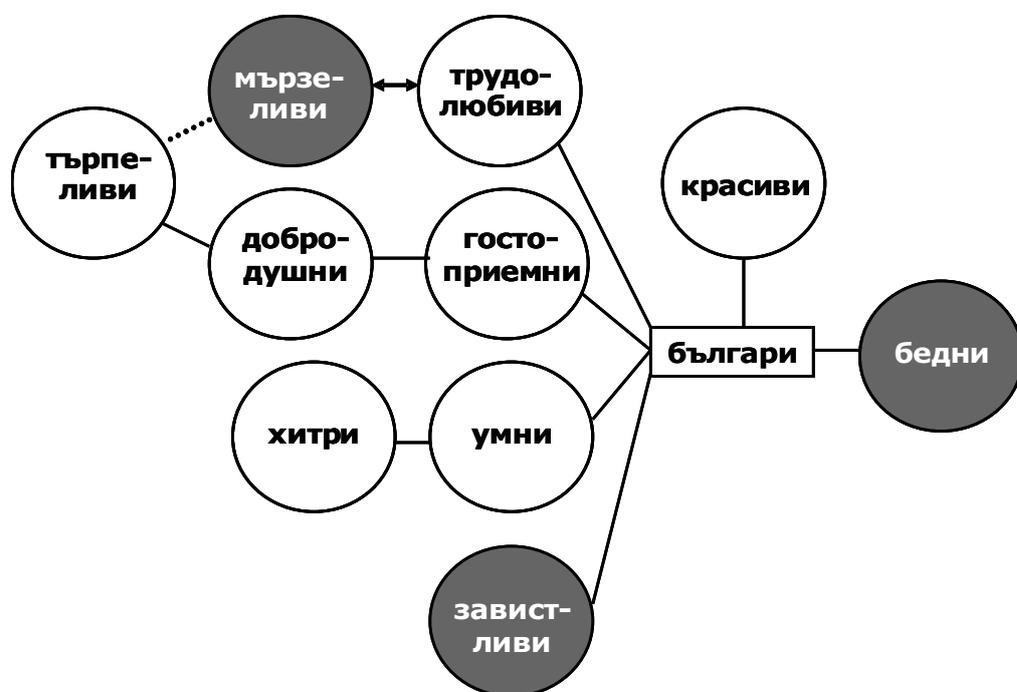
Българи

В главата за социалните дистанции отношението към етническите българи не бе представено в анализа, тъй като повечето лица в представителната извадка са етнически българи и това оказва съществено влияние върху резултатите. Доколкото имаме право да говорим за *автостереотипи* – т.е. обобщените представи на дадена социална група по отношение на самата себе си, – би било съвсем коректно да включим и българите в представянето на стереотипите за етническите групи, живеещи в България. Прави впечатление, че българите биват възприемани най-вече през личностни характеристики (фиг. 46). Водещите стереотипи са: „трудолюбиви“ (30.8%¹⁹), „гостоприемни“ (14.2%) и „добродушни“ (12.5%). В известен смисъл се наблюдава противоречие в автостереотипа, доколкото сред първите десет най-силно открити стереотипа освен „трудолюбиви“ присъства и „мързеливи“ (8.1%). Друга негативна личностна характеристика, приписвана на българите като цяло, е „завистливи“ (10.8%). Начинът на живот е описан само с негативния стереотип „бедни“ (8.3%). А физическите характеристики са обобщени в стереотипа „красиви“ (5%). Вероятно

---

¹⁹ За целите на анализа в текста ще бъде посочвана само силата на стереотипа. Подробни данни за стереотипите са представени в Приложение 10.

поради ежедневното пребиваване в социална среда, оформена от българската култура, от автостереотипа отсъстват културни специфики, доколкото те са се превърнали в навик и очевидност и като такива остават незабележими.

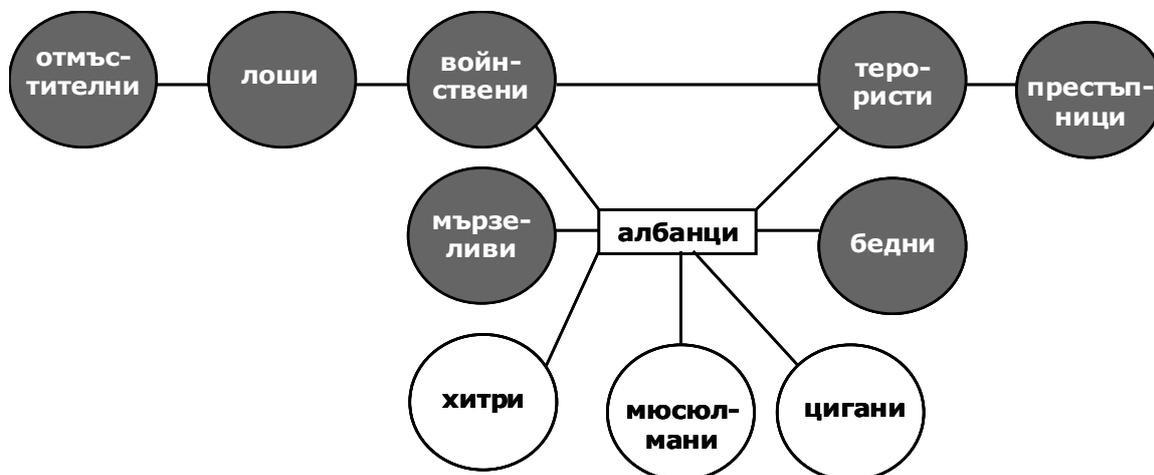
Фиг. 46. Стереотипи за българите в България

Албанци

За разлика от стереотипите към българите по отношение на албанците преобладават негативните стереотипи (фиг. 47). Те са възприемани най-вече като „войнствени“ (18.8%), „лоши“ (14%) и „престъпници“ (13.5%). Сред културните специфики изпъква религиозната им принадлежност към исляма – „мюсюлмани“ (11.6%). Любопитен е фактът, че биват свързани с друга етническа група – „цигани“ (8.2%), без за това да има безспорно демографско основание.

Повечето от стереотипите за албанците несъмнено могат да бъдат обяснени с кризата в Косово през изминалата година. Наблюдава се взаимовръзка между стереотипите за начина на живот „терористи“ и „престъпници“ с личностните характеристики „войнствени“, „лоши“ и „отмъстителни“. За разлика от теоретично

дадения пример тук може да се говори за подсилване на силните стереотипи, което несъмнено ги прави изключително устойчиви.

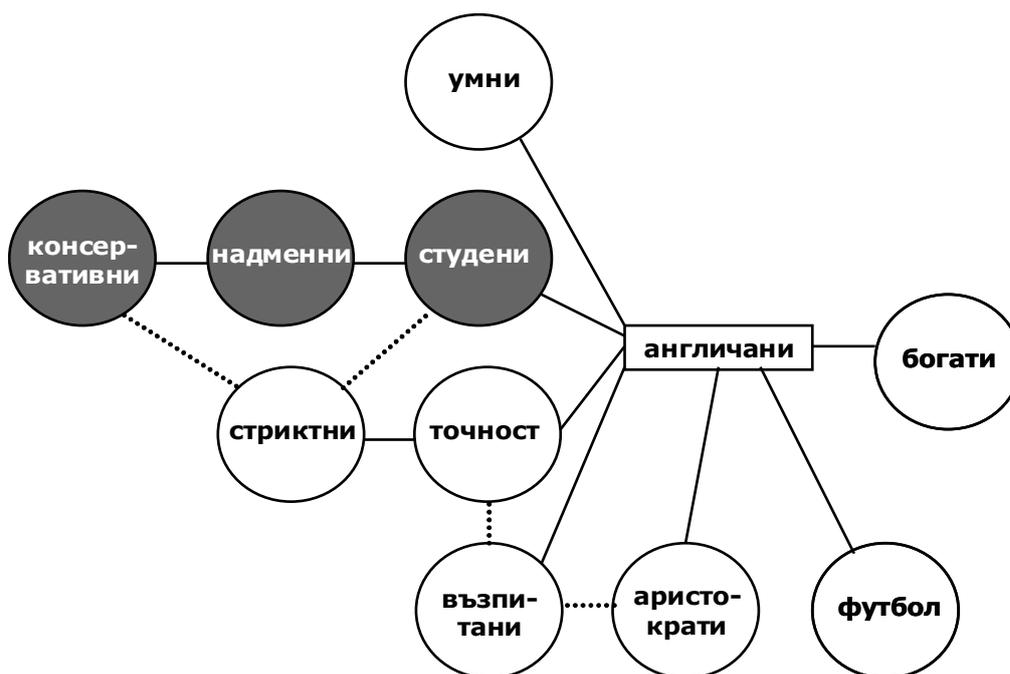

Фиг. 47. Стереотипи за албанците в България

Англичани

Негативните стереотипи за англичаните са свързани изцяло с резервираното им поведение в сравнение с българите (фиг. 48). Те са определяни основно като „студени” (23.9%) и „надменни” (13.4%), както и „консервативни” (6.8%). Като културни специфики присъстват стереотипите, че са „аристократи” (9.4%) и че се играе „футбол” (6.6%). По отношение на начина им на живот се появява стереотипът, че са „богати” (8.7%).

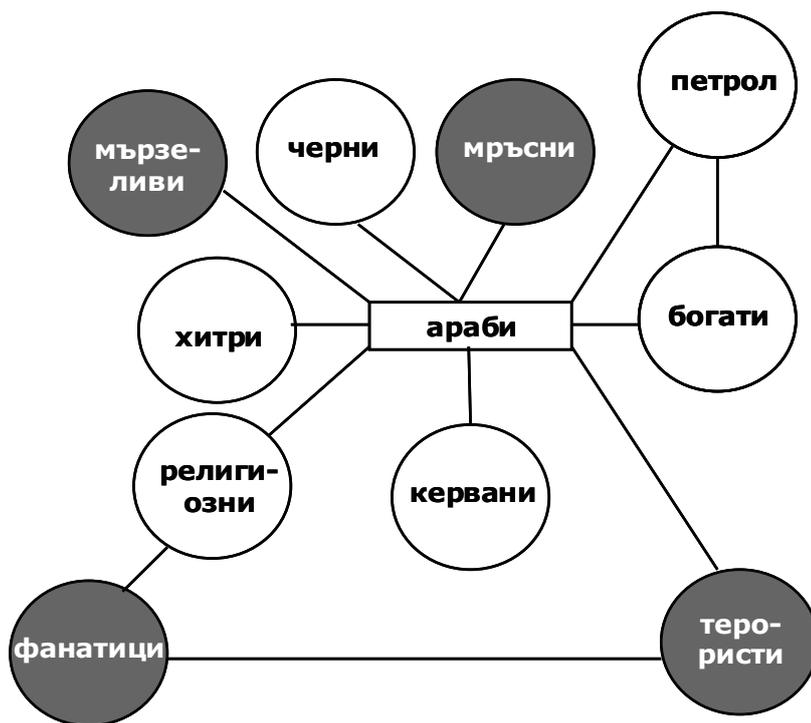
Подобно на случая с албанците и при англичаните се наблюдава допълнително подсилване на най-силно изразения негативен стереотип. По този начин, макар че негативните стереотипи са по-малко от позитивните, може да се очаква, че ще бъдат по-устойчиви, т.е. българите ще продължат да възприемат англичаните като „студени”.

Фиг. 48. Стереотипи за англичаните в България

Араби

Стереотипите за арабите се разгръщат в две основни направления (фиг. 49). Първото от тях е свързано с напрежението в Близкия изток. Те са мислени като „религиозни” (20.2%), „фанатици” (12.2%) и „терористи” (9%). От друга страната е начинът им на живот – „богати” (13.8%), свързан с основната суровина в региона – „петрол” (8.7%). Като културна специфика се открояват „керваните” (7.4%) с камили – образ, наслагван от приказките и вицовете. По отношение на физическите им характеристики се появяват два стереотипа – „черни” (10.3%) и „мръсни” (8.3%).

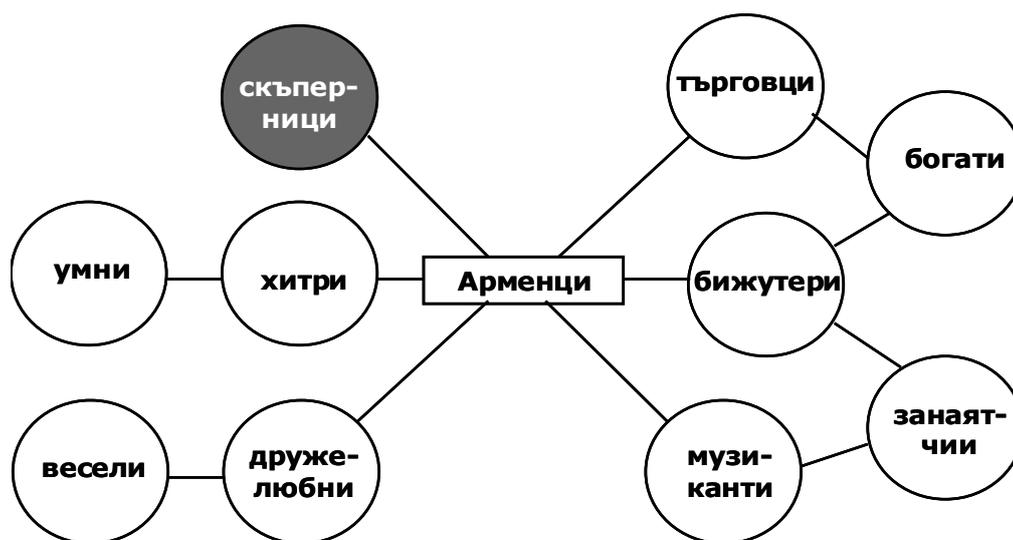

Фиг. 49. Стереотипи за арабите в България

Арменци

За разлика от представените до момента етнически групи по отношение на арменците се наблюдава значим дял на стереотипите, свързани с начина на живот (фиг. 50). Нещо повече, в това отношение се открояват три специфични професии: „търговци” (12.5%), „бижутери” (10.3%) и „музиканти” (4.6%), както и обобщаващото понятие „занаятчий” (5.2%). Водещите стереотипи за арменците са „хитри” (20.1%), „скъперници” (12.8%) и „дружелюбни” (12.5%).

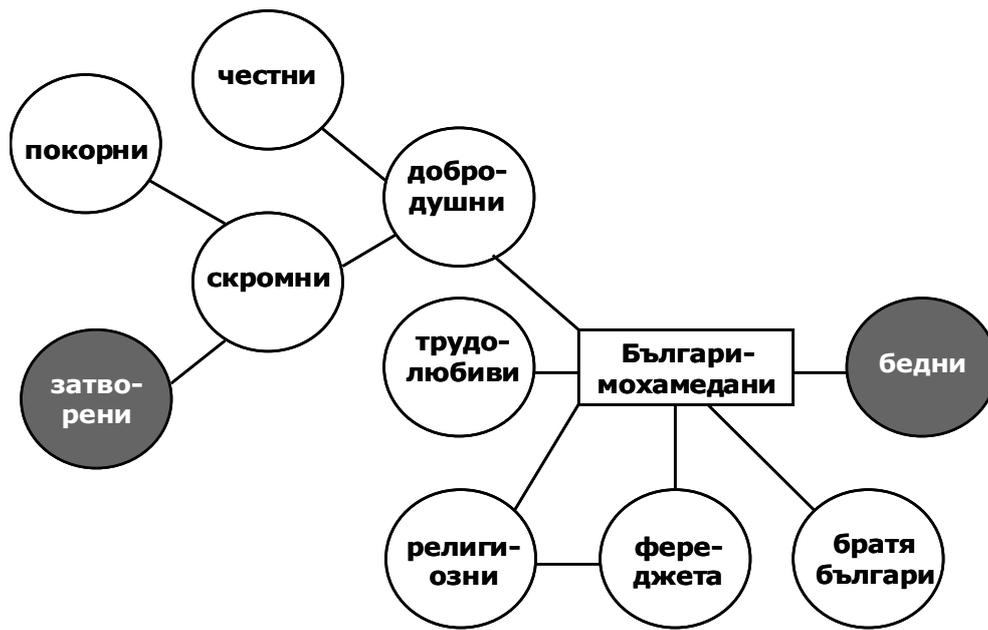
По отношение на тази етническа група се наблюдават няколко типологични групирания, което може да се приеме като белег за балансирано подсилване и устойчивост на няколко стереотипа: „хитри/умни”, „дружелюбни/весели”, „богати”, „занаятчий”.

Фиг. 50. Стереотипи за арменците в България

Българи мохамедани

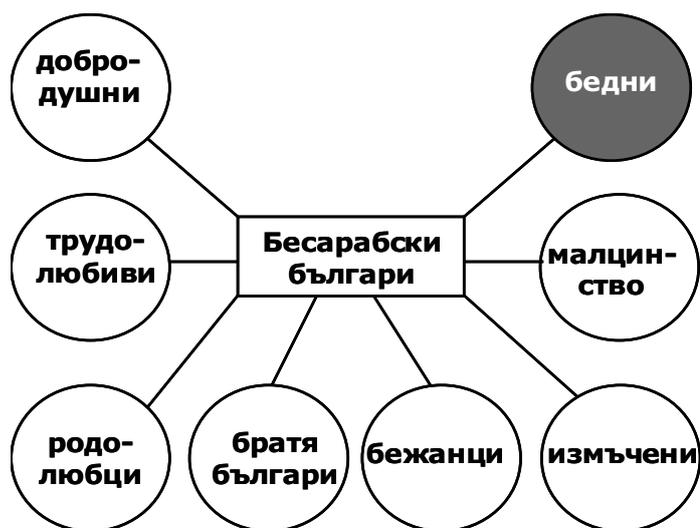
Вероятно защото един от стереотипите за българите мохамедани е „братя българи” (7.5%), то водещият стереотип – „трудолюбиви” (45.1%) съвпада с водещия стереотип при българите. При българите мохамедани обаче не се наблюдава противоречие в стереотипа. Той е изключително добре изразен и като сила, и като обхват. Други два стереотипа, които съвпадат със стереотипите за българите са „добродушни” (10.9%) и „бедни” (4.1%). Наблюдава се натрупване на цяла плеяда взаимосвързани личностни характеристики – „скромни” (7.9%), „честни” (5.3%), „покорни” (4.5%), „затворени” (4.9%). За разлика от българите при стереотипите за българите мохамедани се появяват и белезите на религиозното им различие. Те са възприемани като „религиозни” (7.9%) мюсюлмани и са посочени особености на облеклото им – „фереджета/шалвари” (4.9%).

Фиг. 51. Стереотипи за българите мохамедани в България

Бесарабски българи

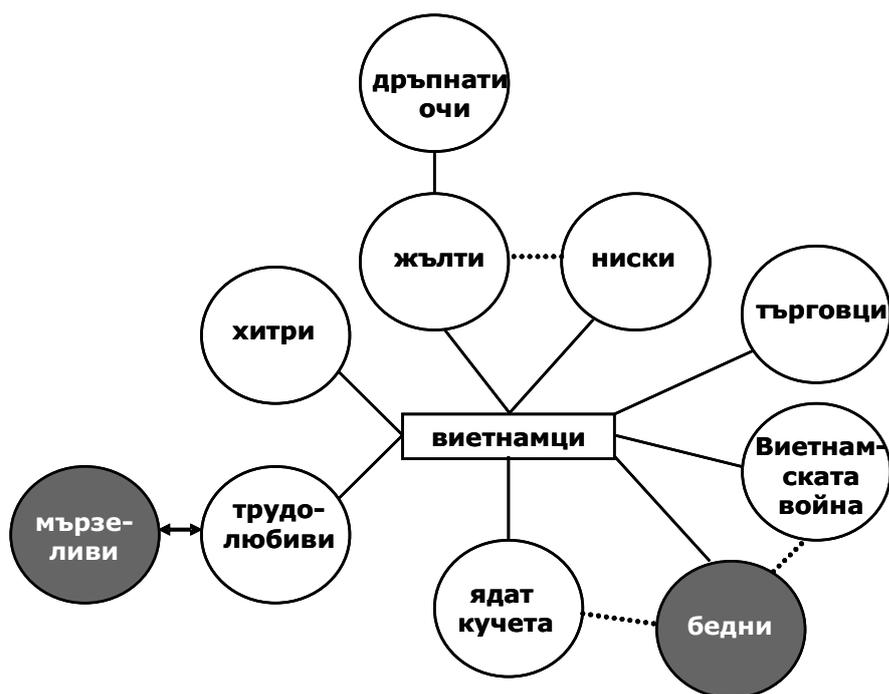
Подобно на българите мохамедани, бесарабските българи също са мислени като „братя българи” (28.5%). Вероятно по тази причина се наблюдават същите три стереотипа, приписвани на българите като цяло – „трудолюбиви” (29%), „добродушни” (12.4%) и „бедни” (6.5%). Останалите стереотипи за бесарабските българи са пряко свързани с емиграцията им в началото на XIX и статута им днес. За повечето етнически групи, включени в изследването, има голям брой асоциации, които за целите на анализа са редуцирани до първите 10. Не такъв е случаят с бесарабските българи. За тях има малко стереотипи и по-скоро слаби стереотипи. Не се наблюдава и съществено групиране, благодарение на което да се очаква устойчивост на някои от стереотипите. Казано с други думи, част от стереотипите за бесарабските българи съвпадат с автостереотипа на българите, но като цяло групата не е мислена в стереотипи.

Фиг. 52. Стереотипи за бесарабските българи в България

Виетнамци

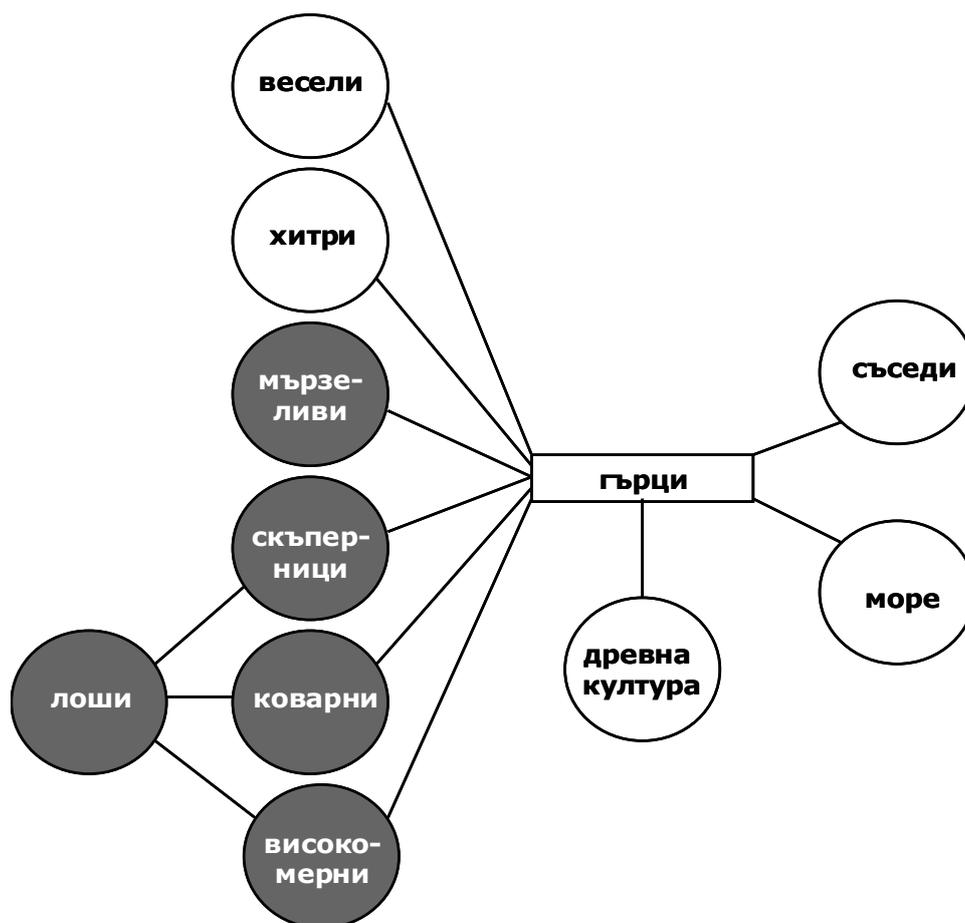
По отношение на виетнамците балансирано са представени и четирите типа стереотипи. Подобно на стереотипа за българите, се наблюдава противоречие в стереотипа „трудолюбиви“ (21.5%) – „мързеливи“ (8.6%). Може да се предположи, че има връзка между стереотипа „бедни“ и асоциациите „ядат кучета“ и „виетнамската война“, но подобна релация може да бъде и доста спорна. По същия начин вероятно има връзка между расовия стереотип „жълти“ и физическото описание „ниски“, доколкото то се наблюдава и по отношение на другите две етнически групи от Югоизточна Азия – китайци и японци. Трите най-силно изразени стереотипа за виетнамците са „трудолюбиви“ (21.5%), „жълти“ (18.2%) и „търговци“ (14.8%).

Фиг. 53. Стереотипи за виетнамците в България

Гърци

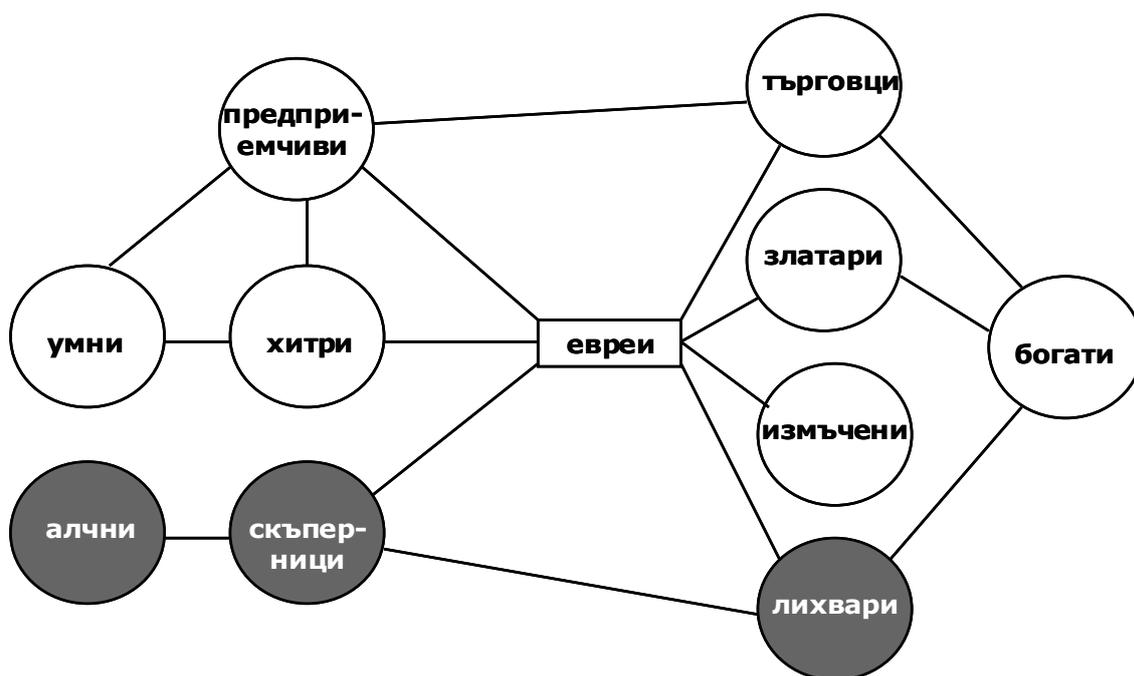
Основните стереотипи за гърците са, че са „хитри” (16.1%) и „коварни” (12.6%) представители на „древна култура” (8.5%). Като цяло гърците биват описвани най-вече посредством несвързани помежду си негативни личностни характеристики. Тяхното натрупване обаче води до появата на стереотипа, че гърците са „лоши” (6.1%), подсилен от присъствието на определенията „коварни”, „високомерни” (8.8%) и „скъперници” (7.6%). Поради натрупването на негативни характеристики стереотипът „хитри” по отношение на гърците сякаш има по-негативна конотация и може да се допусне връзка между него и стереотипите „лоши” и „коварни”. Доколкото същият стереотип по отношение на българите и арменците е позитивно натоварен и е свързан със стереотипа „умни”, не би било правомерно обаче „хитри” да е пряко свързан с „коварни” или „лоши” и затова тази възможност не е отразена на схемата.

Фиг. 54. Стереотипи за гърците в България

Евреи

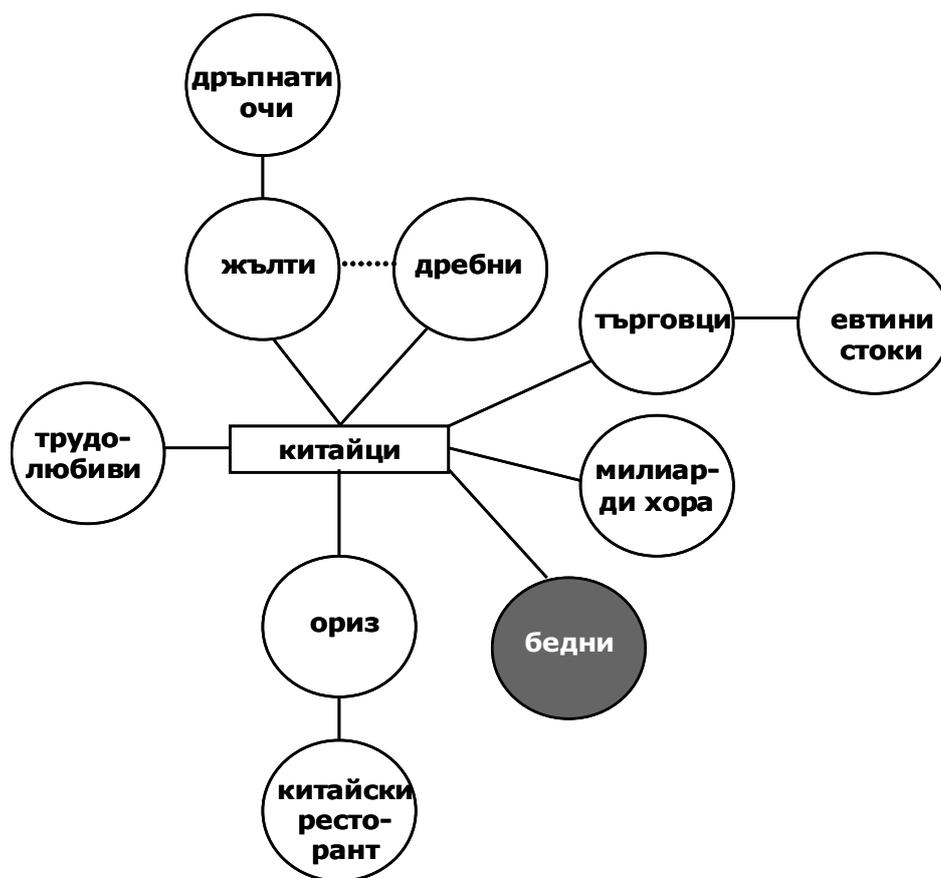
По отношение на евреите в България може да се говори за наличието на устойчив обобщен образ, основан на няколко силни стереотипа. Наблюдава се цяла верига от взаимосвързани стереотипи: „хитри”(23.3%) – „предприемчиви” (4.4%) – „търговци” (19.8%) – „златари” (6.1%) – „богати” (25.3%) – „лихвари” (5.8%) – „скъперници” (18%) – „алчни” (2.6%). Трите най-силно изразени стереотипа са „богати”, „хитри” и „търговци”. Единственият стереотип, който остава несвързан с други стереотипи, е описанието „измъчени”(6.4%), което може би се дължи на историческия спомен за съдбата на евреите по времето на холокоста.

Фиг. 55. Стереотипи за евреите в България

Китайци

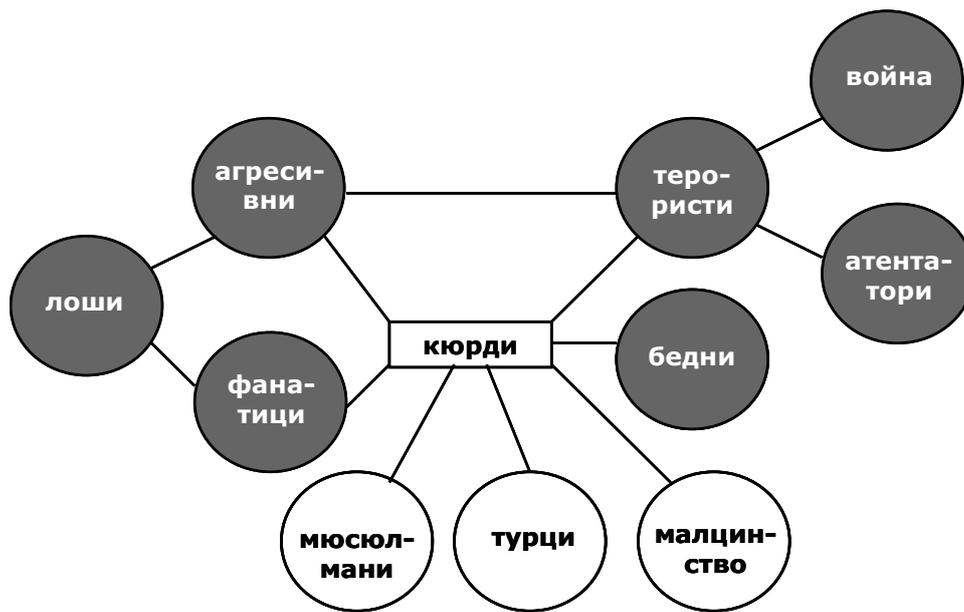
Има много сходства в структурата на обобщения образ на китайците с този на виетнамците. Наблюдава се почти пълно припокриване в расовите стереотипи. Китайците са „жълти“ (14.5%), с „дръпнати очи“ (5.2%), подобно на виетнамците, но не „ниски“, а „дребни“ (7.4%). Доколкото по-долу в изложението подобна връзка се наблюдава и по отношение на японците, може да се допусне, че съществува стереотип за наличието на връзката между „жълти“ и „дребни/ниски“, макар че подобна връзка не е естествена, т.е. както сред „белите“ има ниски и дребни, така и сред жълтите има високи и едри. Подобно на виетнамците и Китайците са считани за „трудолюбиви“ (28.4%), „търговци“ (15.5%) и „бедни“ (2.6%). В измерението на културните специфики и те са представени със своята кухня, но вместо „кучетата“ на виетнамците тук се открояват „оризът“ (5.8%) и „китайските ресторанти“ (3.9%). Най-силните стереотипи за китайците са „трудолюбиви“, „милиарди хора“ (27.7%) и „търговци“.

Фиг. 56. Стереотипи за китайците в България

Кюрди

Кюрдите са третата етническа група, за която се появява стереотипът, че са „терористи” (12.1%). За разлика от албанците и арабите обаче при кюрдите това е третият по сила стереотип след „война” (30.6%) и „турци” (14.5%). Като цяло по отношение на кюрдите преобладават негативните стереотипи, които взаимно допълнително се усилват чрез връзката помежду си – „война”, „терористи”, „атентатори” (9.2%), „агресивни” (6.4%). Натрупването на поредица от негативни стереотипи, подобно на ситуацията с гърците и албанците, води до формулирането на характеристиката „лоши” (6.9%).

Фиг. 57. Стереотипи за кюрдите в България

Македонци

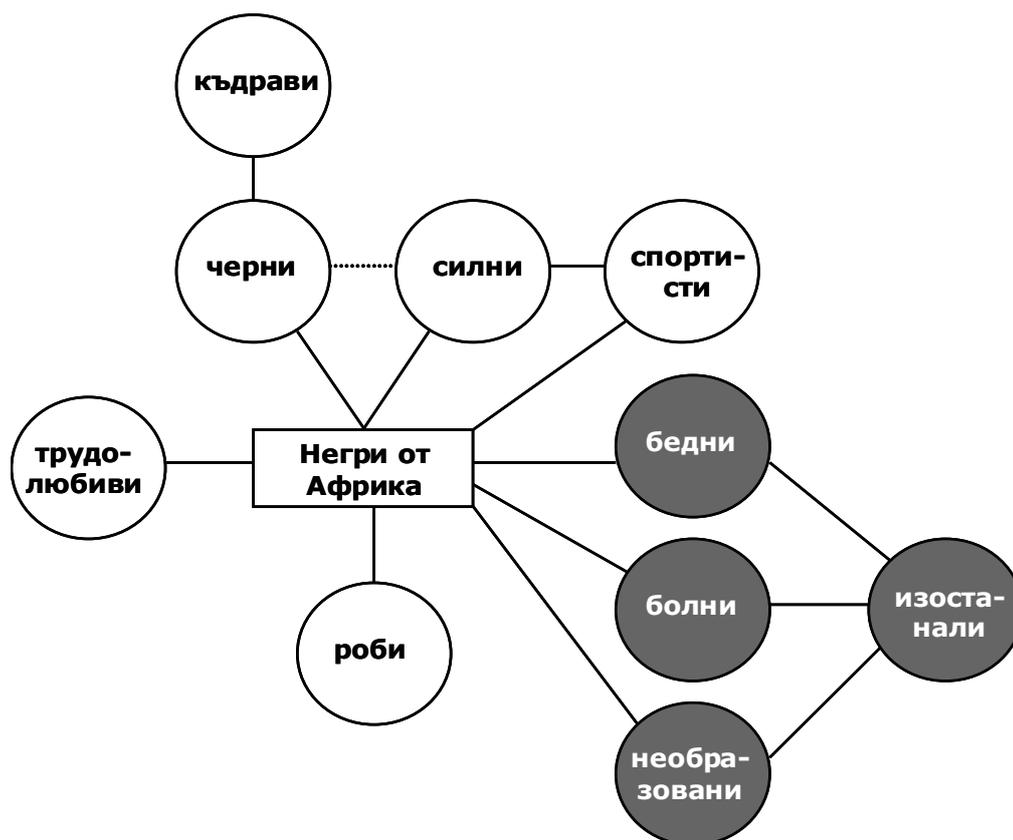
Водещият стереотип за македонците е, че са „българи” (44.1%). Подобно на бесарабските българи и по отношение на македонците се наблюдават изключително малко на брой стереотипи. За разлика от бесарабските българи и българите мохамедани обаче стереотипите за македонците не съвпадат с автостереотипа на българите. Вероятната причина за това е, че те все пак са „съседи” (15%) и нещо повече – „националисти” (14.1%). Преобладаващата част от стереотипите за македонците са позитивни, а известно усиление се наблюдава по оста „песни” (11.3%) – „емоционални” (9.4%) – „весели” (12.7%).

Фиг. 58. Стереотипи за македонците в България

Негри от Африка

В представата за негрите от Африка на първо място рязко изпъква тяхната основна расова черта – „черни” (48%). Вторият значим стереотип за тях е, че са „бедни” (25.8%), а третият - че са физически „силни” (10.9%). Макар че не е сред водещите стереотипи, представата, че негрите от Африка са „изостанали” (5%) допълнително се подсилва от стереотипите „бедни”, „болни” (7.2%) и „необразовани” (5.4%). По отношение на негрите от Африка се наблюдава илюзорна корелация между физическата черта „черни” с физическите черти „къдрави” и „силни”. Това е типичен пример за расов стереотип (подобен на стереотипа „жълти”–„дребни”, разгледан малко по-горе), който е възпроизведен и при другите две групи негри, представени в изследването.

Фиг. 59. Стереотипи за негрите от Африка, живеещи в България

Негри от Латинска Америка

Структурата на обобщения образ за негрите от Латинска Америка е изключително сходна с тази за негрите от Африка. Една от разликите е, че по отношение на тях изчезва представата за изостаналост, но е заменена с представата за девиантно поведение – „престъпници” (3.8%). След „черни” (40.5%) вторият по сила стереотип е, че са хора на изкуството – „артисти”²⁰ (21.1%). Третият основен стереотип, подобно на негрите от Африка, е, че са „бедни” (14.6%).

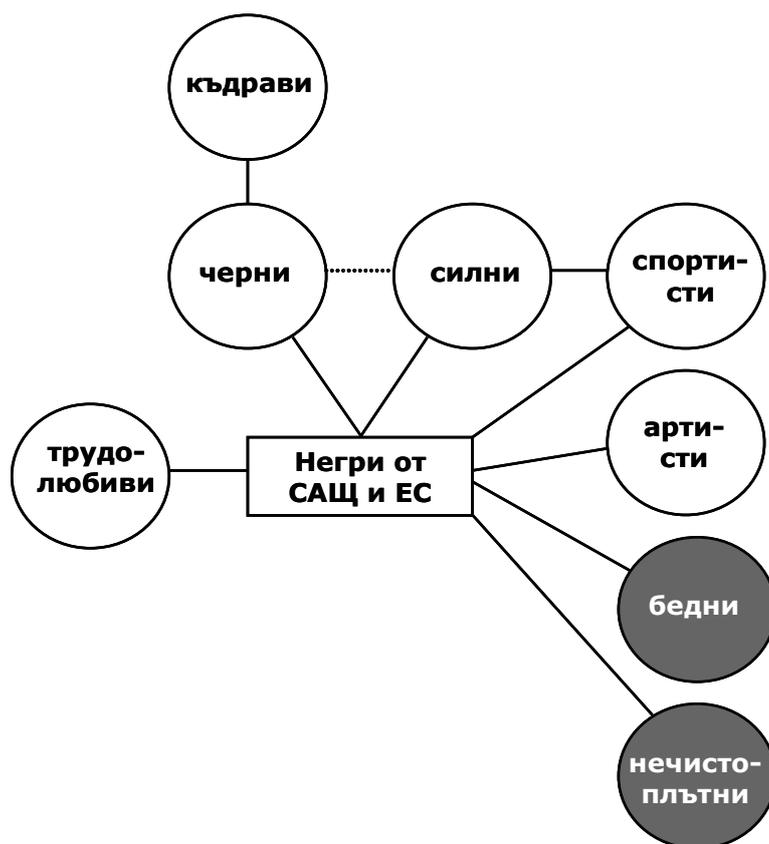
²⁰ С „артисти” в случая са прекодирани три понятия – танцьори, музиканти и актьори.

Фиг. 60. Стереотипи за негрите от Латинска Америка, живеещи в България

Негри от САЩ и ЕС

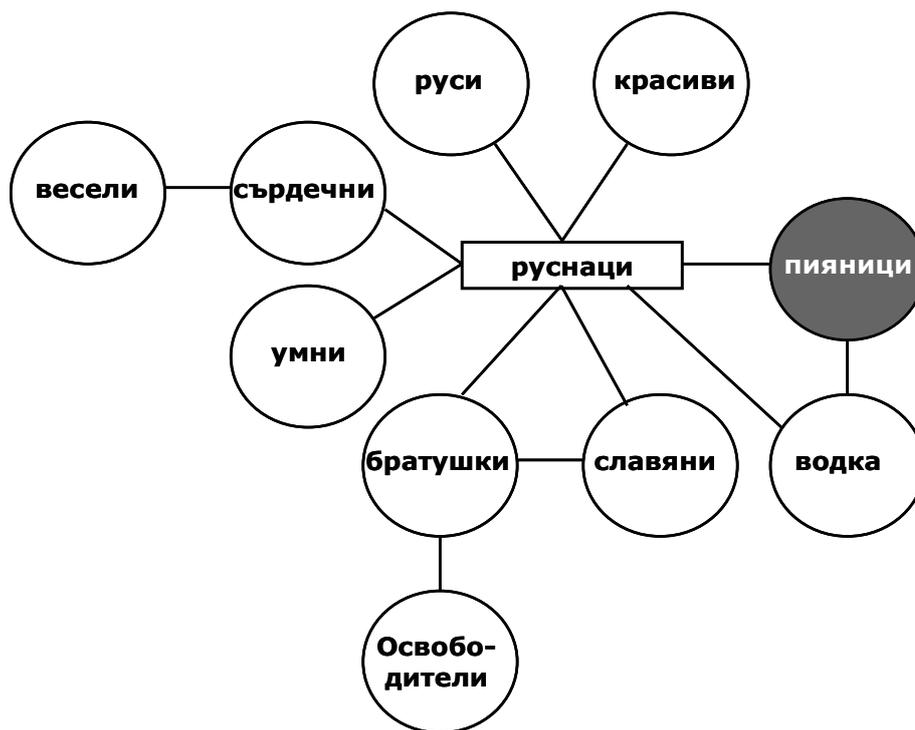
Структурата на обобщения образ за негрите от САЩ и ЕС също е сходна с тази за негрите от Латинска Америка и Африка. Значителната разлика е, че тук изчезва стереотипът „роби”, който се наблюдава по отношение на предходните две групи. Трите най-силни стереотипа за негрите от САЩ и ЕС са „черни” (52.4%), „артисти” (23.5%) и „силни” (17.5%).

Фиг. 61. Стереотипи за негрите от САЩ и ЕС, живеещи в България

Руснаци

Основните три стереотипа за руснаците са, че са „пияници” (25.9%), „братушки” (20.3%) и „сърдечни” (14%). И трите стереотипа са допълнително подсилени съответно от „водка” (12.7%), „весели” (6.9%) и „освободители” (3%). Любопитно е да се отбележи, че те са единствената група, по отношение на която се появява стереотипът „красиви” (4.6%) освен, разбира се, автостереотипа на българите.

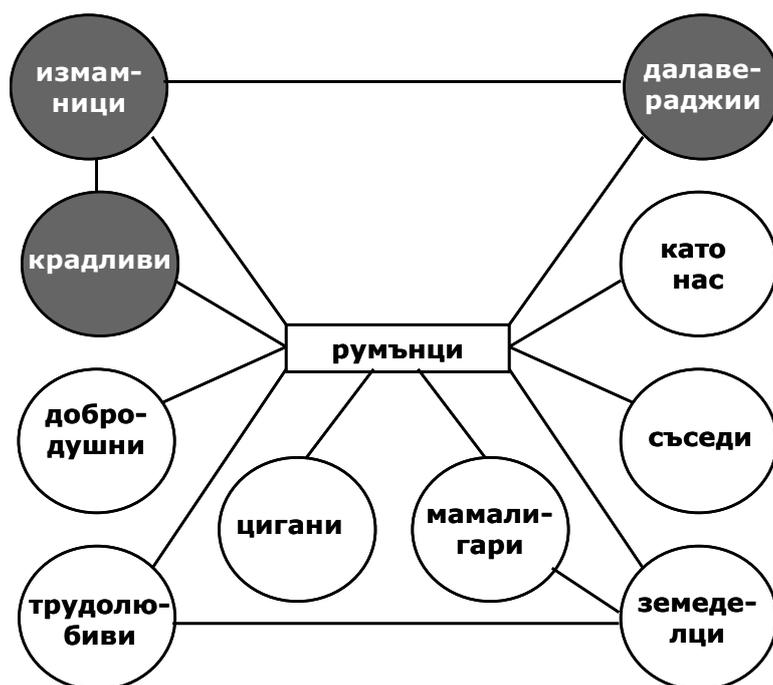

Фиг. 62. Стереотипи за руснаците в България

Румънци

Водещите стереотипи при румънците са „съседни“ (25.9%), „цигани“ (14.3%) и „крадливи“ (13.9%). Ако тези стереотипи биват съпоставени с разгледаните стереотипи за гърците и македонците, както и с представените малко по-долу стереотипи за сърбите и турците, може да се каже, че се наблюдава известно изкривяване в измерването на стереотипите. То се дължи на факта, че по отношение на въпросните пет групи анкетираните вероятно са изразили своите представи за гражданите на „съседните“ страни, отколкото за представителите на тези национални държави, живеещи в България. Единствено по отношение на румънците обаче се среща стереотипът, че тези съседи са „като нас“ (5.4%).

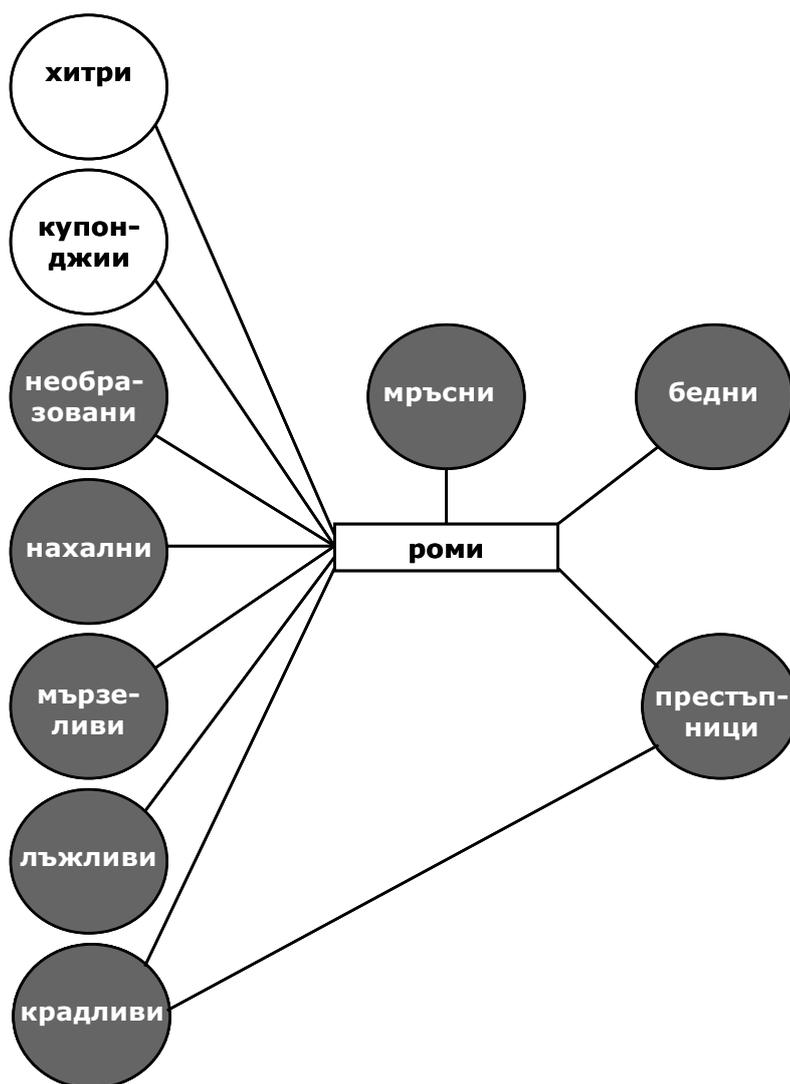
Стереотипът, че румънците са „крадливи“, допълнително се подсилва от другите два негативни стереотипа за тази етническа група – „измамници“ (6.6%) и „далавераджий“ (3.5%).

Фиг. 63. Стереотипи за румънците в България

Роми

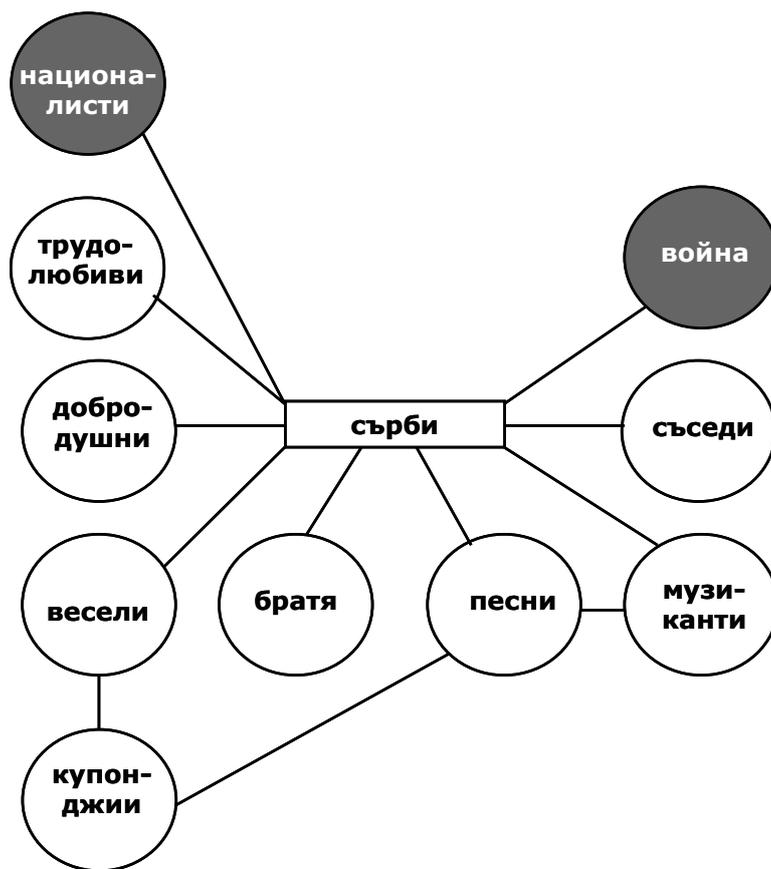
Именно стереотипът „крадливи” (46.3%) е водещият за ромската етническа група в България. Другите два основни стереотипа са „мързеливи” (23.4%) и „мръсни” (15.4%). Важно е да се отбележи, че ромите са групата, по отношение на която се наблюдават най-голям брой негативни стереотипи. Единственото позитивно нещо в това е, че голяма част от тях са слаби и несвързани помежду си, т.е. могат относително лесно да бъдат разрушени при една адекватна политика.

Фиг. 64. Стереотипи за ромите в България

Сърби

Структурата на обобщения стереотипизиран образ на сърбите до голяма степен прилича на тази на македонците. Точно като македонците и сърбите са „съседни“ (30%), „националисти“ (16.4%), „весели“ (15.4%) и „добродушни“ (5.4%). Подобно на македонците и сърбите биват свързвани с „песни“ (9.6%), като стереотипът се подсилва от представата, че са „музиканти“ (11.1%) и „купонджии“ (3.6%). Вероятно поради кризата в Косово, която оставя отражение в стереотипа за албанците, в стереотипа за сърбите се появява асоциацията „война“ (6.4%) – нещо, което отсъства от стереотипа за македонците.

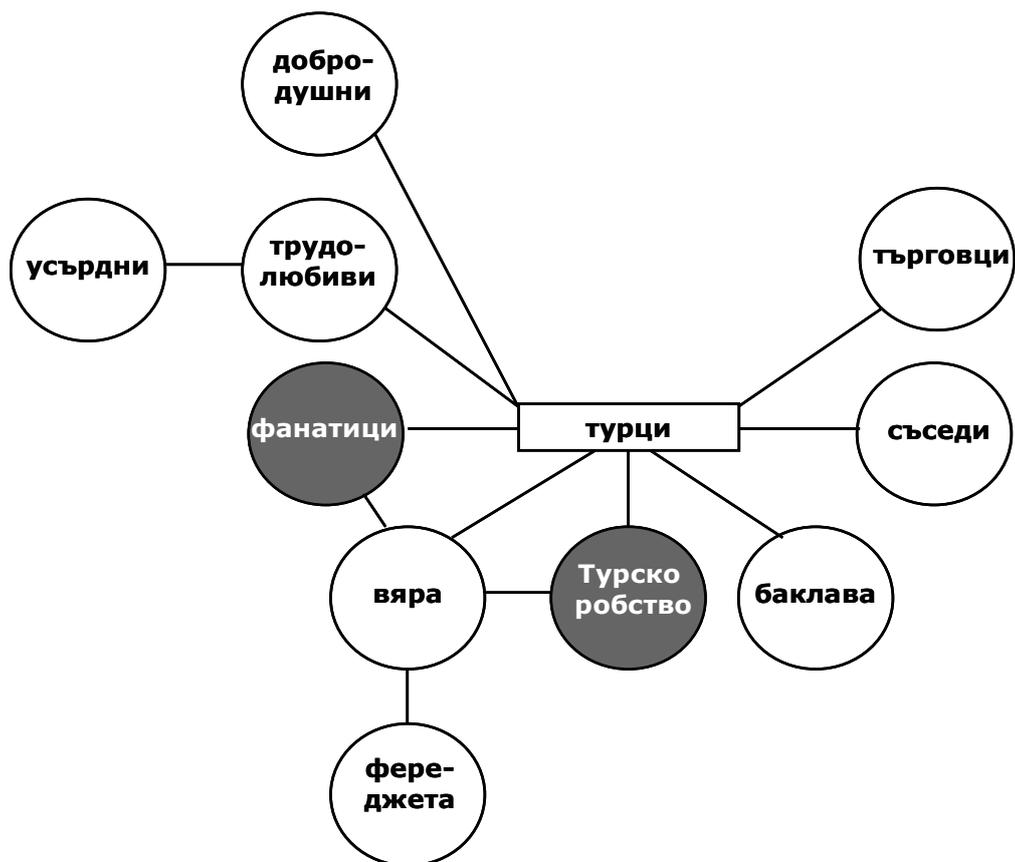

Фиг. 65. Стереотипи за сърбите в България

Турци

Стереотипите за турците са съсредоточени около различното им вероизповедание. Водещият стереотип за тях е „вяра” (24.8%), който е допълнително подсилен от стереотипите „турско робство”²¹ (15.1%), „фереджета” (8.7%) и фанатици (10.1%). Третият по сила стереотип е „трудолюбиви” (14.4%), подсилен от стереотипа „усърдни” (4%). Като цяло в стереотипа за турците се наблюдават рекомбинирани различни стереотипи, характерни за другите мюсюлмански групи в изследването (албанци, араби, помаци), но обобщеният образ не е сходен с никой от обобщените образи на другите групи.

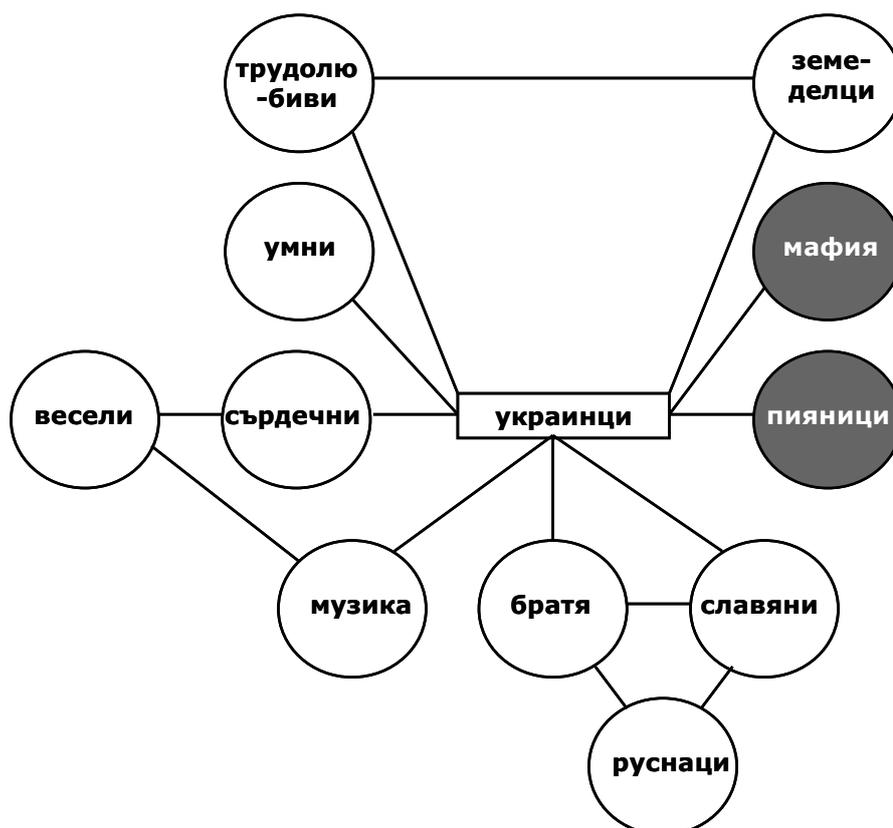
²¹ В това отношение връзката „турско робство” – „турска вяра” е силно вкоренена още от училищната скамейка с изучаването на народни песни като „Даваш ли, даваш, балканджи Йово”.

Фиг. 66. Стереотипи за турците в България

Украинци

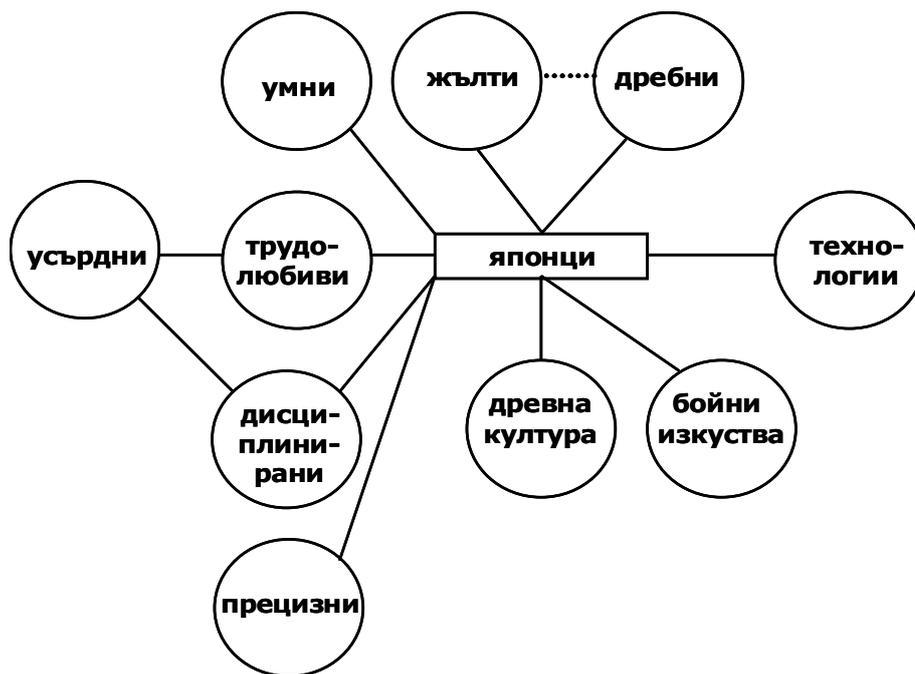
Стереотипите за украинците като цяло са слабо изразени. Водещият стереотип е, че украинците са „руснаци“ (22.4%). Това обяснява защо голяма част от стереотипите за украинците съвпадат с тези за руснаците – сърдечни (18.2%), славяни (14.5%), пияници (11.5%), братя (7.3%), весели (5.5%). Трябва да се отбележи, че като цяло стереотипите за украинците са слаби и вероятно лесно биха могли да бъдат променени с течение на времето.

Фиг. 67. Стереотипи за украинците в България

Японци

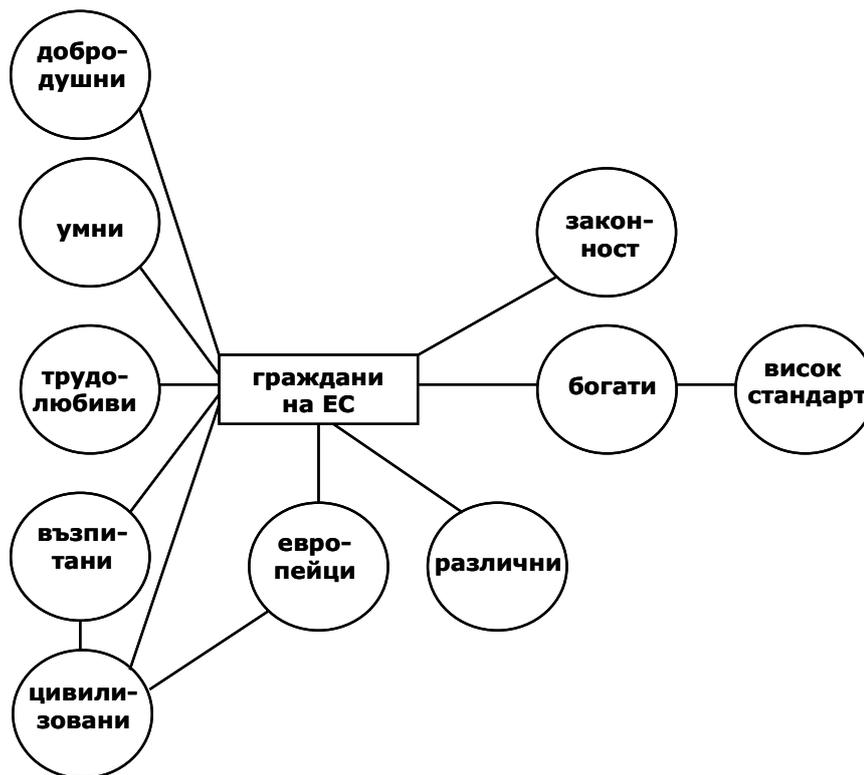
Японците са първата етническа група, по отношение на която не е регистриран нито един негативен стереотип. Основната представа за тях са високите „технологии” (31.8%), „трудололюбиви” са (19.8%) и са „умни” (15.5%). Стереотипът за трудолюбието, подобно на стереотипите за турците, е свързан с „усърдни” (9.2%), който от своя страна е свързан с „дисциплинирани” (6.3%). Подобно на виетнамците и китайците, японците са описвани в същите расови стереотипи – „жълти” (6.9%) и „дребни” (5.4%). За разлика от виетнамците и китайците обаче като културна специфика се откроява не традиционната кухня, а „бойните изкуства” (5.2%) и стереотипът, че Япония е страна с „древна култура” (7.7%).

Фиг. 68. Стереотипи за японците в България

Граждани на Европейския съюз

Освен японците абстрактната общност „граждани на ЕС“ е втората изследвана група, по отношение на която не се наблюдават негативни стереотипи. Водещите стереотипи за гражданите на ЕС са „възпитани“ (20.8%), „умни“ (16.8%) и „богати“ (16.2%). Възпитани допълнително се подсилва от стереотипа „цивилизовани“ (5.6%), а богати – от „висок стандарт на живот“ (9.6%).

Фиг. 69. Стереотипи за гражданите на Европейския съюз, живеещи в България

Използването на асоциативен въпрос с отворени отговори се доближава максимално до първоначалното разбиране за стереотипите като „портрети”, които „възникват спонтанно в човешкото съзнание” (Lippmann, 1921). Избраният подход разкрива значителен брой уникални стереотипи за повечето от изследваните групи. Въпреки това се откроява един малък недостатък. Както бе посочено във въведението, липсата на информация насърчава категоризирането на непознатите индивиди по сходен начин (Tajfel, 1969). Нещо повече, нашето изследване откри факта, че не само непознатите индивиди, но и непознатите групи като цяло биват категоризирани по сходен начин. Какво означава това? Означава, че понятия като „трудолюбиви” и „мързеливи”, „бедни” и „богати”, „хитри”, „добродушни” и „весели” биват приписвани на твърде голям брой етнически и национални групи, за да можем просто така да кажем, че са характерни и специфични за някоя група.

За да преодолеем този недостатък, можем да приложим водещия принцип на *метода на диагностичната пропорция*, описан в началото на настоящата глава,

без да прилагаме самия метод, който би изисквал изчерпателен списък с характеристики. Изчислявайки средната стойност на относителните дялове, ние на практика получаваме процент, който можем да кажем, че е характерен за хората като цяло. За разлика от представените по-горе данни, основани на силата на стереотипа, в този случай като че ли е по-добре да се използват данните за обхвата на стереотипите – за да се осигури съпоставимост на данните за отделните етнически групи. Този подход дава възможност отделни етнически групи изрично да изпъкнат като носители на дадени приписвани им характеристики. Така се получават следните резултати:

- **трудолюбиви** – посочен при 17 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 3.5%. Най-характерен за: българи мохамедани (10.5%), българи (9.7%), китайци (7.7%) и японци (6%);
- **хитри** – посочен при 12 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 2.3%. Най-характерен за: евреи (7%), арменци (5.8%) и гърци (4.8%);
- **добродушни** - посочен при 12 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 2%. Най-характерен за: руснаци (4.8%) българи (3.9%) и българи мохамедани (2.5%);
- **бедни** – посочен при 11 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 1.9%. Най-характерен за: негри от Африка (5%), роми (2.9%) и българи (2.6%);
- **весели** - посочен при 9 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 2%. Най-характерен за: сърби (3.8%) и арменци (3.3%);
- **богати** - посочен при 8 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 2.8%. Най-характерен за: евреи (7.6%);
- **търговци** - посочен при 8 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 2.7%. Най-характерен за: евреи (5.9%) и китайци (4.2%);
- **мързеливи** - посочен при 7 от 24 групи. Средна стойност на относителните дялове – 2.8%. Най-характерен за: роми (8.7%).

Доколкото останалите стереотипи са характерни за една до четири групи, не е необходимо да ги обобщаваме изрично. Може просто да се припомни, че подробни резултати от тази част на изследването са представени в Приложение 10.

ЗА МИТОВЕТЕ И НЕДОСТАТЪЦИТЕ (ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ)

Изследването на социалните дистанции и етническите стереотипи имаше за цел да провери доколко толерантността към етническите малцинства в страната съществува или това е мит, наричан с гръмкото име „български етнически модел”. Анализът на емпиричните данни позволява да перифразираме Бай Ганьо и да кажем: *„Толерантни сме, ама не съвсем дотам.”* Изследването показва, че в България съществуват силно вкоренени расови и религиозни стереотипи, които са причина за поддържането на значими пространствени, трудови и образователни дистанции към голяма част от етническите малцинства и потенциалните имигрантски общности.

Освен уникалните стереотипи, които съществуват по отношение на всяко едно от изследваните малцинства, получените данни позволяват да се открие и съществуването на специфични макростереотипи. Под понятието *макростереотип* следва да се разбира такава обобщена представа, която засяга не реална социална група, а илюзорен голям агрегат от няколко социални групи. В социалните и хуманитарните науки в България е изключително модно убеждението, че от края на миналия век големите разкази (т.е. идеологиите) се разпадат и се появява своеобразна чувствителност към различието и многообразието (Лиотар, 1996). Макростереотипите обаче са видимият ефект от все още съществуващите национални метаразкази.

Митът за славянското братство

През юни 1867 в Москва Иван Аксаков организира Международен славянски събор, където се формира идеята за славянското братство и се поставят основите на

българското опълчение и руската военна кампания срещу Османската империя през 1877-1878 г. Поради силната обвързаност на България със СССР в периода 1946-1989 г. този мит е част от официалната държавна политика и се оказва дълбоко вкоренен в обществените представи. Веднага прави впечатление, че всички етнически групи, включени в изследването, които говорят някой от славянските езици, биват квалифицирани и като „славяни”, и като „братя” – т.е. митът за славянското братство веднага изпъква. Освен „братя” „весели” е другата обща характеристика за руснаци, украинци, сърби и македонци. Съществуването на този мит е добро обяснение за малките социални дистанции към тези групи.

Митът за трудолюбивите бедняци

За разлика от протестантската етика в англосаксонските страни, където като белег за преданата служба на Бога се приемат професионалното израстване и повишаването на социалния статус (Вебер, 1993), то традиционно православието въздига в култ *безсребрениците* – т.е. хората, които са се отдали на своето призвание безплатно. Разпространената употреба на фразата „*по-скоро камила ще мине през иглено ухо, отколкото богат да влезе в рая*” (Мат. 19:24) в традиционната българска култура е красноречив пример за това. Вероятно така се е формирал митът за трудолюбивите, но бедни етноси, който също ясно се откроява от изследването. Присъствието на двойката стереотипи „бедни” и „трудолюбиви” е характерно за етносите, припознавани като „нас” – българи, бесарабски българи, българи мохамедани; но също така и за трите групи негри, както и за китайците и вьетнамците. По отношение на трудовите дистанции е любопитно да се отбележи, че както към китайците и вьетнамците, така и към негрите се наблюдават изключително големи социални дистанции. Казано иначе, „трудолюбието” не е достатъчно, за да си съгласен да работиш заедно с някого, независимо дали ти или той ще бъде в подчинена позиция.

Митът за расовите разлики

Не е необходимо да се връщаме към интерпретациите за подчинеността на Ноевия син Хам (черните африканци) на брат си Яфет (индоевропейците) или към научните трудове от времето на Третия райх, за да разпознаем белезите на расизма. Факт е обаче, че съгласно обществените нагласи негрите са най-нежеланите брачни партньори, най-нежеланите началници и най-нежеланите съученици на нашите деца. Факт е, че за японците не съществува нито един негативен стереотип, но въпреки това пространствените и образователните дистанции към тях са големи. Факт е, че гражданите на ЕС (за които се предполага, че са бели) са най-добре приетата група, но същевременно негрите от ЕС и САЩ са на дъното на социалния престиж. Факт е, че белите бежанци от Латинска Америка много по-лесно ще намерят подслон, отколкото черните бежанци от Латинска Америка, ако оставим това на обществените нагласи.

Митът за ислямския тероризъм

Може да се каже, че тероризмът в съвременната му глобално организирана форма се ражда с разгара на “студената война”. Приблизително по едно и също време СССР подкрепя действията на Организацията за освобождение на Палестина и националноосвободителните армии в Боливия и Колумбия, докато САЩ подкрепят дейността на “контрите” в Никарагуа и Централна Америка като цяло, както и на муджахидините в Афганистан. Преди 11 септември 2001 г. новинарските емисии обикновено отразяваха действията на Ирландската републиканска армия в Белфаст, атентатите на ЕТА в Испания или тези на японската секта “Аум” срещу императорското семейство. През последните няколко години обаче фокусът изцяло бе изместен от международния аспект на тероризма към проявите на „Ал Кайда” и „Хизбула” – предимно срещу Израел, САЩ и Великобритания. Това фокусиране върху терористичните прояви на ислямистки организации води до поддържането на макростереотипа за ислямския тероризъм и дори до появата на понятия като *ислямофашизъм*.

Митът за ислямския тероризъм също намира пряко отражение в стереотипите за етническите групи. И трите нови за България етнически малцинства, които идват от райони с преобладаващо мюсюлманско население – албанци, араби и кюрди, – биват квалифицирани като „терористи”. И при трите групи стереотипът „терористи” е подсилен от стереотипи като [религиозни] „фанатици”, „войнствени” или „агресивни”. Това е един чудесен пример за религиозно стереотипизиране, доколкото трудовите имигранти и бежанците са именно онези, които в най-голяма степен са готови да се откажат от част от своите културни специфики и да приемат културните специфики на страната, в която търсят подслон. Нещо повече, значителна част от албанците, които живеят в България, са християни или атеисти. Християни са и значителна част от арабите, дошли от Сирия и Ливан. Казано с други думи, не само че е неправомерно да се поставя знак за равенство между тероризма и исляма, но и стереотипът, че албанците и арабите, живеещи в България, са мюсюлмани, е същностно неверен. Положителен аспект на макростереотипа за ислямския тероризъм е фактът, че анкетираните лица не го свързват с двете големи мюсюлмански общности в страната – турците и българите мохамедани.

Устойчивост и промяна на стереотипите

Ако съпоставим резултатите от настоящото изследване с наличните данни от предходни изследвания (Томова, 1992; Petkova&Todorov, 2002), цитирани в първа глава, можем ясно да проследим устойчивостта на някои стереотипи, но и промяната в обобщения образ на отделните етнически малцинства.

- **Турци** – водещият преди стереотип за турците като „религиозни фанатици” се е запазил, но значително е загубил своята сила. Негативните стереотипи „отмъстителни” и „жестоки” са изчезнали и са заменени от стереотипите „трудолюбиви” и „търговци”. Казано с други думи, в България се наблюдава положителна промяна и „изчистване” на образа на турците от негативните стереотипи.

- **Роми** – за разлика от стереотипите за турците тези за ромите показват устойчивост. Стереотипите, че ромите са „крадливи” и „мръсни”, запазват водещата си позиция, а стереотипът „невежи” се появява като „необразовани”.
- **Арменци** – регистрираните в това изследване стереотипи за арменците се различават от стереотипите, регистрирани в началото на прехода. Ако тогава арменците са смятани за „възприемчиви”, „културни”, „дейни” и „кротки”, то днес те са считани за „хитри”, „скъперници”, „дружелюбни”, „търговци” и „весели”.
- **Еврейте** – водещият стереотип, че евреите са „богати”, се запазва. Може да се каже, че стереотипите, че са „интелигентни” и „съобразителни” също се възпроизвеждат посредством двете взаимосвързани категории „умни” и „хитри”. Стереотипът „дейни” се появява като „предприемчиви”. Новият момент в настоящото изследване е стереотипът, че евреите са „скъперници”.
- **Албанците** – от стереотипите за албанците несъмнено се е запазил стереотипът, че са „отмъстителни”. Може също така да се предположи, че регистрираният преди стереотип „зли” е сходен със сега регистрирания стереотип „лоши”, а разликата се дължи на процеса на прекодиране. Всички останали стереотипи за албанците са нови и са пряко свързани с военните действия в Косово.
- **Българите** – в автостереотипа за българите също се наблюдават съществени промени, като за разлика от преди на преден план сега изпъкват множество позитивни характеристики – трудолюбиви, гостоприемни, добродушни, умни. Водещият преди стереотип – „завистливи”, се запазва, но е по-слабо изразен от изброените по-горе.

Зад маската на толерантността

Изследването на предразсъдъците, мислени като социални дистанции, показва, че в България съществуват значими расови, религиозни и етнически предразсъдъци по отношение на някои групи, но и че има други групи, които са приети безрезервно. Предишните изследвания на социалните дистанции в България обикновено открояват ромите като пример за най-изключената и стигматизирана малцинствена група в страната. Настоящият анализ показва, че в България има

други етнически групи, които са обект на много повече предразсъдъци и от тази гледна точка тяхната интеграция би била много по-проблемна, отколкото интеграцията на ромите. Съгласно отношението към тях етническите групи в страната могат да бъдат класифицирани в пет групи, както следва:

1) Най-добре приети – гражданите на ЕС (принадлежащи към бялата раса), англичаните и руснаците. Всички те са добре позиционирани върху всяка от трите скали – пространствена, трудова и образователна.

2) Добре приети – а) *православните славянски групи* – бесарабски българи, македонци, сърби и украинци. Добре са приети като брачни партньори и колеги, с които да се работи рамо до рамо, но не са добре приемани като началници и като граждани на България; б) *традиционни малцинства* – българи мохамедани, турци, арменци, евреи и румънци – не са добре приемани като брачни партньори, но са харесвани като колеги, съседи и жители на България.

3) Недобре приети – китайци и роми. Ромите са най-зле приетото от всички традиционно живеещи в България малцинства. Същевременно те са по-добре приети от повечето нови имигрантски общности. Социалните дистанции по отношение на китайците са сходни с тези към ромите – винаги в долната част на скалата, но никога на дъното.

4) Най-неприети – а) *негри* – всички групи с африкански произход независимо от тяхното гражданство са ситуирани винаги на дъното на социалните скали; б) *мюсюлманските имигрантски общности* – араби, албанци, кюрди; в) *виетнамците*. Виетнамците и мюсюлманските общности са малко по-добре приети, отколкото негрите, но това все още ни им позволява да се изкачат в по-горната група, макар че при арабите и виетнамците съществува подобен потенциал.

5) Амбивалентно приети – японците. Те са изключително добре приети върху скалата за трудовите дистанции – подобно на гражданите на ЕС, англичаните и руснаците. Добре са приети на скалата на образователните дистанции – подобно на традиционните за страната общности. Не са добре приемани като брачни партньори – подобно на китайците и ромите.

В заключение ще си позволя да се върна към цитата на Бекерле, използван за мото на настоящата книга: *„Израсъл заедно с арменци, гърци и цигани, българинът не намира у евреите никакви недостатъци...”* Шестдесет и пет години по-късно нещата са се променили. Българите днес на всички намират недостатъци – дори на самите себе си.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вебер, М. 1993.** *Протестантската етика и духът на капитализма*. София: Хермес-7
- Денков, Д. 2005.** *Ромските училища в България*. София: Институт „Отворено общество”
- Коен, Д. (съст.). 1995.** *Оцеляването. Сборник с документи. 1940-1944*. София: Шалом
- Коен, Е. 2005.** Има ли „обратен расизъм” в България? *Обектив*. No. 126 (11/2005), стр. 12-13
- Кънев, К.; Е. Коен, Д. Симеонова. 2005.** *Пет години по-късно. Неправителствените проекти за десегрегация на ромското образование в България*. София: БХК
- Лиотар, Ж.-Ф. 1996.** *Постмодерната ситуация*. София: Наука и изкуство
- Иванов, М.; И. Томова. 1994.** „Етнически групи и междуетнически отношения в България”. В: *Аспекти на етнокултурната ситуация в България* (преработено и допълнено издание). Ред. Л. Александриева. София: АКСЕС, стр. 21-32
- Митев, П.-Е. 1995.** „Връзки на съвместимост и несъвместимост в ежедневието между християни и мюсюлмани в България”. В: *Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България*. Съст. А. Желязкова. София: МЦИМКВ, стр. 165-197
- Митев, П.-Е. 2005.** *Българският етнически модел и българските парадокси – доклад от кръгла маса*: София, хотел Radisson, 26 януари 2005, достъпен URL: http://www.ih-institute.org/RT_26.01.05.htm, консултиран: 25.06.2007
- Пампоров, А. 2004.** Конструирани и граници на ромската идентичност. *Списание на БАН*, №6/2004, стр. 65-69
- Пампоров, А. 2007.** „Етническите дистанции в България през 2007 г.” В: *Младите хора в европейска България* (съст. П.-Е. Митев, Т. Коцева, Г. Михова), ЦИН-БАН, стр. 266-285
- Пампоров, А. 2008.** Нещо старо, нещо ново, нещо за съседите – българският етнически модел през призмата на социалните дистанции. В: *Състояние на обществото* (съст. Г. Стойчев). София: Институт „Отворено общество”, стр. 96-111
- Томова, И. 1992.** „Етнически стереотипи и предрасъдъци у българите”. В: *Аспекти на етнокултурната ситуация в България*. Съст. В. Русанов. София: ЦИД, стр. 77-96
- Томова, И. 2000.** „Отношение към ромите в България”. В: *Аспекти на етнокултурната ситуация. Осем години по-късно*. АКСЕС/„Отворено общество”, стр. 281-318
- Томова, И.&Я. Янакиев. 2002.** Етническите отношения в армията. София: IMIR
- Янакиев, Я. 2003.** Приложение на европейските практики за социална интеграция на етническите и културните малцинства в Българската армия. София: Юруков
- Allport, G. W. 1954.** *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley
- Bogardus, E. 1925a.** Social Distance and Its Origins. *Journal of Applied Sociology*. Vol. 9 (1925), No. 0, pp. 216-226
- Bogardus, E. 1925b.** Measuring Social Distances. *Journal of Applied Sociology*. Vol. 9 (1925), No. 1, pp. 299-309
- Bogardus, E. 1933.** A Social Distance Scale. *Sociology and Social Research*. Vol. 17 (1933): 265-271.
- Bogardus, E. 1959.** *Social Distance*. Los Angeles: Antioch Press.
- Brigham, J. 1971.** Ethnic stereotypes. *Psychological bulletin*. Vol. 76, pp. 15-38
- Dodd, S.&J. Nehnevajsa. 1954.** Physical Dimensions of Social Distance. *Sociology and Social Research*. Vol. 38 (May-June 1954): 287-292 (по: Ethington 1997)
- Ehrlich, H. 1964.** Instrument Error and the Study of Prejudice. *Social Forces*. Vol. 43, No. 2 (Dec. 1964), pp. 197-206
- Ehrlich, H.&J. Rinehart. 1965.** A Brief Report on the Methodology of Stereotype Research. *Social Forces*. Vol. 43, No. 4 (May 1965), pp. 564-575
- Ethington, Ph. 1997.** The Intellectual Construction of „Social Distance”: Toward a Recovery of Georg Simmel’s Social Geometry, *Cybergeo*, Epistemology, History, Teaching, Article 30, put

online on 16 September 1997, modified on 26 February 2007.
URL: <http://www.cybergeo.eu/index227.html>. Consulted on 21 June 2007.

Katz, D.&Braly, K. W. 1933. Racial stereotypes of one-hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, no.28/1933, pp. 280-290

Lee M. Y., S. G. Sapp&M. C. Ray. 1996. The reverse social distance scale. *The Journal of social psychology*. Feb 1996; No. 136(1):17-24

Lippmann, W. 1921. *Public Opinion*. Long Island: Wading River. The Project Gutenberg EBook of Public Opinion, by Walter Lippmann. Release Date: September, 2004 [EBook #6456]

Madon, S.; M. Guyll, K. Aboufadel, E. Montiel, A. Smith, P. Palumbo, L. Jussim. 2001. Ethnic and National Stereotypes: The Princeton Trilogy Revisited and Revised. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Vol. 27, No. 8, pp. 996-1010

McCauley, C.&C. Stitt. 1978. An individual and quantitative measure of stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 36, pp. 929-940

Merton, R. K. 1995. The Thomas Theorem and The Matthew Effect? *Social Forces*, 74(2) [December 1995], pp. 379-424

Pamporov, A. 2008. Patterns of family formation: Marriage and fertility timing in Bulgaria at the turn of the twenty-first century - A case-study of Sofia. *The History of the Family Journal*. Vol. 13 (2008), pp. 210-221

Park, R. E. 1924. The Concept of Social Distance As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations. *Journal of Applied Sociology*. Vol. 8 (1924), pp. 339-344

Petkova, K.&V. Todorov 2002. Bulgarian national stereotypes and national identity. *Sociological problems*. Special issue XXXIV/2002, pp. 115-128

Randall, N. H.&S. Delbridge. 2005. Perceptions of Social Distance in an Ethnically Fluid Community. *Sociological Spectrum*. Vol. 25, Issue 1, 2005, pp. 103-122

Stephan, W., V. Ageyev, C. Stephan, M. Abalakina, T. Stefanenko, L. Coates-Shrider. 1993. Measuring Stereotypes: Comparison of methods using Russian and American samples. *Social Psychology Quarterly*. Vol. 56, No.1 (Mart 1993), pp. 54-64

Tajfel, H. 1969. Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Social Issues*, 25(4/1969): 79-97

Topalova, V. 2002. Social representations of Gypsies in Europe: East-West comparison. *Sociological problems*. Special issue XXXIV/2002, pp. 129-139

Wirth, L. 1927. *The Ghetto*. The American Journal of Sociology. Vol. 33, No. 1, pp. 51-71

Приложение 1. Социални дистанции към 15 етнически и национални групи, живеещи в България, към февруари 2008

	Децата ви или вие да сключите брак	Да гостуват в дома ви	Да живеят непосредствено до дома ви	Да живеят във вашия квартал	Да живеят във вашето селище	Да живеят във вашия регион	Да живеят в България
Албанци	11.8%	25.6%	27.3%	30.6%	33.9%	35.6%	52.0%
Араби	12.3%	27.2%	29.3%	32.9%	35.9%	37.8%	54.6%
Арменци	24.0%	41.6%	42.6%	46.1%	48.9%	51.4%	70.7%
Българи	78.3%	81.5%	80.5%	81.0%	80.9%	81.5%	87.2%
Българи мохамедани	23.5%	41.5%	42.8%	47.6%	50.3%	53.1%	67.3%
Виетнамци	9.0%	20.5%	21.0%	25.2%	27.1%	29.3%	45.1%
Гърци	24.1%	39.9%	38.0%	41.6%	44.1%	47.2%	64.5%
Евреи	19.0%	33.3%	34.2%	37.4%	40.4%	43.5%	61.2%
Китайци	13.0%	26.8%	28.1%	31.3%	34.2%	37.1%	54.4%
Македонци	26.6%	40.3%	40.3%	43.8%	46.3%	49.1%	67.7%
Роми	15.1%	26.4%	28.3%	31.8%	35.0%	37.9%	55.3%
Румънци	18.8%	33.4%	33.0%	36.6%	38.9%	42.7%	61.5%
Руснаци и украинци	29.5%	46.7%	45.4%	48.6%	50.2%	52.8%	70.9%
Сърби	25.3%	40.0%	37.8%	41.1%	43.6%	47.7%	65.5%
Турци	22.9%	38.6%	40.7%	44.6%	47.4%	49.8%	64.5%

Източник: Open Bus 1, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 2. Пространствени дистанции към 24 етнически и национални групи, живеещи в България, към юни 2008

	Децата ви или вие да сключите брак	Да гостуват в дома ви	Да живеят непосредствено до дома ви	Да живеят във вашия квартал	Да живеят във вашето селище	Да живеят във вашия регион	Да живеят в България
Албанци	11.5%	25.8%	25.1%	29.0%	31.6%	33.7%	53.1%
Англичани	34.4%	50.0%	47.2%	49.1%	51.0%	51.4%	64.7%
Араби	11.4%	27.5%	26.9%	29.9%	33.2%	35.0%	54.0%
Арменци	24.2%	43.7%	43.3%	45.2%	46.4%	48.2%	65.3%
Бесарабски българи	28.7%	45.7%	43.6%	46.5%	49.1%	50.8%	67.0%
Българи	81.6%	79.4%	77.7%	76.5%	77.1%	76.8%	82.1%
Българи мохамедани	22.6%	43.7%	43.6%	46.2%	49.7%	51.4%	67.6%
Виетнамци	11.5%	26.1%	26.5%	30.3%	33.1%	35.1%	55.8%
Гърци	24.1%	42.0%	39.7%	41.3%	43.4%	44.6%	61.5%
Евреи	20.0%	36.5%	37.2%	40.6%	41.5%	42.7%	60.8%
Китайци	12.5%	28.2%	27.1%	31.7%	34.5%	36.6%	55.9%
Кюрди	10.7%	22.8%	22.3%	26.6%	30.2%	32.0%	51.3%
Македонци	26.0%	42.4%	40.6%	42.8%	45.0%	46.9%	63.5%
Негри от Африка	10.3%	25.0%	24.4%	27.4%	30.8%	32.9%	51.9%
Негри от Латинска Америка	10.7%	25.3%	25.4%	28.1%	31.3%	33.6%	52.2%
Негри от САЩ и ЕС	11.1%	26.8%	26.0%	28.4%	31.9%	33.9%	52.5%
Роми	13.6%	25.2%	27.8%	31.3%	35.0%	38.2%	57.3%
Румънци	21.3%	37.8%	35.3%	38.5%	39.9%	41.2%	58.1%
Руснаци	36.9%	54.1%	50.2%	51.5%	51.9%	54.0%	67.0%
Сърби	25.7%	41.6%	40.5%	41.9%	42.1%	44.6%	61.8%
Турци	21.7%	40.4%	40.5%	43.6%	44.6%	46.8%	61.5%
Украинци	21.7%	39.1%	37.0%	39.4%	40.2%	42.9%	60.8%
Японци	16.7%	35.8%	35.3%	37.8%	39.9%	42.2%	60.9%
Граждани на ЕС	42.7%	54.6%	52.6%	53.2%	54.9%	56.2%	71.7%

Източник: Open Bus 2, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 3. Пространствени дистанции на българите към 24 етнически и национални групи, живеещи в България, към юни 2008

	Децата ви или вие да склучит е брак	Да гостуват в дома ви	Да живеят непосре дствено до дома ви	Да живеят във вашия квартал	Да живеят във вашето селище	Да живеят във вашия регион	Да живеят в Българи я
Албанци	11.6%	25.6%	25.5%	29.8%	32.2%	34.1%	52.4%
Англичани	36.2%	52.4%	49.9%	51.2%	53.0%	52.8%	64.8%
Араби	11.7%	27.6%	27.7%	30.6%	34.3%	35.9%	53.6%
Арменци	25.8%	45.5%	45.8%	47.8%	48.9%	50.2%	65.9%
Бесарабски българи	30.8%	48.2%	46.1%	49.3%	51.2%	52.5%	67.7%
Българи	86.9%	80.3%	78.9%	77.6%	77.6%	76.8%	82.0%
Българи мохамедани	21.4%	43.4%	43.3%	46.0%	50.0%	51.4%	67.0%
Виетнамци	12.0%	26.4%	27.8%	31.8%	34.6%	36.1%	55.3%
Гърци	25.4%	42.6%	41.2%	43.0%	45.1%	45.7%	61.4%
Евреи	21.2%	37.8%	39.3%	42.5%	43.5%	44.5%	60.5%
Китайци	13.1%	28.7%	28.5%	33.3%	36.1%	37.8%	55.4%
Кюрди	11.3%	23.1%	23.2%	27.9%	31.6%	32.9%	50.9%
Македонци	27.7%	44.1%	42.8%	45.1%	46.9%	48.5%	63.5%
Негри от Африка	11.0%	25.9%	25.8%	28.9%	32.4%	33.9%	51.8%
Негри от Латинска Америка	11.4%	26.3%	26.9%	29.5%	33.1%	34.8%	52.7%
Негри от САЩ и ЕС	11.8%	27.8%	27.6%	30.0%	33.6%	35.1%	52.7%
Роми	11.5%	23.4%	26.3%	30.2%	34.5%	37.6%	55.8%
Румънци	22.4%	38.5%	37.0%	40.6%	41.8%	42.0%	57.8%
Руснаци	39.5%	56.6%	53.4%	54.7%	54.7%	55.8%	67.7%
Сърби	26.7%	42.6%	41.7%	43.4%	43.6%	45.6%	61.3%
Турци	15.4%	36.1%	36.3%	39.7%	41.0%	43.1%	58.2%
Украинци	23.1%	40.7%	39.3%	41.7%	42.5%	44.6%	60.9%
Японци	17.1%	37.0%	37.2%	39.9%	42.0%	43.5%	60.8%
Граждани на ЕС	44.5%	56.6%	55.0%	55.4%	57.2%	57.6%	71.6%

Източник: Open Bus 2, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 4. Трудови дистанции към 24 етнически и национални групи, живеещи в България, към юни 2008

	Общи работници и хигиенисти	Специалисти под ваше пряко ръководство	Специалисти, с които работите рамо до рамо	Ваши преки началници	Висш управленски състав
Албанци	46.9%	28.8%	25.4%	11.5%	10.8%
Англичани	43.4%	43.0%	52.4%	36.1%	35.1%
Араби	46.1%	30.6%	27.6%	12.1%	11.3%
Арменци	48.1%	40.6%	42.2%	22.8%	21.4%
Бесарабски българи	53.0%	45.9%	47.8%	24.4%	22.5%
Българи	68.7%	73.2%	81.1%	71.7%	72.0%
Българи мохамедани	56.6%	47.1%	44.4%	21.5%	20.3%
Виетнамци	49.2%	31.5%	27.4%	11.5%	10.9%
Гърци	44.6%	38.5%	41.6%	20.3%	18.6%
Евреи	44.2%	36.3%	39.3%	21.1%	19.9%
Китайци	48.1%	32.8%	30.7%	13.1%	12.8%
Кюрди	46.1%	27.4%	25.3%	10.4%	10.1%
Македонци	48.8%	38.8%	41.6%	19.1%	16.7%
Негри от Африка	46.7%	28.6%	26.3%	10.6%	9.9%
Негри от Латинска Америка	45.5%	29.3%	27.8%	10.7%	10.2%
Негри от САЩ и ЕС	46.6%	29.7%	28.4%	11.5%	10.8%
Роми	55.8%	32.0%	28.5%	12.1%	11.6%
Румънци	46.6%	37.9%	39.2%	16.9%	14.4%
Руснаци	49.0%	47.5%	55.2%	32.3%	27.8%
Сърби	48.0%	39.2%	40.0%	18.7%	16.0%
Турци	52.1%	40.4%	39.5%	18.7%	17.4%
Украинци	45.8%	36.8%	40.0%	18.9%	16.5%
Японци	42.9%	37.0%	43.5%	27.5%	27.4%
Граждани на ЕС	52.0%	49.3%	58.9%	42.7%	42.5%

Източник: Open Bus 2, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 5. Трудови дистанции на българите към 24 етнически и национални групи, живеещи в България, към юни 2008

	Общи работници и хигиенисти	Специалисти под ваше пряко ръководство	Специалисти, с които работите рамо до рамо	Ваши преки началници	Висш управленски състав
Албанци	49.3%	30.1%	25.2%	12.0%	11.3%
Англичани	44.7%	44.5%	53.6%	38.5%	37.3%
Араби	48.3%	32.1%	27.7%	12.5%	11.7%
Арменци	49.8%	42.4%	42.7%	24.2%	22.7%
Бесарабски българи	54.8%	47.1%	49.6%	26.3%	24.3%
Българи	70.1%	74.1%	81.5%	73.5%	74.1%
Българи мохамедани	57.9%	46.8%	44.2%	22.2%	20.8%
Виетнамци	51.2%	32.8%	27.9%	12.2%	11.5%
Гърци	46.3%	39.3%	42.5%	21.6%	20.0%
Евреи	46.0%	37.5%	40.6%	22.7%	21.7%
Китайци	50.0%	34.5%	30.9%	13.9%	13.3%
Кюрди	48.3%	28.6%	25.2%	11.1%	10.8%
Македонци	50.5%	40.6%	42.1%	20.6%	17.8%
Негри от Африка	49.0%	30.2%	26.7%	11.3%	10.6%
Негри от Латинска Америка	48.0%	31.0%	28.3%	11.4%	10.9%
Негри от САЩ и ЕС	48.8%	31.5%	29.0%	12.2%	11.3%
Роми	55.9%	31.0%	26.6%	11.2%	10.7%
Румънци	48.5%	38.6%	39.9%	18.0%	15.3%
Руснаци	51.1%	49.6%	56.5%	35.2%	30.0%
Сърби	49.6%	41.0%	40,6%	20.1%	17.1%
Турци	51.8%	38,2%	35,6%	15.0%	13.8%
Украинци	48.0%	38.6%	41.5%	20.6%	17.9%
Японци	44.9%	38.7%	44.3%	29.2%	28.6%
Граждани на ЕС	53.3%	50.5%	59.8%	44.9%	44.5%

Източник: Open Bus 2, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 6. Образователни дистанции към 24 етнически и национални групи, живеещи в България, към юни 2008

	Няколко деца	1/3 деца	1/2 деца	2/3 и повече деца
Албанци	60.1	17.6	8.9	5.0
Англичани	77.5	39.4	25.7	16.8
Араби	61.3	18.9	9.7	5.0
Арменци	73.4	27.4	17.0	9.8
Бесарабски българи	76.8	39.5	27.7	19.4
Българи	93.8	76.8	73.8	71.0
Българи мохамедани	76.7	39.3	26.0	18.3
Виетнамци	61.7	19.2	10.3	5.8
Граждани на ЕС	78.6	40.7	30.5	22.3
Гърци	70.1	26.8	16.0	9.0
Евреи	69.1	26.5	17.2	10.8
Китайци	61.9	19.3	10.6	5.9
Кюрди	57.9	14.8	7.6	4.3
Македонци	72.6	28.1	17.7	10.7
Негри от Африка	59.0	15.8	7.3	3.8
Негри от Латинска Америка	58.7	16.7	7.6	3.8
Негри от САЩ и ЕС	59.6	17.5	7.9	3.8
Роми	66.2	18.0	9.3	5.9
Румънци	67.6	26.1	16.3	10.9
Руснаци	79.6	38.6	25.5	15.9
Сърби	70.5	29.5	17.8	10.6
Турци	69.3	26.7	16.2	10.4
Украинци	68.7	28.5	17.7	11.5
Японци	66.5	26.9	15.9	10.1

Източник: Ореп Bus 2, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 7. Образователни дистанции на българите към 24 етнически и национални групи, живеещи в България, към юни 2008

	Няколко деца	1/3 деца	1/2 деца	2/3 и повече деца
Албанци	60.0%	17.5%	8.6%	4.6%
Англичани	77.6%	40.3%	26.6%	17.6%
Араби	61.4%	19.0%	9.5%	4.8%
Арменци	74.2%	28.6%	18.5%	10.7%
Българи	94.3%	78.9%	76.2%	74.0%
Българи мохамедани	75.9%	38.6%	25.1%	17.4%
Бесарабски българи	77.2%	41.1%	29.1%	20.4%
Виетнамци	61.6%	19.5%	10.1%	5.7%
Гърци	69.4%	27.3%	16.1%	9.3%
Евреи	69.1%	27.7%	17.9%	11.7%
Китайци	62.0%	19.7%	10.5%	5.8%
Кюрди	57.7%	14.5%	7.2%	4.0%
Македонци	72.2%	29.2%	17.9%	10.9%
Негри от Африка	59.1%	16.2%	7.2%	3.8%
Негри от САЩ и ЕС	60.0%	18.0%	7.8%	3.8%
Негри от Латинска Америка	59.0%	17.1%	7.4%	3.9%
Руснаци	80.4%	40.3%	26.9%	17.0%
Румънци	67.4%	26.8%	16.7%	11.3%
Роми	64.9%	16.5%	7.4%	4.1%
Сърби	70.5%	30.6%	18.5%	11.2%
Турци	67.0%	23.4%	12.3%	6.8%
Украинци	69.2%	29.8%	18.6%	12.0%
Японци	66.8%	28.0%	16.3%	10.0%
Граждани на ЕС	79.3%	42.2%	32.1%	23.2%

Източник: Open Bus 2, Архив на Институт „Отворено общество” - София

Приложение 8. Съгласие властите да предоставят жилище на следните уязвими и бежански групи в непосредствено съседство до дома на анкетираните

	Да, безусловно	Да, при известни условия	Не, в никакъв случай	Не мога да преценя
Бежанци от черна Африка	8.8%	28.2%	35.6%	25.2%
Бежанци араби християни	9.9%	33.2%	30.1%	24.1%
Бежанци араби сунити	8.0%	24.7%	37.6%	26.9%
Бежанци араби шиити	8.1%	24.3%	38.3%	26.7%
Бесарабски българи	28.1%	32.9%	18.8%	18.3%
Бежанци от Латинска Америка – бели	13.8%	32.6%	26.6%	24.0%
Бежанци от Латинска Америка – индианци	11.2%	30.3%	30.2%	25.9%
Бежанци от Латинска Америка – чернокожи	9.9%	27.7%	33.0%	26.3%
Роми от Източна Европа	8.0%	25.0%	45.9%	18.2%
Роми от друг регион на България	8.0%	25.3%	47.1%	17.0%
Роми от вашето селище	10.0%	29.6%	41.3%	17.0%
Бежанци кюрди	7.3%	22.0%	43.4%	24.0%
Бежанци косовски сърби	9.7%	27.9%	35.4%	24.4%
Бежанци косовски албанци	8.0%	26.0%	38.8%	24.4%
Бежанци от Китай	9.9%	29.4%	31.8%	26.0%
Бежанци от Виетнам	9.0%	28.9%	33.4%	25.7%
Бежанци от Централна Азия	9.0%	28.9%	31.9%	27.1%

Приложение 9. Нагласа да се смени местоживеенето, ако в квартала на изследваните лица се заселят семейства от някои националности и етнически групи

	Да	Не
Жители на черна Африка	10.1%	85.3%
Араби християни	7.6%	87.2%
Араби сунити	10.8%	83.7%
Араби шиити	10.8%	83.7%
Бесарабски българи	4.5%	90.6%
Европейски потомци от Латинска Америка	6.1%	88.3%
Индианци от Латинска Америка	7.4%	86.9%
Негри от Латинска Америка	10.0%	84.5%
Роми от Източна Европа	12.2%	82.9%
Роми от друг регион на България	12.3%	83.0%
Роми от вашето селище	11.7%	83.9%
Роми християни	11.1%	84.4%
Роми мюсюлмани	12.3%	83.0%
Кюрди	13.0%	81.7%
Косовски сърби	10.2%	84.9%
Косовски албанци	10.5%	84.3%
Китайци	8.8%	85.7%
Виетнамци	8.8%	85.4%
Японци	5.4%	89.0%
Англичани	3.2%	91.3%
Жители на ЕС от Западна Европа	3.4%	91.6%
Жители на ЕС от Източна Европа	3.7%	91.3%
Турци	5.6%	89.6%
Граждани на Русия, Беларус и Украйна	4.5%	90.7%
Граждани на Израел	5.0%	89.8%
Граждани на Армения	4.9%	89.2%

Приложение 10. Стереотипи за националности и етнически групи, живеещи в България

Българи		
	Обхват	Сила
трудолюбиви	9.7%	30.8%
гостоприемни	4.5%	14.2%
добродушни	3.9%	12.5%
умни	3.8%	11.9%
завистливи	3.4%	10.8%
хитри	2.8%	8.9%
бедни	2.6%	8.3%
търпеливи	2.6%	8.3%
мързеливи	2.5%	8.1%
красиви	1.6%	5.0%

Албанци		
	Обхват	Сила
войнствени	3.4%	18.8%
лоши	2.5%	14.0%
престъпници	2.4%	13.5%
бедняци	2.4%	13.0%
мюсюлмани	2.1%	11.6%
цигани	1.5%	8.2%
терористи	1.0%	5.8%
хитри	1.0%	5.3%
мързеливи	1.0%	5.3%
отмъстителни	0.9%	4.8%

Англичани		
	Обхват	Сила
студени	8.0%	23.9%
надменни	4.5%	13.4%
точност	4.3%	12.9%
умни, образовани	3.5%	10.5%
възпитани	3.1%	9.4%
аристократи, монархия	3.1%	9.4%
богати	2.9%	8.7%
стриктни, подредени	2.8%	8.4%
консервативни, сноби	2.3%	6.8%
футбол	2.2%	6.6%

Араби		
	Обхват	Сила
религиозни мюсюлмани	5.5%	20.2%
богати	3.8%	13.8%
фанатици	3.3%	12.2%
черни	2.8%	10.3%
мързеливи	2.5%	9.3%
терористи	2.4%	9.0%
петрол	2.4%	8.7%
мръсни	2.3%	8.3%
хитри	2.1%	7.7%
кервани, камили	2.0%	7.4%

Арменци		
	Обхват	Сила
хитри	5.8%	20.1%
скъперници	3.7%	12.8%
търговци	3.6%	12.5%
дружелюбни	3.6%	12.5%
веселяци	3.3%	11.6%
бижутери	3.0%	10.3%
умни	2.5%	8.8%
богати	2.4%	8.5%
трудолюбиви	1.5%	5.2%
находчиви	1.5%	5.2%

Българи мохамедани		
	Обхват	Сила
Трудолюбиви	10.5%	45.1%
Добри	2.5%	10.9%
Скромни	1.8%	7.9%
религиозни мюсюлмани	1.8%	7.9%
Братя българи	1.7%	7.5%
Честни	1.2%	5.3%
фереджета, шалвари	1.1%	4.9%
затворени	1.1%	4.9%
покорни	1.0%	4.5%
бедни	1.0%	4.1%

Бесарабски българи		
	Обхват	Сила
трудолюбиви	4.7%	29.0%
българи, наша кръв	4.6%	28.5%
бежанци, без родина	2.6%	16.1%
добри	2.0%	12.4%
родолюбци	1.0%	6.5%
измъчени	1.0%	6.5%
бедни	1.0%	6.5%
малцинство	0.7%	4.3%

Виетнамци		
	Обхват	Сила
трудолюбиви	3.9%	21.5%
жълти, монголоиди	3.3%	18.2%
търговци	2.7%	14.8%
ниски	2.4%	12.9%
убийци на кучета	2.2%	12.0%
с дръпнати очи	1.7%	9.6%
виетнамската война	1.7%	9.6%
мързеливи	1.6%	8.6%
хитреци	0,7%	3.8%
бедни	0.7%	3.8%

Гърци		
	Обхват	Сила
хитри	4.8%	16.1%
коварни	3.8%	12.6%
високомерни	2.6%	8.8%
древна култура	2.5%	8.5%
мързеливи	2.4%	8.2%
скъперници	2.3%	7.6%
веселяци	2.2%	7.3%
лоши	1.8%	6.1%
съседи	1.7%	5.6%
море	1.6%	5.3%

Евреи		
	Обхват	Сила
богати	7.6%	25.3%
хитреци	7.0%	23.3%
търговци	5.9%	19.8%
скъперници	5.4%	18.0%
умни	3.3%	11.0%
измъчен народ	1.9%	6.4%
златари	1.8%	6.1%
лихвари	1.7%	5.8%
предприемчиви	1.3%	4.4%
алчни	0.8%	2.6%

Китайци		
	Обхват	Сила
трудолюбиви	7.7%	28.4%
милиарди хора	7.5%	27.7%
търговци	4.2%	15.5%
жълта раса	3.9%	14.5%
дребни	2.0%	7.4%
ориз	1.6%	5.8%
евтина стока	1.5%	5.5%
дръпнати очи	1.4%	5.2%
китайски ресторант	1.0%	3.9%
бедни	0.7%	2.6%

Кюрди		
	Обхват	Сила
война	4.6%	30.6%
турци	2.2%	14.5%
терористи	1.8%	12.1%
малцинство	1.7%	11.0%
фанатици	1.5%	9.8%
атентатори	1.4%	9.2%
бедни	1.1%	7.5%
мюсюлмани	1.0%	6.9%
лоши	1.0%	6.9%
агресивни	1.0%	6.4%

Македонци		
	Обхват	Сила
българи	8.2%	44.1%
съседни	2.8%	15.0%
националисти	2.6%	14.1%
весели	2.4%	12.7%
песни	2.1%	11.3%
емоционални	1.7%	9.4%
добри	1.1%	6.1%

Негри от Африка		
	Обхват	Сила
черни	9.3%	48.0%
бедни/гладни	5.0%	25.8%
силни/едри	2.1%	10.9%
работливи	1.9%	10.0%
роби	1.6%	8.1%
болни/нечистоплътни	1.4%	7.2%
спортисти	1.2%	6.3%
необразовани	1.0%	5.4%
изостанали	1.0%	5.0%
къдрави	0.8%	4.1%

Негри от САЩ и ЕС		
	Обхват	Сила
черни	7.6%	52.4%
артисти/музиканти	3.4%	23.5%
едри/силни	2.5%	17.5%
спортисти	1.3%	9.0%
работливи	1.0%	7.2%
бедни	1.0%	6.6%
къдрави	0.7%	4.8%
нечистоплътни	0.5%	3.6%

Негри от Латинска Америка		
	Обхват	Сила
черни	6.6%	40.5%
танцьори/музиканти	3.4%	21.1%
бедни/гладни	2.4%	14.6%
едри/силни	2.0%	12.4%
роби	1.0%	6.5%
работливи	1.0%	6.5%
веселящи	1.0%	5.9%
къдрави	0.7%	4.3%
престъпници	0.6%	3.8%
спортисти	0.5%	3.2%

Руснаци		
	Обхват	Сила
пияници	8.9%	25.9%
братушки	7.0%	20.3%
добри/сърдечни	4.8%	14.0%
водка	4.4%	12.7%
весели	2.4%	6.9%
славяни	2.2%	6.3%
руси	1.9%	5.6%
хубави	1.6%	4.6%
умни	1.3%	3.8%
работливи	1.0%	3.0%

Румънци		
	Обхват	Сила
съседни	5.9%	25.9%
цигани	3.2%	14.3%
крадливи	3.1%	13.9%
мамалигари	2.4%	10.8%
работливи	1.5%	6.6%
измамници	1.5%	6.6%
добри	1.3%	5.8%
като нас	1.2%	5.4%
земеделци	0.9%	3.9%
власи	0.9%	3.9%

Роми		
	Обхват	Сила
крадливи	17.3%	46.3%
мързеливи	8.7%	23.4%
мръсни	5.8%	15.4%
лъжливи	4.2%	11.2%
цигани	3.6%	9.6%
необразовани/глупави	3.2%	8.6%
бедни/гладни	2.9%	7.7%
купонджии	2.4%	6.5%
нахални	1.4%	3.7%
хитри	1.1%	3.0%

Сърби		
	Обхват	Сила
съседни	7.3%	30.0%
националисти	4.0%	16.4%
весели	3.8%	15.4%
музиканти	2.7%	11.1%
песни	2.4%	9.6%
война	1.6%	6.4%
близки до нас/братя	1.5%	6.1%
добри	1.3%	5.4%
хитри/умни	1.0%	3.9%
работливи	0.9%	3.6%

Турци		
	Обхват	Сила
вяра	6.5%	24.8%
турско робство	3.9%	15.1%
работливи	3.8%	14.4%
търговци	3.1%	12.1%
фанатици	2.6%	10.1%
съседни	2.4%	9.1%
фереджета/шалвари	2.3%	8.7%
добри	1.3%	5.0%
упорити/прогресиращи	1.0%	4.0%
подли/лъжливи	1.0%	4.0%

Украинци		
	Обхват	Сила
руснаци	3.2%	22.4%
добри/сърдечни	2.6%	18.2%
славяни/казаки	2.1%	14.5%
мафия/далавера	1.8%	12.7%
пияници/водка	1.7%	11.5%
работливи	1.2%	8.5%
братя/близки до нас	1.0%	7.3%
весели	0.8%	5.5%
танци/музика	0.7%	4.8%
земеделци	0.5%	3.6%

Японци		
	Обхват	Сила
технологии	9.7%	31.8%
работливи	6.0%	19.8%
умни/образовани	4.7%	15.5%
точни/прецизни	4.0%	13.2%
напредничави/упорити	2.8%	9.2%
култура	2.4%	7.7%
жълти/монголоиди	2.1%	6.9%
дисциплинирани/организирани	1.9%	6.3%
гейша/кимоно	1.8%	6.0%
дребни	1.7%	5.4%

Граждани на ЕС		
	Обхват	Сила
възпитани, културни	3.6%	20.8%
умни, образовани	2.9%	16.8%
богати	2.8%	16.2%
европейци	2.2%	12.7%
работливи	1.9%	11.2%
добри	1.8%	10.7%
ред, законност	1.7%	9.6%
висок стандарт на живот	1.7%	9.6%
различни	1.0%	6.1%
цивилизовани	1.0%	5.6%